

Transformativno obrazovanje za budućnost odраста.

Zbirka radionica

Transformativno obrazovanje za budućnost odrasta.

Zbirka radionica

NAZEMI

NaZemi

NaZemi je češka nevladina organizacija koja radi na društvu u kojem su potrebe svih ljudi zadovoljene unutar planetarnih granica. U svom radu kombinira transformativno obrazovanje, podršku demokratskim i samoupravnim organizacijama te promicanje odrasličkog pristupa gospodarstvu i društvenoj transformaciji. Organizacija se zasniva na uvjerenju da današnje društvene, ekološke i demokratske krize imaju svoje korijene u dubokoj odvojenosti ljudi od prirode i jednih od drugih te u gospodarskom sustavu koji se temelji na stalnom rastu, konkurenciji i koncentraciji moći. NaZemi stoga podržava sustavne promjene koje povezuju unutarnju transformaciju načina na koji se odnosimo prema sebi, drugima i svijetu s transformacijom institucija, organizacija i društvenih struktura prema vrijednostima suradnje, dovoljnosti, brige, solidarnosti i demokracije.

www.nazemi.cz

INSTITUTE FOR
POLITICAL ECOLOGY

Institute of Political Ecology

Institut za političku ekologiju (IPE) istraživačka je i obrazovna organizacija iz Zagreba koja oblikuje alternativne razvojne modele i inovativne institucionalne oblike za demokratsku političku i ekonomsku transformaciju društva. U svom radu kombinira kritičko istraživanje, obrazovanje, zagovaranje i međunarodnu suradnju, te se bavi temama odrasta, političke ekologije, pravedne tranzicije, municipalizma i javnih usluga.

www.ipe.hr

Co-funded by
the European Union

Ova je publikacija objavljena 2026. godine u sklopu međunarodnog projekta "Future-Shift: Empowering Educators for Post-Growth Transformation", koji je financirala Europska unija u okviru programa Erasmus+. Stajališta i mišljenja iznesena u ovoj publikaciji pripadaju autorima i ne odražavaju nužno stajališta i mišljenja Europske unije. Ni Europska unija ni dodjeljivač sredstava ne preuzimaju odgovornost za njih.

Autori: Tadeáš Žďárský, Lana Pukanić

Urednica: Eliška Hanzlová

Prijelom i grafički dizajn: Eugen Korda

Hrvatski prijevod: Lana Pukanić, Mirta Jambrović

Uvod

- Odrast kao odgovor na trenutne krize – 4
- Transformativno i političko obrazovanje – 7
- Radionice i kako s njima raditi – 10
- Vodič za pojedine radionice – 11

Radionice

- Sistemska razmišljanje: santa leda – 14
- Pravda kao ključ održivosti – 20
- Rasprava o filmu “Cijena rasta” (“The Cost of Growth”) – 38
- Od dominacije do brige: Muškost(i) u svijetu krize – 40
- Njegovanje unutarnjeg sunca: boriti se maštom protiv ekološke tjeskobe – 55
- Umjetna oskudica ili radikalno obilje?
Dekomodifikacija kao put prema odrastu – 64
- Politike odrasta – 90
- Odrastničko poduzetništvo – 99
- Piratska skrb – 107
- Strategije transformacije – 118
- Od poduhvata do sustava: skaliranje zadruga – 124

Odrast kao odgovor na trenutne krize

Nalazimo se usred neviđene konvergencije kriza koje ugrožavaju stabilnost ekoloških sustava i društvenih institucija. Sve jača klimatska kriza, ubrzani gubitak bioraznolikosti i ljudsko iscrpljivanje ključnih prirodnih resursa odvijaju se paralelno s produbljivanjem ekonomskih nejednakosti, političkom polarizacijom i općim slomom demokracije. Ove pojave dodatno pogoršavaju sve ozbiljniji geopolitički sukobi i financijska nestabilnost, kao i izvanredna stanja u javnom zdravstvu.

Ovi fenomeni nisu odvojene krize, već međusobno povezane posljedice ekonomskog sustava temeljenog na stalnom rastu, akumulaciji kapitala i intenzivnom crpljenju prirodnih i ljudskih resursa. Trenutačni sustav koncentrira bogatstvo i moć u rukama malog broja ljudi, dok ekološke i društvene troškove prebacuje na većinu društva i buduće generacije. Upravo ta strukturna orijentacija na maksimizaciju dobiti i beskrajno širenje postupno potkopava ekološku stabilnost, demokratske institucije i uvjete za dostojanstven život.

Ekonomski rast dugo se tretirao kao gotovo dogmatska imperativ. Ugrađen je u političke okvire i institucionalne strukture, kao i u zajedničko shvaćanje uspjeha i prosperiteta. Njegovo prihvaćanje nadilazi ideološke, političke i kulturne razlike. Nužnost rasta rijetko se dovodi u pitanje, a pokušaji da se on ospori često se odbacuju kao iracionalni ili nepraktični. Međutim, dok se mainstream pristupi rješavanju današnjih kriza oslanjaju na pretpostavku da će daljnji rast i tehnološke inovacije riješiti probleme, unutar znanstvene zajednice usmjerene na održivost jača uvjerenje da je za istinsko rješavanje današnjih ekoloških problema potrebno prijeći na ekonomski model odrasta. Zagovornici kritičkih pristupa, poput post-rasta i odrasta, kritiziraju dogmu gospodarskog rasta i ističu da upravo gospodarski rast doprinosi produbljivanju nejednakosti, prekoračenju planetarnih granica i geopolitičkim sukobima; štoviše, u bogatijim zemljama daljnji rast više čak ne doprinosi ni poboljšanju kvalitete života.

Anketa provedena među gotovo 500 stručnjaka za održivost pokazala je da 77% njih poziva na strategije odrasta u zemljama s visokim prihodima (Koskimäki, 2023.). Istraživanje među istraživačima klimatskih politika pokazalo je sličan trend, pri čemu do 86% europskih istraživača podržava rješenja temeljena na konceptu post-rasta (King i dr., 2023.). Europska agencija za okoliš i Ujedinjeni narodi također sada otvoreno raspravljaju o potrebi za temeljitom transformacijom gospodarskog sustava. Stoga se perspektiva odrasta, koja je nekoć bila marginalna i manjinska, postupno razvija u relevantan okvir za traženje sustavnih odgovora na trenutne ekološke i društvene krize.

Post-rast i odrast usko su povezani koncepti, ali nemaju isto značenje. Post-rast opisuje viziju društva i gospodarstva koje više ne ovisi o stalnom gospodarskom rastu i koje bi moglo zadovoljiti potrebe svih unutar planetarnih granica. Ključne vrijednosti takve vizije su kvaliteta života, briga, dovoljnost i jednakost.

Odrast se odnosi na put prema takvom društvu. To je politički i ekonomski projekt usmjeren na namjerno smanjenje pretjerane proizvodnje i potrošnje – prvenstveno na Globalnom sjeveru i zajednicama ili skupinama s visokim prihodima diljem svijeta – kako bi se gospodarstva vratila unutar planetarnih granica, istovremeno jačajući socijalnu pravdu i demokratsku kontrolu nad ekonomijom.

Tako post-rast možemo razumjeti kao cilj ili horizont, dok odrast predstavlja jedan od glavnih puteva za ostvarenje tog cilja.

Iz perspektive odrasta i post-rasta, kapitalizam je ključan, budući da je njegovo funkcioniranje strukturno ovisno o stalnom gospodarskom rastu. Logika maksimizacije dobiti, akumulacije kapitala i širenja tržišta stvara sustav koji je u dugoročnoj perspektivi temeljno nespojiv s ekološkim granicama planeta. Perspektiva odrasta stoga ne predstavlja tek skupinu usputnih okolišnih mjera, već duboku promjenu paradigme u načinu na koji organiziramo ekonomiju i društvo. Ona podrazumijeva preispitivanje dominantnih pojmova napretka, dobrobiti i uspjeha, kao i transformaciju ekonomskih institucija, društvenih odnosa i vrijednosnih sustava tako da cilj ekonomije

ne bude rast, već osiguravanje dobrog i dostojanstvenog života za sve unutar planetarnih granica.

Odrastničku tranziciju možemo razumjeti na tri međusobno povezane razine: biofizičkoj, sistemskoj i kulturnoj.

Biofizička razina temelji se na spoznaji da trenutna ekonomija prelazi planetarne granice te stoga moramo značajno smanjiti materijalni i energetske intenzitet naših društava. To znači smanjenje sektora koji nisu ključni za dobru kvalitetu života ili su zamjenjivi, a koji trenutno proizvode značajne utjecaje na okoliš i društvo – poput industrije fosilnih goriva, mesa, tekstila ili automobilske industrije. Cilj nije "manje svega", već transformacija ekonomije kako bi mogla osigurati dobar život uz znatno nižu potrošnju resursa.

Druga je razina sistemski odrast. Trenutni gospodarski sustavi strukturalno su ovisni o rastu, a bez njega često vode do nezaposlenosti, duga ili društvene nestabilnosti. Stoga rasprava o odrastu nije samo nastojanje da se uspori ekonomija, već prije svega potraga za institucijama i politikama koje će omogućiti prosperitet i bez gospodarskog rasta. To uključuje, na primjer, zajamčena radna mjesta, univerzalne osnovne usluge, kraće radno vrijeme, potporu neprofitnim i kooperativnim oblicima poslovanja ili uvođenje ograničenja prihoda i bogatstva. Ne postoji jednojedinstveno rješenje – potreban je širi skup međusobno povezanih promjena osmišljenih da osiguraju društveno pravednu transformaciju.

Ključna komponenta sistemskog pristupa također je pitanje preraspodjele resursa i bogatstva. Trenutni ekonomski sustav koncentrira golemu količinu bogatstva, moći i potrošnje u rukama relativno male privilegirane skupine, dok se velik dio društva suočava s neizvjesnošću ili ne može zadovoljiti svoje osnovne potrebe. Perspektiva odrasta stoga naglašava ne samo potrebu za smanjenjem ukupne materijalne i energetske potrošnje, već i za temeljitom transformacijom načina na koji se resursi raspodjeljuju i koriste. Učinkovitija upotreba resursa ne bi trebala služiti stvaranju daljnjih viškova i ekstremne potrošnje za manjinu, već osiguravanju dostojanstvenog života za sve.

Upravo pitanje redistribucije pokazuje da odrast nije samo tehnička rasprava o novim politikama ili ekonomskim alatima, već pitanje moći, i konflikta. Današnji sustav koristi onima koji iz njega najviše profitiraju, te oni stoga imaju znatno veću sposobnost oduprijeti se sustavnim promjenama. Prijelaz na odrast ne podrazumijeva samo uvođenje novih mjera, već postavlja temeljno pitanje kome bi gospodarstvo trebalo služiti, tko odlučuje o korištenju društvenih resursa i kako demokratski odrediti prioritete društva.

Treća razina predstavlja kulturu, i odnosi se na transformaciju naših ideja i mentalnih modela o tome što čini dobar život, uspjeh ili napredak. Suvremena kultura snažno se temelji na pretjeranoj potrošnji, uspješnosti i stalnom rastu. Perspektiva odrasta, s druge strane, naglašava vrijednosti poput dovoljnosti, kvalitete života, jednakosti, odnosa, brige, vremena, zajednice i smisla. Ne radi se samo o promjenama individualnog načina života, već o širem pomaku u društvenom "zdravom razumu" – to jest, u onome što smatramo normalnim, poželjnim i vrijednim.

Te su tri razine usko povezane. Biofizička održivost ne može se postići bez transformacije ekonomskih institucija i politika, baš kao što se sistemski promjena vjerojatno neće dogoditi bez kulturnog pomaka u vrijednostima i tome kako shvaćamo dobrobit.

Iako danas nigdje ne postoji zemlja koja je u potpunosti postigla post-rast, možemo pronaći mnoge naznake takve budućnosti oko sebe. Postoje tvrtke koje postavljaju maksimalnu razliku između najniže i najviše plaće kako bi ograničile ekstremnu nejednakost. Postoji mnoštvo neprofitnih ili društvenih/socijalnih poduzeća koja ne koriste dobit za daljnju akumulaciju kapitala, već je reinvestiraju u zadovoljavanje ljudskih potreba i zaštitu planeta. Neke zemlje eksperimentiraju s kraćim radnim tjednom ili uvode programe zajamčenog zaposlenja. Druge zemlje počinju dopunjavati ili zamjenjivati BDP pokazateljima dobrobiti i kvalitete života.

Ovi primjeri pokazuju da alternative gospodarstvu temeljenom na beskrajnom rastu nisu samo apstraktna teorija ili utopijska vizija. Već sad postoje konkretne institucije, politike i prakse koje pokazuju da se ekonomija može organizirati drugačije – na način koji daje prednost ljudskim potrebama, odnosima, brizi i ekološkoj stabilnosti, a ne maksimizaciji dobiti i stalnom širenjem.

U kontekstu postsocijalističkih zemalja važno je prepoznati da odrast također zahtijeva preispitivanje prevladavajućih narativa o modernizaciji. U mnogim kontekstima, osobito u poluperifernim i perifernim regijama, lokalne prakse bile su marginalizirane ili stigmatizirane jer se nisu uklapale u zapadne modele razvoja. Međutim, prakse poput samoodržive proizvodnje, neformalnog gospodarstva i zajedničkog upravljanja resursima često predstavljaju oblike otpornosti i održivosti koji se zanemaruju u sustavima orijentiranim na rast. Prepoznavanje i integracija tih praksi može doprinijeti pluralističijem i kontekstualno osjetljivijem pristupu transformaciji koju odrast predviđa.

Izazov odrastničke transformacije stoga nije "izumiti" potpuno novi svijet od nule, već povezati, proširiti i sustavno podržati postojeće alternative. Cilj je iz tih pojedinačnih eksperimenata i praksi stvoriti novi ekonomski i društveni okvir koji se ne temelji na imperativu daljnjeg rasta i akumulacije, već na osiguravanju dostojnog života za sve unutar planetarnih granica.

Na prvi pogled rasprava o post-rastu i odastu može djelovati kao vrlo uska i tehnička tema namijenjena prvenstveno ekonomistima, stručnjacima za klimatsku politiku ili akademskoj zajednici. U stvarnosti se, međutim, dotiče vrlo temeljnih pitanja koja utječu na svakodnevni život svih nas i naše društvo u cjelini: što smatramo dobrim životom, kako želimo organizirati rad, skrb ili poslovanje, tko određuje oblik naše ekonomije i kakvu budućnost možemo zamisliti.

Upravo zato ta pitanja ne bi trebala ostati isključivo u rukama stručnjaka i tehnokratskih institucija. Ako se gospodarski rast shvaća kao neupitan cilj, donošenje odluka o obliku društva često se svodi na tehničke rasprave o učinkovitosti, konkurentnosti ili BDP-u, dok šira demokratska rasprava o vrijednostima, prioritetima i granicama pada u drugi plan. S druge strane, perspektiva odrasta ističe da ekonomija nije neutralan tehnički sustav, već područje političkih odluka koje imaju temeljni utjecaj na kvalitetu života, društvene odnose i oblik demokracije.

Stoga je ključno da kritičko promišljanje o trenutnom gospodarskom sustavu ne ostane ograničeno na akademske ili stručne rasprave, već da dopre i do šire javnosti. Upravo neformalno obrazovanje može stvoriti prostor u kojem ljudi mogu zajednički ispitati uzroke današnjih kriza, zamisliti alternative i razviti sposobnost aktivnog sudjelovanja u raspravama o obliku budućeg društva. Istovremeno, metode neformalnog obrazovanja omogućuju obrađivanje ovih složenih tema na razumljiv, participativan i transformativan način.

Izvori

Koskimäki, T. (2023). Targeting socioeconomic transformations to achieve global sustainability. *Ecological Economics*, 211, 107871.

King, L. C., Savin, I., & Drews, S. (2023). Shades of green growth scepticism among climate policy researchers. *Nature Sustainability*, 6(11), 1316-1320.

Transformativno i političko obrazovanje

Živimo u vremenu kad se svijet koji smo uzimali zdravo za gotovo počinje raspadati. U klimatskim sustavima, ekosustavima, ekonomijama i društvima svjedočimo ne izoliranim krizama, već konvergenciji poremećaja koji dovode u pitanje same temelje načina na koji živimo, učimo i organiziramo svoja društva. Kao što su mnoge analize pokazale, ove su krize međusobno povezane i sustavne, stoga takvi moraju biti i naši odgovori.

Obrazovanje, u ovom kontekstu, ne može ostati neutralno. Ono nije samo alat za prenošenje znanja, već sila koja oblikuje način na koji razumijemo svijet, što smatramo mogućim i kako djelujemo u njemu.

Ipak, velik dio današnjeg obrazovanja i dalje je zarobljen u onome što je Stephen Sterling opisao kao ograničene odgovore na održivost: **poricanje, naknadni dodaci ili djelomična integracija**.

Poricanje je možda najvidljivije u javnom diskursu, ali u obrazovanju često poprima suptilnije oblike: tretiranje ekoloških i društvenih kriza kao privremenih poremećaja, a ne kao simptoma dubljeg sustavnog problema. Pojavljuje se u kurikulumima koji i dalje vide stabilnost, predvidljivost i beskrajni rast kao zadane uvjete svijeta. Međutim, drugi i treći odgovor češći su od poricanja.

Pristup naknadnog dodavanja uvodi održivost kao dodatnu temu. Nešto što se ubacuje u postojeće predmete bez temeljitog preispitivanja njihovih pretpostavki. Kolegij o klimatskim promjenama dodaje se programu ekonomije koji i dalje stavlja rast u središte kao neupitni cilj. Modul o održivosti pojavljuje se u kurikulumu poslovne škole koja i dalje daje prednost maksimizaciji dobiti. Na taj način održivost postaje tema, a ne perspektiva; dodatak, a ne transformacija.

Pristup integracije ide korak dalje. Ovdje se održivost prepoznaje kao dovoljno važna da se integrira kroz različite discipline i prakse. Ona utječe na nastavu, oblikuje institucionalne strategije i postaje dio obrazovnog etosa. To predstavlja smislen napredak. Ipak, čak i ovdje, temeljne strukture obrazovanja – i društvene paradigme koje one reproduciraju – često ostaju netaknute. Sustav se prilagođava, ali ne mijenja temeljno.

Posljednja dva pristupa dijele zajedničko ograničenje: djeluju unutar granica postojećih okvira. Cilj im je učiniti sadašnje sustave održivijima, učinkovitijima i responzivnijima, optimizirati ih, a ne transformirati. No, razmjeri i priroda današnjih kriza sugeriraju da optimizacija više nije dovoljna.

Četvrti odgovor koji je Sterling identificirao – **redizajn cijelog sustava** – usmjerava nas prema drugačijem horizontu. Poziva na preispitivanje ne samo sadržaja obrazovanja, već i njegove svrhe, temeljnih pretpostavki i odnosa prema društvu.

- Što znači obrazovati (se) u svijetu u kojem su ekološki limiti stvarni i već su premašeni?
- Što znači pripremati učenike za budućnost koja je nesigurna, nestabilna i dubinski različita od prošlosti?
- Koje su vrste znanja, vještina i načina postojanja potrebne – ne za održavanje postojećeg sustava, već za njegovo ponovno osmišljavanje i preoblikovanje?

Potpuno preoblikovanje obrazovnog sustava započinje priznavanjem da obrazovanje nije neutralno. Ono je duboko uključeno u reprodukciju društvenih, ekonomskih i kulturnih sustava. Ono oblikuje način na koji razumijemo napredak, uspjeh i vrijednost. Utječe na to što smatramo normalnim, mogućim i poželjnim. Ako su postojeći obrazovni sustavi bili ključni za održavanje modela razvoja ovisnog o rastu i eksploataciji, onda transformativno obrazovanje mora preuzeti zadatak propitivanja i nadilaženja tog modela. Ovdje ključna postaje razlika između boljeg obavljanja istih stvari i drugačijeg obavljanja boljih stvari.

Transformativno učenje može se definirati prvenstveno po svojim ciljevima i načelima,

a ne po konkretnoj strategiji poučavanja ili učenja. Cilj mu je osnažiti učenike da preispitaju i promijene svoje načine gledanja i razmišljanja o svijetu kako bi dalje razvili svoje razumijevanje istog (Mezirow, 2000.; Slavich i Zimbardo, 2012.). Odgojitelj djeluje kao facilitator koji osnažuje i potiče učenike na promjenu njihovih svjetonazora. Povezani koncept transgresivnog učenja (Lotz-Sisitka i dr., 2015.) ide korak dalje – tvrdi da učenje u sklopu obrazovanja za održivi razvoj mora nadvladati status quo i pripremiti učenike za disruptivno razmišljanje i kokreiranje novog znanja.

U središtu pitanja obrazovanja leži dublje političko pitanje: kakvog građanina i građanku nastojimo njegovati?

Westheimer i Kahne razlikuju tri vrste građana: **osobno odgovorne, participativne i orijentirane na pravdu**. Velik dio obrazovanja za održivost i zaštitu okoliša usmjeren je na prve dvije vrste.

Učimo pojedince reciklirati, smanjivati potrošnju i donositi etičke odluke. Potičemo sudjelovanje – angažman u zajednici, volontiranje, lokalne inicijative. To je važno. Ali nije dovoljno.

Ono što često nedostaje jest treća dimenzija: **građanin orijentiran na pravdu** – onaj koji ne pita samo *kako djelovati*, već i *zašto je svijet strukturiran onako kako jest*. Onaj koji je u stanju dovesti u pitanje dominantne sustave, analizirati moć i baviti se temeljnim uzrocima društvenih i ekoloških kriza. Taj nedostatak nije slučajna okolnost. On odražava dublju napetost.

Kad bi svi u potpunosti usvojili preporuke o ponašanju iz dominantnog obrazovanja o održivosti – trošite manje, dajte prednost dovoljnosti umjesto rasti – sadašnji bi se ekonomski sustav suočio sa svojom temeljnom proturječnošću. Ekonomija koja je strukturno ovisna o kontinuiranom rastu ne može se lako prilagoditi širenju štedljivosti i smanjenoj potrošnji jer bi se urušila.

To otkriva ključnu slijepu točku: bez bavljenja strukturom našeg gospodarskog sustava, obrazovanje o održivosti riskira da postane samoograničavajuće.

Upravo tu transformativno odrastničko obrazovanje postaje ključno.

Pomjera fokus:

- od individualnog ponašanja do sustavnih promjena,
- od adaptacije prema transformaciji,
- od reproduciranja statusa quo do njegova preispitivanja.

Transformativno obrazovanje prepoznaje da znanje samo po sebi nije dovoljno. Kao što su znanstvenici tvrdili, unatoč sve većoj svijesti o globalnim izazovima, društva i dalje nemaju kapacitet za adekvatan odgovor. Potrebni su novi načini učenja, oni koji grade ne samo razumijevanje, već i sposobnost djelovanja.

Ova publikacija istražuje kako bi takvo obrazovanje moglo izgledati.

Transformativno obrazovanje:

- **potiče kritičko i sustavno razmišljanje**, omogućujući učenicima da vide veze, proturječnosti i temeljne strukture;
- **dovodi u pitanje dominantne pretpostavke i ideologije**, čineći vidljivim ono što se često uzima zdravo za gotovo;
- **svjesno je moći**, postavlja pitanja: Tko ima koristi? Čiji glasovi nedostaju?
- **participativno je i relacijsko**, utemeljeno na dijalogu, kokreaciji i kolektivnom učenju;
- **holističko je**, uključuje ne samo intelekt nego i emocije, tijela i životno iskustvo;
- **širi maštu**, potičući sposobnost zamišljanja alternativnih budućnosti van trenutnog statusa quo;

- i u konačnici **dovodi do strateškog djelovanja**, djelovanja koje je informirano, kolektivno i usmjereno na sustavne promjene.

U tom smislu, transformativno obrazovanje ne odnosi se samo na pripremu pojedinaca da se snalaze u svijetu kakav jest, nego ih osposobljava da transformiraju svijet u ono što bi mogao biti. Ta je promjena od fundamentalne važnosti.

Ako obrazovanje nastavi reproducirati postojeće paradigme – gospodarski rast kao nužnost, konkurenciju kao normu, eksploataciju kao napredak – ostat će dio problema. Ali ako prihvati svoj transformativni potencijal, može postati snažan pokretač promjena: pomažući društvima da ponovno osmisle svoje gospodarstvo, obnove odnose sa živim svijetom i stvore pravednije i održivije budućnosti.

Ova publikacija poziv je na takav korak. Ne kako bi se održivost dodala kao još jedna tema, već kako bi se preispitalo samo obrazovanje.

Izvori

Freire, P. (1970.). *Pedagogija obespravljenih*. New York: Continuum.

Sterling, S. (2010). Higher education, sustainability, and the role of systemic learning. In J. Blewitt (Ed.), *Higher education and the challenge of sustainability: Problematics, promise, and practice* (pp. 21–42). Dordrecht: Springer.

Lotz-Sisitka, H., Wals, A. E. J., Kronlid, D., & McGarry, D. (2015). Transformative, transgressive social learning: Rethinking higher education pedagogy in times of systemic global dysfunction. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 16, 73–80.

Čajková, T. (n.d.). Why is transformative education a vital response to the multiple challenges of the future? (Publication details if available).

UNESCO. (2018). *Issues and trends in education for sustainable development*. Paris: UNESCO.

Westheimer, J., & Kahne, J. (2004). What kind of citizen? The politics of educating for democracy. *American Educational Research Journal*, 41(2), 237–269.

Radionice i kako s njima raditi

Odrast se često doživljava kao apstraktnu, akademsku i nepristupačnu temu. Iz našeg iskustva s obrazovanjem o odrastu, jedan od najučinkovitijih načina da se ove teme približe široj publici rad je s konkretnim primjerima i studijama slučaja, gdje se širi principi i okviri svode na opipljiviju razinu s kojom se sudionici mogu lakše poistovjetiti. Zato mnoge metodologije uključuju studije slučaja iz cijelog svijeta koje ilustriraju kako se logika rasta i odrasta očituje kroz specifične politike, institucije i identitete.

Metodologije su organizirane prema redosljedu: analize – vizije – strategije, što je ujedno i struktura koju obično slijedimo u svojoj obrazovnoj praksi. Ustanovili smo da je ta logična progresija učinkovita i za kraća predavanja i za duže obrazovne programe (kao što je sedmodnevna ljetna škola).

1. Analiza: Razumijevanje trenutnog sustava

Prvi je korak upoznati sudionike s kritikom ekonomije utemeljene na rastu.

Ako želimo raspravljati o radikalno drugačijoj ekonomskoj viziji, ključno je da sudionici prvo razumiju u čemu trenutni ekonomski model usmjeren na rast ne uspijeva i koji su njegovi negativni društveni i okolišni učinci. Tom se cilju najizravnije pristupa metodologijama kao što su Sistemsko razmišljanje: santa leda, Pravda kao ključ održivosti, Od dominacije do brige: muškost(i) u svijetu kriza ili rasprava uz film Cijena rasta.

U ovoj fazi ključno je stvoriti dovoljno prostora za rad s emocijama. Dublja analiza trenutnog statusa quo, njegovih štetnih utjecaja i izgledne budućnosti često na površinu izvlači teške emocije: ljutnju, beznade, očaj. Stoga je važno napraviti prostor za te emocije kako unutar pojedinačnih aktivnosti, tako i kroz aktivnosti posebno osmišljene za emocionalnu obradu (na primjer, Njegovanje unutarnjeg sunca: boriti se maštom protiv ekološke tjeskobe).

2. Vizija: Zamišljanje drugačijeg

Nakon što se pozabave kritikom, sudionici često počinju postavljati pitanja kako bi uopće naša ekonomija i društvo mogli funkcionirati drugačije. U ovoj fazi učenja korisno je poticati maštu sudionika i proširiti je konkretnim, pionirskim i nadahnjujućim primjerima politika, poduzeća, pokreta ili inicijativa koje u praksi utjelovljuju vrijednosti odrasta (na primjer u metodologijama Umjetna oskudica ili radikalno obilje? Dekomodifikacija kao put prema odrastu, Odrastničko poduzetništvo ili Politike odrasta).

Cilj je ove faze pomoći sudionicima da zamisle društvo i gospodarstvo odrasta koje bi moglo zadovoljiti potrebe svih ljudi unutar planetarnih granica te da takvu viziju učine što opipljivijom i pristupačnijom.

3. Strategija: Kako potaknuti promjenu

Naravno, sudionici zatim počinju pitati kako bi se takva vizija mogla zaista ostvariti – drugim riječima, pitaju o strategiji i teorijama promjene. U ovoj fazi važno je predstaviti različite pristupe društvenoj transformaciji (na primjer, kroz metodologije Strategije transformacije ili Ledena santi sistemskog razmišljanja), istovremeno ispitujući povijesne pokušaje sustavnih promjena i promišljajući o tome što iz njih možemo naučiti (na primjer, kroz metodologiju Od pothvata do sustava: skaliranje zadruge).

Važna tema koja se provlači kroz ovu fazu je moć – i kako se moć može izgraditi kako bi se potaknule poželjne društvene transformacije.

S obzirom na složenost transformacije u smjeru odrasta, naš odabir metodologija nije ni iscrpan ni namijenjen pokrivanju svih ključnih aspekata teme. On služi kao primjer kako se čak i akademske teme mogu prenijeti u neformalno obrazovanje.

Metodologije osmišljavamo tako da se mogu koristiti samostalno, ali i kombinirati kao dio dužeg obrazovnog programa ili procesa, nadopunjujući se poput modularnih gradivnih blokova. Budući da je odrast tako složena tema, preporučujemo da joj edukatori pristupe kao dugoročnom obrazovnom procesu – na primjer kroz niz tematskih radionica (kao što su večernji seminari) ili kroz duže formate poput višednevnih tečajeva ili ljetnih škola.

Vodič za pojedine radionice

Sistemske razmišljanje: santa leda

Ova metodologija nudi praktičan alat za analizu složenih problema na više razina – od vidljivih događaja i trendova do dubljih struktura i mentalnih modela koji ih oblikuju. U kontekstu obrazovanja o odrastu, pomaže sudionicima da razumiju ne samo konkretne manifestacije ekonomije rasta, već i pretpostavke na kojima je ona izgrađena (kao što su vjera u nužnost beskonačnog rasta, produktivnosti ili konkurencije). Također omogućuje sudionicima da prepoznaju institucije i strukture koje podržavaju rast ili ovisе o njemu. Ovu metodologiju često koristimo na početku obrazovnih procesa jer pomaže uspostaviti zajednički jezik i zajednički okvir za razmišljanje o problemima. Korisna je ne samo za analizu, već i za prepoznavanje točaka gdje se može intervenirati.

Pravda kao ključ održivosti

Ova metodologija pokazuje koliko su društveni i okolišni problemi duboko međusobno povezani. Kroz konkretne studije slučaja pomaže sudionicima da shvate da klimatska kriza nije samo ekološki problem, već i pitanje pravde, moći i raspodjele resursa. Pomaže u otkrivanju dubljih uzroka trenutnih problema i potiče raspravu o tome zašto su isključivo tehnološka rješenja često nedovoljna. U kontekstu post-rasta naglašava da transformacija mora istovremeno obuhvatiti ekološke granice i društvene nejednakosti – tražeći rješenja koja povezuju ta dva područja.

Rasprava o filmu “Cijena rasta”

Film pruža pristupačan uvod u kritiku takozvanog zelenog rasta i ističe ograničenja strategija koje pokušavaju riješiti klimatsku krizu bez napuštanja paradigme rasta. Ključni dio rada s filmom je vođena refleksija; samog prikazivanje filma nije dovoljno. Metodologija nudi nekoliko mogućih smjerova za raspravu (na primjer kroz teme poput demokracije, aktivizma ili uloge sindikata), što omogućuje prilagodbu aktivnosti određenoj skupini. Film često budi snažne emocije i važna pitanja te može poslužiti kao most između analitičkog i vrijednosnog učenja.

Od dominacije do brige: muškost(i) u svijetu kriza

Ova metodologija istražuje kako su dominantne ideje o muškosti isprepletene s logikom društva orijentiranog na rast te kako je ideologija rasta ugrađena ne samo u ekonomske institucije, već i u naše identitete, odnose i pojmove uspjeha i snage. Radionica otkriva kako hegemonijski oblici muškosti potiču natjecateljski duh, uspješnost, dominaciju i odbacivanje ranjivosti – vrijednosti koje istovremeno jačaju institucije i ekonomske sustave orijentirane na rast. Kroz osobno

dijeljenje, kolektivno promišljanje i rad s istraživanjima, metodologija postavlja pitanja o tome kakve oblike muškosti trebamo u svijetu oblikovanom ekološkim i društvenim krizama te koje bi institucionalne promjene mogle podržati brižnije, ekološkije i više relacijske oblike muškosti.

Njegovanje unutarnjeg sunca: boriti se maštom protiv ekološke tjeskobe

Ova metodologija bavi se temom ekološke tjeskobe i istražuje kako se s njom može kolektivno nositi kroz maštu, dijeljenje i kreativne jezične prakse (poput poezije). Pomaže sudionicima da emocije povezane s klimatskom krizom razumiju kao društveno, a ne isključivo individualno pitanje. U kontekstu odrasta potiče sposobnost “dekolonizacije mašte” - zamišljanja alternativa trenutnom ekonomskom sustavu i prevladavanja osjećaja da ne postoji alternativa ekonomiji temeljenoj na rastu.

Umjetna oskudica ili radikalno obilje? Dekomodifikacija kao put prema odrastu

Ova metodologija radi s konkretnim primjerima komodifikacije osnovnih potreba, kao što su stanovanje, voda, energija ili skrb, te pokazuje kako pretvaranje tih potreba u tržišnu robu utječe na njihovu dostupnost i pravednu raspodjelu. Istovremeno, uvodi primjere dekomodifikacije - pristupe koji te potrebe tretiraju kao prava ili javna dobra. Napetost između komodifikacije i dekomodifikacije jedna je od središnjih tema i ekonomije rasta i ekonomije odrasta. Jedna od snaga ove metodologije njezino je utemeljenje na svakodnevnom iskustvima sudionika: pitanje osnovnih potreba odmah je razumljivo većini ljudi, a istovremeno otvara prostor za zamišljanje alternativa.

Politike odrasta

Ova se metodologija fokusira na specifične javne politike i mjere te uspoređuje njihove oblike u pristupima usmjerenima na rast i odrast. Pokazuje da odrast nije samo apstraktna vizija, već i skup konkretnih prijedloga za transformaciju ekonomije i društva. Sudionici uče razmišljati o utjecajima pojedinačnih politika u širem kontekstu - na primjer, mapiranjem kaskadnih efekata. Metodologija stoga razvija sistemsko razmišljanje, a istovremeno čini praktičnu provedbu politika na razini države ili javne uprave opipljivijom.

Odrastničko poduzetništvo

Ovisnost o rastu ne manifestira se samo na razini država, već i u svakodnevnom funkcioniranju tvrtki i organizacija. Ova metodologija stoga pristupa poslovanju kroz pet ključnih dimenzija koje oblikuju njegov utjecaj na društvo i okoliš. Pomaže sudionicima da razumiju kako su poduzeća strukturirana i organizirana i kako ta organizacija oblikuje njihovo ponašanje. Metodologija posebno dobro funkcionira u kombinaciji s “Polarom sustavnog razmišljanja” (The Systems Thinking Iceberg), jer povezuje konkretne organizacijske prakse s dubljim strukturama i vrijednostima. Kroz nadahnjujuće primjere alternativnih poduzeća također otvara prostor za zamišljanje različitih oblika gospodarske organizacije.

Piratska skrb

Ova se metodologija usredotočuje na skrb u suvremenom društvu i ispituje kako se sustavi skrbi oslabljuju, privatiziraju ili kriminaliziraju. Kroz konkretne primjere inicijativa takozvane “piratske skrbi” predstavlja oblike solidarnosti koji nastaju odozdo i često van službenih institucija. U kontekstu odrasta naglašava brigu, međuzavisnost i solidarnost kao temeljne principe ekonomije i društva koji se suprotstavljaju logici profita i rasta.

Strategije transformacije

Ova metodologija usredotočuje se na različite pristupe društvenim promjenama i nudi okvir za njihovo uspoređivanje i kombiniranje. Uvodi pristupe kao što su institucionalna reforma, izgradnja alternativa ili pritisak odozdo, te pokazuje kako te strategije mogu funkcionirati neovisno, ali i u sinergiji jedna s drugom. Kroz proces sudionici mogu bolje razumjeti različite putanje promjena i pozicionirati se na njima. Metodologija potiče strateško razmišljanje i pomaže premostiti jaz između vizije i konkretnog djelovanja.

Od pothvata do sustava: skaliranje zadruga

Ova se metodologija temelji na analizi postojećih primjera solidarne i zadrugarske ekonomije te istražuje kako se pojedinačne inicijative mogu povezati u šire ekosustave. Naglašava da se sustavne promjene rijetko javljaju izolirano, već nastaju kroz umrežavanje i suradnju različitih aktera. Pomaže sudionicima da razmisle o tome kako se alternative mogu proširiti ne samo rastom pojedinačnih projekata, već i njihovim međusobnim povezivanjem. Istovremeno nudi konkretnu inspiraciju iz prakse, pokazujući da ti modeli već postoje i mogu uspješno funkcionirati.

Sistemsko razmišljanje: santa leda

Ova aktivnost uvodi sudionike u jedan od alata sistemskog razmišljanja koristeći složeni primjer iz stvarnog života. Pruža grupni trening za savladavanje alata.

Trajanje:	60 minuta (1 sat)
Broj sudionika:	neograničen
Alati:	papiri za pisanje za sudionike, pribor za pisanje, flomasteri i papir za flipchart
Oznake:	alat sistemskog razmišljanja
Tema:	sistemsko razmišljanje, analiza
Ciljevi radionice:	<p>Sudionici:</p> <ul style="list-style-type: none"> • razumiju model sante leda (događaji → obrasci → strukture → mentalni modeli) i postaje sposobni primijeniti ga na specifične probleme (osobne i društvene), • prepoznaju da različita rješenja (na primjer ona vezana uz odrast) ciljaju na različite razine sustava, • razumiju ulogu mentalnih modela i predrasuda u društvu.

Provedba radionice

Uvod:

Kad promatramo probleme oko sebe - bilo da su osobni ili društveni - obično vidimo samo ono što je na površini: određenu situaciju koja se dogodila, i imamo običaj brzo reagirati na nju. Danas ćemo, međutim, isprobati malo drugačiji pristup.

Uvedimo alat - model sistema sante leda - koji će nam pomoći da probleme sagledamo dublje. Da ne vidimo samo ono što se događa, nego i zašto se događa i koji čimbenici na to utječu. Santa leda pomoći će nam percipirati veze, odnose među stvarima i ponavljajuće obrasce, a ne izolirane pojedinačne događaje.

Možda ste upoznati s metaforom sante leda – samo je mali dio vidljiv iznad površine, dok je veći dio skriven ispod nje. I upravo taj skriveni dio zapravo određuje kako se sante leda kreće. Slično tome možemo promatrati i probleme oko sebe. Ono što vidimo na površini samo je djelić cjeline. I ako nešto doista želimo razumjeti ili promijeniti, moramo pogledati i ispod površine.

Predstavljanje modela sante leda (10 minuta)

Prije početka radionice trebamo nacrtati ledeni brežuljak na flipchartu i, idealno, otkrivati ga sloj po sloj (na primjer, odljepljivanjem samoljepljive trake tako da je vidljiv samo prvi sloj sante: Događaji). Dok objašnjavamo svaki sloj, objašnjenje ćemo nadopuniti konkretnim primjerom koji ilustrira teoriju – na primjer, „netko se prehladi“.

1. Razina događaja (ono što se vidi na površini)

Razina događaja je ono što je vidljivo na prvi pogled – određena situacija koja se dogodila. To je ono na što obično reagiramo najbrže i najprirodnije. Često rješavamo probleme na ovoj razini odmah, ali imamo tendenciju rješavati njihove simptome, a ne uzroke.

Primjer:

Dobila sam gripu. Imam groznicu i kašalj, pa ostajem kod kuće.

Odgovor: Uzet ću lijekove, otići doktoru i pokušati se oporaviti što je prije moguće.

2. Razina obrazaca (ono što se ponavlja)

Kada pogledamo dublje, počinjemo primjećivati ponavljajuće obrasce. Ne radi se više o pojedinačnom događaju, već o činjenici da se slične situacije događaju iznova i iznova. Ova razina analize pomaže nam identificirati trendove i bolje predvidjeti što bi se moglo dogoditi.

Primjer:

Shvaćam da se ne razbolijevam samo ponekad.

- Bolesna sam gotovo svake zime.
- Često se razbolijevam nakon razdoblja visokog stresa.
- Sklon sam bolesti kad dugo ne spavam dovoljno.

Odjednom to nije samo “jedna gripa”, nego ponavljajući obrazac.

3. Razina struktura (odakle proizlaze obrasci)

Na ovoj razini pitamo se: Što uzrokuje te obrasce? Odgovor leži u strukturama – to jest, u uvjetima, pravilima, okruženju i postavkama sustava u kojem djelujemo. One često nisu odmah očite, ali imaju dubok utjecaj na naše ponašanje.

Primjer:

Sljedeći čimbenici mogu doprinijeti mojim ponavljajućim bolestima:

- radno okruženje s visokim pritiskom i malo vremena za odmor
- kultura rada čak i kad si umoran ili bolestan
- dug put do posla ☒ malo vremena za oporavak
- ograničen pristup kvalitetnoj hrani (zbog vremenskih ili financijskih razloga)
- sistemski problemi (npr. neadekvatne naknade za bolovanje)

Dakle, ne radi se samo o individualnom neuspjehu, već o tome kako je sustav oko mene postavljen.

4. Razina mentalnih modela (dubokih uvjerenja)

Najdublje od svih naši su mentalni modeli – naša uvjerenja, vrijednosti i ideje o tome kako svijet funkcionira. Često nismo ni svjesni tih pretpostavki, ali one oblikuju naše misaone procese i naše ponašanje.

Primjer:

Sljedeća uvjerenja mogu ležati u temeljima gore navedenih struktura:

- “Učinkovitost je važnija od zdravlja.”
- “Odmor je znak slabosti ili lijenosti.”
- “Moram biti produktivan cijelo vrijeme.”
- “Ne mogu si priuštiti da usporim.”
- “Zdravlje je isključivo moja odgovornost.”

Ovi mentalni modeli navode nas da stvorimo okruženje koje nas s vremenom iscrpljuje, što na kraju uzima danak našem zdravlju.

Ovdje možemo ispitati pretpostavke koje različiti ljudi/akteri imaju o raznim pitanjima. Na primjer, koje pretpostavke imam o sebi (poput “učinkovitost je važnija od zdravlja”), ali i, primjerice, koje pretpostavke ima moj šef kada stvara radno okruženje s visokim pritiskom da se postignu rezultati i s malo vremena za odmor (“ljudi daju sve od sebe kad su na izmaku snaga”), itd.

Grupna vježba: Santa leda beskućništva (10 minuta)

Sada kad imamo ideju o tome kako model sante leda funkcionira, pokušajmo ga primijeniti na nešto složeniji primjer. Zamislite da šetate gradom i, blizu željezničke stanice, vidite osobu u podera-noj odjeći koja nosi plastične vrećice. Pretpostavljate da je ta osoba beskućnik.

Ovaj put neću samostalno uvoditi pojedinačne razine – pokušajmo to zajedno.

2. Razina obrazaca (što se ponavlja)

Počnimo s promatranjem šireg konteksta u vremenu i prostoru:

- Povećava li se ili smanjuje broj beskućnika?
- Gdje najčešće provode vrijeme (na željezničkim kolodvorima, u centru grada, parkovima)?
- U koje doba godine (npr. jesu li vidljiviji zimi zbog usluga podrške beskućnicima)?
- Kakva je rodna raspodjela (npr. ima li više muškaraca nego žena)?
- Koje su njihove tipične životne putanje (npr. osobe ostaju bez doma nakon napuštanja ustanova, nakon gubitka posla, nakon razvoda)?

3. Razina struktura (odakle proizlaze obrasci)

Moramo se zapitati: Što u sustavu uzrokuje postojanje ovih obrazaca?

- nedostatak pristupačnog stanovanja zbog sve viših cijena stanarina
- nedostatak socijalnog stanovanja
- niske plaće i nesigurnost zaposlenja
- nedostatak ili fragmentirane socijalne i zdravstvene usluge
- struktura sustava socijalne skrbi (uvjeti za ostvarivanje prava na naknade, birokracija, pravila i propisi prihvatiliška)

Vidimo da beskućništvo nije samo individualni problem, već rezultat šire društvene strukture.

4. Razina mentalnih modela (dubokih predodžbi)

Koja uvjerenja i vrijednosti podupiru te strukture?

- “Svako je odgovoran za vlastitu sreću.”
- “Siromaštvo je rezultat osobnog neuspjeha.”
- “Beskućnici mogu samo sebe kriviti za svoju situaciju.”
- “Pružanje pomoći samo bi ljudima naškodilo ili ih demotiviralo.”
- “Tržište nekretnina ne bi trebalo biti regulirano.”
- “Neravnopravnost je prirodna i neizbježna.”

Ove predrasude, pretpostavke i uvjerenja utječu na to kako oblikujemo politike, institucije i svakodnevno ponašanje.

Savjet voditelju/ici 1: Ova je razina često najteža, a ponekad i zbunjujuća za sudionike jer je vrlo apstraktna. Stoga je korisno ne postavljati opće pitanje poput “Što su mentalni modeli?”, već ih povezati sa specifičnim strukturama koje smo već identificirali. Možete postupiti na sljedeći način:

- Istaknite jednu specifičnu strukturu.
- Zatim pitajte: Koje pretpostavke ili uvjerenja oblikuju ovu strukturu?

Primjeri:

- Struktura: Nedostatak socijalnog stanovanja
  - → mentalni modeli:
    - “Vlada ne bi trebala posjedovati stambene objekte; to je neučinkovito.”
    - “Tržište će se s time bolje nositi nego javni sektor.”
    - “Svatko mora zarađivati samostalno kako bi platio vlastiti smještaj.”
- Struktura: sve više stanarine
  - → mentalni modeli:
    - “Stanovanje je prilika za ulaganje.”
    - “Maksimizacija profita je legitimna čak i na tržištu nekretnina.”
    - “Stanovanje nije pravo, već roba.”

Naglasite grupi: *Uvijek pokušajte pronaći mentalni model iza određene strukture, a ne općenito. I pazite da postoji logička veza između njih.*

Savjet voditelju/ici 2: Važna napomena o radu s modelom sante leda

Vrijedi napomenuti da u ovoj vježbi pokušavamo formirati hipoteze. To znači da spekuliramo o obrascima, strukturama i mentalnim modelima koji bi mogli ležati u temeljnim određenog fenomena, ali naši zaključci nisu nužno točni ili potpuni. Naše interpretacije mogu biti pod utjecajem naših vlastitih iskustava ili perspektiva.

Ako doista želimo intervenirati u sustavima na temelju takve analize, važno je provjeriti te pretpostavke:

- razgovarajte s ljudima koji su dio sustava
  - → npr. beskućnici, radnici socijalnih službi
- oslanjajte se na podatke i istraživanja
  - → koliko je dostupno socijalno stanovanje
  - → povećava li se ili smanjuje broj beskućnika
  - → kako se mijenjaju cijene nekretnina
  - → koji su glavni uzroci beskućništva

Možete zaključiti ovom tvrdnjom: *Santa leda pomaže nam postavljati bolja pitanja i vidjeti širu sliku - ali ona nije cijela istina. To je polazišna točka za promišljanje koju vrijedi dalje provjeriti u praksi.*

Individualni rad i dijeljenje: Ledena santa sudionika (20 minuta)

Sada je red da to sami isprobate koristeći vlastite primjere. U sljedećih deset minuta odaberite problem iz vlastitog iskustva i pokušajte za njega stvoriti "santu leda". To može biti nešto iz vašeg osobnog života, iz društva ili tema kojom se bavite na poslu ili kroz svoj aktivizam.

Ključno je da vaša santa leda bude specifična i opipljiva situacija.

- Ne: "kapitalizam", "klimatska kriza", "nejednakost"
- Da: "Moja stanarina je porasla za 20%", "Tvrtka je otpustila zaposlenike", "U našem su gradu zatvorili ured socijalne službe"

Ako počnete preopćenito, bit će vam teže prepoznati specifične obrasce, strukture i misaone modele.

Zadatak:

- Odaberite konkretan događaj.
- Pokušajte ga razložiti na različite razine sante.
- Potražite veze među njima.
- Na kraju se zapitajte: Koju je razinu sante dosad obuhvatilo moje rješenje problema?

Dijeljenje u parovima (10 minuta)

Kad vidite da su sudionici skoro završili sa svojim santama, zamolite ih da se podijele u parove i podijele svoje sante leda brda sa svojim partnerima:

- Kako ste pristupili problemu?
- Što ste zapisali za svaku razinu?
- Slušajte jedni druge i:
  - Ako imate drugačiju perspektivu, podijelite je.
  - Možete jedni drugima pomoći dodati dodatne slojeve ili veze.

Tijekom ove sesije dijeljenja voditelj/ica se kreće oko grupe i osluškuje parove ili se umiješa kako bi razjasnio nejasnoće.

Dijeljenje u grupi

Zaključite aktivnost zajedničkom refleksijom na sljedeća pitanja.

- Što ste naučili iz vježbe sante leda? Koje vam je nove uvide pružila?
- Što vam je bilo teško kod vježbe sante leda, a što vam je bilo lako?
- U kojim biste situacijama ponovno koristili model sante leda?

Pravda kao ključ održivosti

U usporedbi sa "zelenim" rastom koji se oslanja na obećanja nepostojećih tehnologija, klimatska pravda dostižnija je unutar planetarnih granica, čak i s postojećim sredstvima i resursima. Ova metodologija ima za cilj predstaviti koncept pravde koji nam omogućuje da ljude koji se protive trenutačnim klimatskim mjerama tretiramo kao partnere. Naime, kad određene proučavamo građanske inicijative ne samo kao kampanje koje štite ulaganja u infrastrukturu fosilnih goriva, otkrivamo da one često reagiraju na percipiranu nepravdu, a ne na klimatsku akciju kao takvu. Primjenom ove metodologije možemo istražiti tu perspektivu kroz primjere otpora hidroelektranama, uvođenju poreza na ugljik, rudarenju ključnih resursa za zelenu tranziciju i pokretanju sustava trgovanja emisijama.

Trajanje:	120 minuta (2 sata)
Broj sudionika:	8-20
Alati:	printane studije, slučaja, 2-4 velika lista papira za grupni rad, flipchart s papirom, Post-it papirići, pribor za pisanje
Oznake:	uporaba studija slučaja, kritika
Tema:	klimatska pravda, otpor klimatskim mjerama, pravedna transformacija
Ciljevi radionice:	<p>Sudionici će:</p> <ul style="list-style-type: none"> • moći objasniti dimenzije pravde i razliku između proceduralne, distributivne i pravde prepoznavanja, • prepoznati manifestacije proceduralne, distributivne i nepravde prepoznavanja u inicijativama na lokalnoj razini koje se protive određenim mjerama, • ojačati spremnost na dijalog s ljudima koji se protive klimatskim politikama.

Uvod:

Okupite grupu u krug, predstavite se i započnite kratku rundu predstavljanja. Posebno u većim grupama, pokušajte potaknuti sudionike da im odgovori budu kratki. Najjednostavnija je opcija krug predstavljanja s odgovaranjem na pitanju: “Kako se zovem i koje zamjenice koristim?”

Nakon što su se svi u grupi predstavili, dajte kontekst i objasnite svrhu radionice. Takav uvod mogao bi izgledati otprilike ovako:

Bavit ćemo se otporom klimatskoj politici, klimatskim akcijama ili tranziciji prema ekološkoj održivosti. Taj otpor, ponekad nazivan klimatskim backlashom, zabrinjavajuća je nuspojava globalnih sustava koji se prilagođavaju stvarnosti klimatske krize. Obično ga doživljavamo kao problem ili prepreku koja nas frustrira. Činjenica je da se globalno zatopljenje i kolektivni ciljevi koji ga odražavaju - poput dekarbonizacije - mogu nazvati polarizirajućim temama koje dijele društvo u dva imaginarna tabora. Međutim, na ovoj ćemo radionici pokazati da je klimatski backlash složeniji fenomen od takozvanog “klimatskog skepticizma” - odbacivanja stvarnosti antropogenog globalnog zatopljenja, poricanja klimatske znanosti ili nevoljkosti za djelovanjem. Ako si dopustimo razumjeti motivacije ljudi koji sudjeluju u klimatskom backlashu kroz prizmu pravde, to će nam dati alate za pokretanje društvenog dijaloga.

Evokacija 1: Uvod u razumijevanje razloga koji stoje iza otpora klimatskim politikama (10 minuta)

Postavite uvodno pitanje i dopustite da se čuje nekoliko odgovora: Gdje nailazite na otpor klimatskim politikama? Gdje ga primjećujete?

Grupni brainstorming: Sudionici su ravnomjerno podijeljeni u 4 do 5 manjih grupa (broj ljudi u svakoj grupi ovisi o ukupnom broju sudionika) te dobivaju post-it papiriće i markere. Dajte im uputu: Tijekom sljedeće tri minute kolektivno razmislite o odgovorima na sljedeće pitanje: Što, po vašem mišljenju, navodi ljude na otpor klimatskim politikama? Pokušajte doći do što više odgovora i svaki ukratko zapišite na post-it.

Prikupljanje odgovora: Nakon 3 minute, voditelj će zaključiti sesiju brainstorminga i pozvati grupe da se okupe oko velikog lista papira, na kojem može pisati: “Što ljude navodi na otpor klimatskim politikama?”

Prikupljanje odgovora odvijat će se na sljedeći način: Voditelj/ica će zamoliti svaku grupu da podijeli jedan odgovor koji je napisala na post-it listiću. Prva grupa pročitat će jedan od svojih odgovora naglas i predati listić voditelju/ici. Ako smatra da odgovor nije lako razumljiv, zatražit će od grupe koja ga je napisala kratko objašnjenje.

Voditelj/ica će zatim staviti post-it na veliki papir i pozvati ostale grupe da dodaju svoje odgovore koji su identičnog ili sličnog sadržaja. Voditelj/ica će zatim zatražiti još jedan odgovor i proces će se ponavljati. Tijekom procesa prikupljanja voditelj/ica pokušava smjestiti post-ite s povezanim odgovorima blizu na papiru za prikupljanje, postupno na njemu stvarajući skupine odgovora.

Koje se skupine mogu pojaviti tijekom vježbe?

Na individualnoj razini:

- Emocionalna iskustva onih koji se opiru: osjećaj krivnje, strah od promjene ili odgovornosti, strah od gubitka slobode, nesigurnost
- Nedostatak mašte među onima koji se opiru: nemogućnost zamišljanja posljedica klimatske krize, nemogućnost percipiranja njezine hitnosti, nemogućnost ili nevoljkost zamišljanja alternative statusu quo
- Osobine onih koji se opiru: neznanje, nedostatak obrazovanja, slaba informiranost, lakovjernost u izloženosti dezinformacijama, macho mentalitet, konzervativizam, konformizam, nevoljkost za suradnjom, odvijanje, individualizam
- Ideološki razlozi: “to je ljevičarska propaganda”, “to je prijevara”

Na strukturnoj razini:

- Neravnomjerna raspodjela resursa: odluke donosi elita neokrznuta krizom; visoki financijski troškovi sudjelovanja u tranziciji; nedostatak kapaciteta
- Neuspjeh socijalnog dijaloga: pretjerano moraliziranje i osuđivanje pri promicanju održivosti; pretjerana polarizacija rasprave...
- Nedostaci klimatske politike: politika nije pravedno osmišljena, politika stvara nesigurnost, politika nije uvjerljiva...

Nakon što se sve bilješke grupiraju na listu za prikupljanje, pozovite sudionike da komentiraju list koji je sad ispunjen grupama odgovora (na primjer, pitajte: *Potiče li ova mapa uzroka klimatskog otpora koju smo izradili u vama neke emocije? Ako da, koje?*).

Zaključite pitanjem koje povezuje ishode vježbe s temom pravde: *Koji su od ovih razloga, po vašem mišljenju, povezani s nekom vrstom nepravde?*

Neka nekoliko ljudi odgovori, zaključite aktivnost i zamolite sudionike da se svi vrate u krug.

⊕ Infoboks 1: Neoliberalno neznanje i zanemarivanje strukturnih razina

Alati koje koristimo za tumačenje društvene stvarnosti potječu iz našeg obrazovanja i javnog diskursa, koji je dugo oblikovan neoliberalnom ideologijom. Između ostalog, ova ideologija karakterizirana je zamagljivanjem društvenih i strukturnih dimenzija stvarnosti i usmjerenošću na pojedinca pri traženju uzroka različitih pojava. Neoliberalna logika svaljuje cjelokupnu odgovornost na pojedince ne samo za njihove životne situacije, nego i za stanje u svijetu. Takav model svijeta ne dopušta ispitivanje sustavnih fenomena i time onemogućuje prepoznavanje nepravde, koja se uvijek odnosi na ono što povezuje pojedince i smješta ih unutar društvenih, kulturnih, političkih i ekonomskih struktura. Govorenje i poučavanje o nepravdi stoga razvija razumijevanje svijeta koje je dugo bilo zanemareno u našem društvu. Ako sudionici vašeg sata prvenstveno navode razloge za otpor klimatskoj politici na individualnoj razini, sadržaj tog sata mogao bi za njih biti nešto doista novo.

⊕ Infoboks 2: Pravednost za ljude ili samo za elite?

Postoji razlika između otpora koji vode obični ljudi i otpora koji pokreću, na primjer, vlasnici infrastrukture za fosilna goriva – to jest, ekonomska elita, oni vrlo bogati i utjecajni. U stvarnosti nije tako lako razlikovati te dvije kategorije, ali ključno je pokušati.

Inicijative pripadnika ugroženih skupina često nastaju kao odgovor na određeni projekt ili mjeru koja izravno utječe na njihove živote. Oni koriste različite oblike prosvjeda, zagovaračkih kampanja ili građanske neposlušnosti. U međuvremenu, kampanje koje pokreće ekonomska elita sastoje se od lobiranja na višim razinama i nastojanja da se oblikuje javno mnijenje.

Nakon što je antropogena klimatska kriza postala općeprihvaćena stvarnost, cilj njihovih kampanja prešao je s poricanja znanosti o klimi na obeshrabrivanje bilo kakvog kolektivnog djelovanja kao odgovora na nju. Znanstvena zajednica skovala je pojam “klimatski neaktivisti” za aktere koji se bave takvim obeshrabrivanjem i skepticizmom.

Klimatski neaktivisti brzo prisvajaju priče i napore spontanih građanskih inicijativa koje iskazuju otpor mjerama koje utječu na njih. Nekad se građanski otpor, zauzvrat, može rasplamsati na temelju dezinformacija i manipulativnog okvira koji potječe i širi se na društvenim mrežama. Ipak, važno je imati na umu da, bez obzira na to jesu li otpor potaknuli neaktivistički agitatori ili je krenuo spontano odozdo, moraju ga voditi ljudi motivirani nečim drugim osim plaćom.

Sposobnost analize otpora kroz prizmu pravde ključna je za razumijevanje ovog “ljudskog faktora”. To pokazuje činjenica da je predstavljanje klimatskih mjera kao nepravednih i zahtijevanih od strane privilegiranog dijela društva na štetu deprivilegirane većine jedna od najuspješnijih taktika neaktivista. Želja da se ispravi percipirana nepravda glavna je pokretačka snaga iza svakog društvenog otpora. Stoga je osobito štetno kad je klimatska politika doista nepravedna i potiče istinski građanski otpor te tako obavlja posao neaktivista umjesto njih.

Evokacija 2: Prvotno razumijevanje pravde (15 minuta)

U sljedećoj vježbi sudionici će istražiti što oni sami smatraju nepravednim dijeleći svoja osobna iskustva i perspektive. Vježbu možete postaviti tako da istaknete kako su pravda i nepravda koncepti koji su uvijek povezani s azauzimanjem stava u stvarnom, življenom svijetu ljudi i društava, a ne u apstraktnom svijetu modela i kvantifikacija. Zauzimamo takve stavove na različitim razinama naših života: na osobnoj, kao i na sustavnoj razini. Tema pravde stoga povezuje osobnu, sustavnu, strukturnu i političku razinu života u društvu. Edukacijski proces o pravdi na višim razinama može se produbiti promišljanjem kako se osobna razina odražava u našoj koncepciji pravde.

Dajte uputu: Zatvorite oči i pokušajte se prisjetiti situacije u kojoj ste sudjelovali ili svjedočili, a u kojoj ste osjetili nepravdu. U sljedećim koracima imat ćete dvije minute da opišete tu situaciju. Za ovu vježbu ne možete odabrati situaciju ili sjećanje koje je previše složeno ili teško za opisati, ili ono koje je povezano s jakim neugodnim emocijama. Cilj ovdje nije zaranjati u naše osobne traume i raditi na njima, već istražiti kako razumijemo pravdu u kontekstima stvarnog svijeta. Nakon što odaberete sjećanje koje ćete podijeliti, otvorite oči.

Priče će se dijeliti tehnikom dijade, s dva minuta za dijeljenje i jednom minutom za parafraziranje. U svakoj dijadi jedna osoba aktivno sluša (bez komentiranja ili prekidanja), dok druga ima priliku za dijeljenje. Kada vrijeme za dijeljenje istekne, aktivni slušatelj iznosi svoju interpretaciju onoga što je čuo. Kada vrijeme za interpretaciju istekne, uloge se mijenjaju.

Zamolite grupu da se podijeli u parove i objasnite koncept dijada.

Razjasnite upute za ulogu govornika: U dvije minute opišite nepravednu situaciju koja vam padne na pamet.

Razjasnite upute za ulogu slušatelja: U jednoj minuti pokušajte sažeti ono što je pripovjedač doživio kao nepravedno u opisanoj situaciji.

Pratite vrijeme i facilitirajte rad u dijadama (objavite kad vrijeme za pričanje i interpretaciju počinje i završava, pozovite ih da zamijene uloge...). Nakon što su dijade završene, pozovite sudionike natrag u krug.

Prikupljanje odgovora: Cilj je izvući najopćenitije izjave iz dijada, a ne njihov cjelokupni sadržaj. Izjave s kojima ćemo raditi u sljedećoj vježbi mogle bi izgledati ovako:

- Neki ljudi imaju manje od drugih.
- Neki su isključeni iz donošenja odluka.
- Neki su ljudi bili nesrazmjerno kažnjeni.
- Na neke se primjenjuju dvostruki standardi.
- Perspektive nekih ljudi ne uzimaju se u obzir.
- Prava nekih ljudi se ne priznaju.
- Neki ljudi trpe posljedice tuđih postupaka.
- Neki ljudi ne mogu poštovati pravila.
- Neki ljudi nisu mogli izraziti svoja mišljenja o nečemu što ih je pogađalo.
- Donijeta je odluka u nečije ime bez njegova/njenog pristanka.

Upitajte grupu: *O kojim ste nepravdama raspravljali u parovima?*

✓ **Savjet voditelju:** Moguće je da će prva osoba koja progovori pružiti više konteksta iz razgovora. Uvijek zapisujte odgovore na ploču ili papir za flipchart kao jednostavne, opće izjave i pokažite da su takve shematske izjave cilj vježbe. Potičite kratkoću.

Nakon što ih zapišete, pozovite sudionike da dodaju još jednu izjavu: *Je li netko doživio situaciju koja je bila nepravedna na neki drugi način? Na koji način?*

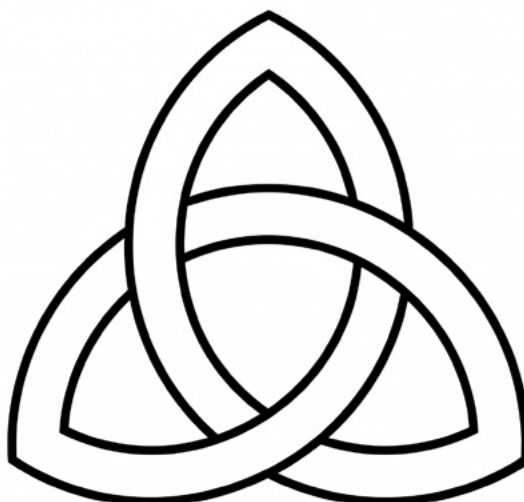
Kad budete imali dovoljan broj izjava (najmanje 5) i znate da ćete na temelju njih moći ilustrirati barem dvije dimenzije nepravde (vidi sljedeći odlomak), pažljivo zaključite dijeljenje i prijedite na teorijski dio.

Teorijski dio: Trietra pravde (15 minuta)

Ponudite sljedeći uvod: *Kao što je prethodna vježba pokazala, situacija može biti pravedna ili nepravedna na različite načine. Trenutna istraživanja o pravednosti identificiraju tri glavne dimenzije, koje ćemo sada istražiti. Te dimenzije nisu u potpunosti odvojene jedna od druge i jedna često vodi u drugu.*

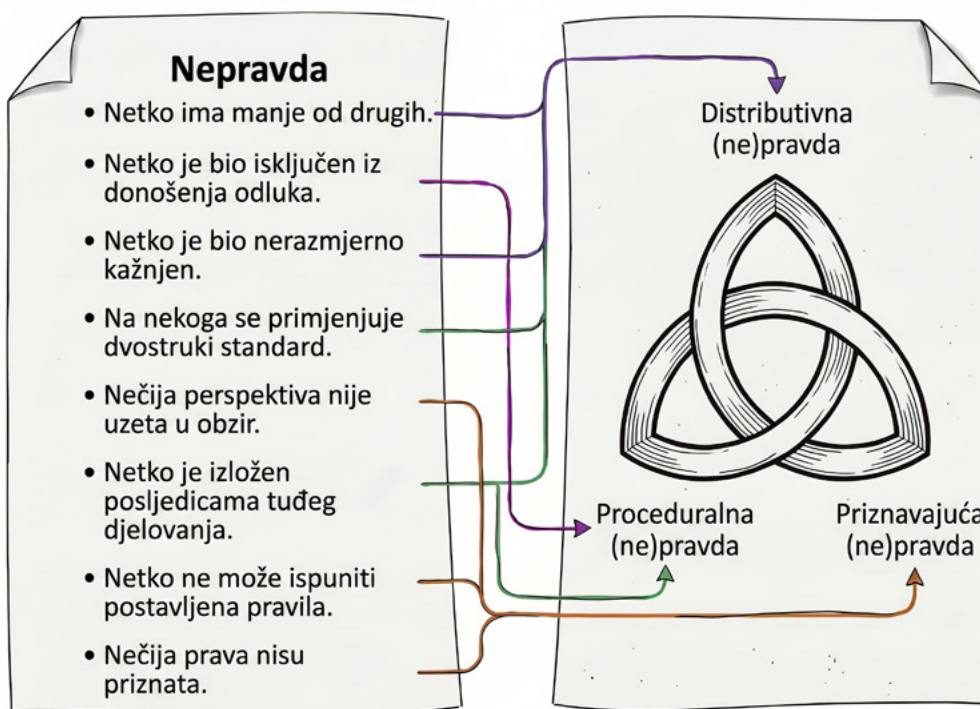
Tu međusobnu povezanost možemo ilustrirati simbolom trostrukog čvora. Na papiru ili ploči, pored rečenica zabilježenih u prethodnoj vježbi, grupi pokažite sliku trietre (trostrukog čvora) i objasnite da će nam taj simbol pomoći razumjeti tri međusobno povezane dimenzije pravde. Sam trostruki čvor u ovom modelu predstavlja pravdu. Drugim riječima: pravda je međusobna povezanost različitih razina. Zatim pojedinačno predstavite tri vrha trostrukog čvora i označite ih kao “distributivnu pravdu”, “proceduralnu pravdu” i “pravdu prepoznavanja”. Prilikom predstavljanja svake dimenzije koristite rečenice iz prethodne vježbe. Važno je da sudionici shvate vezu između trodimenzionalnog modela pravde te vlastitih susreta i iskustava s nepravdom.

Distributivna nepravda

Proceduralna
nepravda

Nepravda
priznanja

Zašto trostruki čvor? Trostruki čvor omogućuje nam raspravu o međusobnim vezama između dimenzija bez upadanja u zamku klimavih, linearno uzročnih argumenata poput “kokoš ili jaje”. Takvo rasuđivanje moglo bi usporiti proces učenja, jer cilj ovdje nije ispitati utječu li i kako dimenzije nepravde općenito jedna na drugu na linearan način, već dovesti do spoznaje da pravda može imati te različite međusobno povezane dimenzije. Traženje univerzalnih obrazaca u odnosima među njima je nezgodna, ali još važnije, nije tema ove radionice. Istina je da postoje studije koje sugeriraju da postoje uzročni odnosi između dimenzija pravde. Na primjer, neki autori sugeriraju da nepravda priznavanja dovodi do nepravredno osmišljenih procesa koji stvaraju distribu-

tivno nepravednu situaciju. Međutim, takvu tezu može se osporiti, primjerice činjenicom da neprepoznavanje prava i perspektiva određene skupine može biti uvjetovano distributivnom nepravdom u raspodjeli resursa unutar zajednice. U okviru triketre dimenzije pravde stoga su simetrično isprepletene, a sudionici mogu istražiti uzročne veze među svim dimenzijama bilo kroz studije slučaja iz sljedeće vježbe ili u stvarnim situacijama koje mogu ispitati van ove radionice.

Tri dimenzije pravde:

Distributivna pravda odnosi se na raspodjelu resursa i troškova. U distributivno pravednoj tranziciji prema održivosti, i koristi i prilike, kao i troškovi i učinci povezani s transformacijom, pravedno su raspoređeni među svim uključenim dionicima. Ovo je najintuitivnija dimenzija pravde. Čak i u raspravama o klimatskoj pravdi, najčešće citirani dokazi pokazuju da, iako najbogatiji slojevi društva najviše doprinose uzrocima globalnog zatopljenja (i/ili najviše profitiraju od tih uzroka), najsiromašniji su oni koji su najteže izloženi njegovim posljedicama. To predstavlja jasnu, višeslojnu distributivnu nepravdu.

Koji se obrasci iz vježbe evokacije povezuju s distributivnom pravdom?

- Neki imaju manje od drugih.
- Neki su nesrazmjerno kažnjeni.
- Neki su izloženi posljedicama tuđih postupaka.

Proceduralna pravda odnosi se na uključivanje dionika u proces donošenja odluka.

U proceduralno pravednoj tranziciji u održivost svi dionici na koje ona utječe jednako su uključeni u pregovore o njenim ciljevima, obliku i tijeku, kao i u njen razvoj. Suprotno tome, tranzicija bi bio proceduralno nepravedan kad bi različiti dionici bili izravno isključeni iz procesa donošenja odluka ili u njih selektivno uključeni. U predstavničkim demokracijama većina političkih odluka delegira se predstavnicima kojima javnost daje mandat izborima. Međutim, rezultat može biti da se odluke donose “iza zatvorenih vrata” među tim predstavnicima, što frustrira društvo i stvara u njemu osjećaj nemoći. Zato su mnoge zajednice koje daju prioritet dobrobiti usvojile participativne modele uz predstavnički model donošenja odluka, koji više uključuju glas javnosti u raspravama čije će posljedice utjecati na sve. Rezultati participativnog donošenja odluka općenito su bolje prihvaćeni, čak i ako podrazumijevaju neku vrstu ograničenja.

Koji se obrasci iz vježbe evokaciju povezuju s proceduralnom pravdom?

- Neke su isključeni iz donošenja odluka.
- Neke osobe nisu mogle izraziti svoja stajališta o nečemu što ih je pogađalo.
- Odluka je donesena u nečije ime bez njegove/njezine suglasnosti.

Pravda priznavanja odnosi se na priznavanje prava, perspektiva, iskustava, kulture, statusa ili, na primjer, nečijeg položaja unutar sustava. U ograničenoj, ali razumljivoj mjeri, to se može ilustrirati priznavanjem ljudskih prava koja su svim ljudima dodijeljena Poveljom o temeljnim pravima i slobodama. Ako se ta prava ne priznaju određenoj skupini, dolazi do nepravde priznavanja. Međutim, ova dimenzija ne odnosi se samo na prava čije se priznavanje razmatra. Posebno u situacijama tako dalekosežnim kao što je prijelaz na održivost, priznavanje mora biti mnogo više holističko. Sve ono što čini nekog aktera i njegove potrebe specifičnima za određenu situaciju može se prepoznati kako bi sustav bio pravedniji. To može uključivati prepoznavanje specifičnih potreba osoba s invaliditetom, priznavanje povijesnih i proživljenih iskustava isključenosti, ugnjetavanja i segregacije s kojima se suočavaju manjine i još mnogo toga. Čak i pravila koja se jednako primjenjuju na sve mogu biti nepravedna ako nisu postavljena u svijetu u kojem su svi jednaki i imaju iste mogućnosti i potrebe. Ako prijelaz na održivost nije utemeljen na holističkom prizna-

vanju aktera na koje utječe, te stoga ne uzima u obzir njihovu raznolikost i razlike u njihovim položajima unutar sustava koji se transformira, stvaraju se uvjeti za isključivanje.

Koji se obrasci iz vježbe evokacije povezuju s pravdom priznavanja?

- Nečija se perspektiva ne uzima u obzir.
- Nečija se prava ne priznaju.
- Netko se ne može pridržavati utvrđenih pravila.

Ako imate dovoljno vremena, možete također na vizualizaciji trketre zabilježiti i ilustrirati kako jedna dimenzija pravde utječe na drugu. Također možete uključiti sudionike u istraživanje tih sustavnih dinamika, pod uvjetom da su spremni i sposobni baviti se takvim apstraktnim konceptima. Pitanja koja možete koristiti za ispitivanje ovoga, bilo ovdje ili u refleksiji na kraju, mogla bi glasiti otprilike ovako:

- Kako mislite da proceduralna nepravda može dovesti do distributivne nepravde? A obrnuto?
- Može li distributivna nepravda na neki način stvoriti nepravdu u priznavanju? A što ako zamijenimo pojmove?
- Kako nepravda priznavanja i proceduralna nepravda mogu utjecati jedna na drugu?

Rad sa studijama slučaja (40 minuta)

Trebat će vam po jedna isprintana studija slučaja po osobi. Tijekom vježbe svaka će osoba sama pročitati jednu studiju slučaja, a zatim raspravljati o njoj u grupi s drugim sudionicima koji su je pročitali. Zatim će se tijekom zajedničkog dijeljenja među grupama upoznati s ostalim studijama slučaja.

Savjet voditelju: Ravnomjernu podjelu u grupe možete osigurati i olakšati tako da prilagodite broj isprintanih studija slučaja broju sudionika na radionici prije njezinog početka ili tijekom dijela kada sudionici rade na nekoj od prethodnih vježbi. Na primjer, ako na radionici sudjeluje 20 osoba, svaka grupa trebala bi imati 5 osoba. U tom slučaju ispišite pet primjeraka svake studije slučaja.

Individualni dio (15 minuta)

Postavite studije slučaja u hrpe na sredinu prostorije i dopustite sudionicima da odaberu na kojoj žele raditi.

Kad svi dobiju svoj materijal za čitanje, dajte im zadatak za individualni rad.

- Što točno izaziva otpor i s kojim je aspektom nepravde povezano?
- Tko predstavlja otpor kao suprotnost održivosti ili ekologiji općenito?

Rad u grupama (15 minuta)

Kada istekne vrijeme, zamolite sudionike da se podijele u grupe koje čine samo oni koji su čitali istu studiju slučaja. Svaka grupa dobit će veliki list papira s naslovom njihove studije slučaja.

Objasnite zadatak za grupni rad: *Nakon ove vježbe saznat ćete od drugih grupa o kojim su studijama slučaja koje niste čitali riječ. Svojom grupom pripremite uvod u studiju slučaja na kojoj ste radili. Možete, ali i ne morate koristiti papir za bilježenje tijekom rasprava i za kasniju prezentaciju studije slučaja drugim*

grupama. Nije potrebno sažeti cijelu priču. Umjesto toga, tijekom pripreme pokušajte se usredotočiti na sljedeća pitanja:

- Kako se cijela priča odnosi na ekološku održivost?
- Kada se, između koga i u kojim dimenzijama pravde pojavila nepravda u priči?
- Koji su bili uzroci i posljedice tih nepravdi?

Prezentacija grupnog rada (10 min)

Pozovite grupe da jedan predstavnik iznese rezultate njihovog grupnog rada, uz uključivanje ostalih po potrebi. Pobrinite se da ostale grupe razumiju studiju slučaja i potaknite ih da postavljaju pojašnjavajuća pitanja.

Zaključite pozivom svima da se pridruže zajedničkoj refleksiji.

Završna refleksija (30 minuta)

Neka refleksiju bude u formi grupne rasprave u krugu. Ovisno o raspoloživom vremenu, postavite jedno ili više sljedećih pitanja:

- Što mislite da bi se trebalo dogoditi kako bi se riješile napetosti u primjerima kojima ste se bavili razmatrani?
- Zašto mislite da se nepravde javljaju u prijelazu na održivost?
- Kakav utjecaj ima to kad ne govorimo o pravdi, već samo o otporu klimatskoj politici?
- Koja su pitanja, po vašem mišljenju, vrijedna postavljanja kada promatramo otpor ekologiji ili klimatskim mjerama?

Avelino, Wijsman K.; van Steenberg, F.; Jhagroe, S.; Wittmayer, J.; Akerboom, S.; Bogner, K.; Jansen, E. F.; Frantzeskaki, N. & Kalfagianni A. (2024). Just Sustainability Transitions: Politics, Power, and Prefiguration in Transformative Change Toward Justice and Sustainability. *Annual Review Environment and Resources*. 49:519–547. <https://doi.org/10.1146/annurev-environ-112321-081722>

Fraser N. 1999. Social justice in the age of identity politics: redistribution, recognition, and participation. In *Culture and Economy After the Cultural Turn*, ed. LJ Ray, RA Sayer, pp. 25–52. London: SAGE

Mann, M. E. (2021) *The New Climate War: The Fight to Take Back Our Planet*. New York: Public Affairs

Wijsman, K. and Berbés-Blázquez, M. (2022). 'What do we mean by justice in sustainability pathways? Commitments, dilemmas, and translations from theory to practice in nature-based solutions', *Environmental Science & Policy*, 136, pp. 377–386 (<https://doi.org/10.1016/j.envsci.2022.06.018>).

Wilmsen, B. (2022). A multidimensional framework for assessing adaptive justice: a case study of a small island community in the Philippines. *Climatic Change* 170, 16. <https://doi.org/10.1007/s10584-021-03266-y>

Zuluaga, M. A.; Shortall N.; Stroot, H.; Wayand, N.; Ruiz, V.; Fadel Diop, M.; Chester Pagulayan, J. & Emran Hasan, M. (2025). *UNJUST TRANSITION: Reclaiming the energy future from climate colonialism*. Oxford: Oxfam GB for Oxfam International under Oxfam GB, Oxfam House, John Smith Drive. DOI: 10.21201/2025.000086

"Čista energija" ili kolonizacija? Mračna strana pete najveće hidroelektrane na svijetu

Autohtoni narodi koji žive u slivu rijeke Xingu u Brazilu (pritoku Amazone) dugo su se opirali jednom od najambicioznijih megaprojekata obnovljive energije: brani i hidroelektrani Belo Monte. Iz njihove perspektive, projekt se uklapa u širu povijest nasilne kolonizacije kontinenta od strane bijelih doseljenika i raseljavanja domorodačkih zajednica. Brana na rijeci Xingu puštena je u rad 2019. godine, više od pedeset godina nakon što su predstavljani prvi planovi za masovno proširenje hidroelektrične infrastrukture na amazonskim rijekama. Prve planove, tada predstavljene uglavnom kao put prema "rastu", "razvoju" i širenju "civilizacije", 1975. godine predstavila je tadašnja brazilska vojna hunta. Izvorni projekt nazvan je Kararaô. Njegov je golemi opseg naknadno značajno smanjen, djelomično zbog otpora autohtonih zajednica. Iako brana Belo Monte ne doseže planirani opseg projekta Kararaô, i dalje je peta najveća hidroelektrana na svijetu.

Ustavna izmjena i transformacija sukoba

U ovom je sukobu ustavno priznavanje prava autohtonih skupina na zemlju i kulturu bilo prekretnica. Bilo je to nakon što je 1988., nakon pada vojne hunte, usvojen novi brazilski ustav. Autohtoni narodi sudjelovali su u njegovoj izradi zahvaljujući tome da su dugo gradili moć unutar brazilskog državno-pravnog poretka. Novi zakon uveo je obvezu da sve projekte "razvoja" mora odobriti brazilski kongres nakon konzultacija s autohtonim populacijama čije će zemljište biti pogođeno projektom. Međutim, hoće li i kako će to zemljište biti pogođeno – odnosno, koliko ozbiljno treba shvatiti glasove pogođenih autohtonih skupina – postalo je predmetom procjena "vanjskih", a ne lokalnih stručnjaka.

Novi se front otvorio između tvrtki koje zagovaraju masovne projekte na teritorijima autohtonih naroda i branitelja tih teritorija, a taj je front – pitanje znanstvenih procjena. Čija će se perspektiva i sustav znanja u njih uključiti? Kako će se procjenjivati potencijalni utjecaji? Gdje, tko, kada i kako će prikupljati podatke? Tko će utvrditi da su podaci valjani? Kako će se provoditi analiza i kome će se te kako predstaviti njeni nalazi? Upravo se u ovakvim trenucima oblikuje sukob i nejednakost između kolonizatora i koloniziranih.

Pad Kararaôa i uspon Belo Montea

Dok se zakonodavstvo mijenjalo na nacionalnoj razini formirao se lokalni otpor projektu Kararaô. Ključna prekretnica bio je "Prvi sastanak autohtonih naroda Xingua" u Altamiri – gradu u blizini lokacije današnje brane Belo Monte – 1989. godine. Taj je sastanak privukao globalnu pozornost. Osim vođa autohtonih naroda, stručnjaka i stotina drugih sudionika, događaju je prisustvovao, između ostalih, i pjevač Sting. Najupečatljiviji simbol sastanka bila je fotografija na kojoj se Mebengokré Tuíra Kayapó, tada 19-godišnja domorodačka žena, suočila s Joséom Antônium Munizom Lopesom, direktorom Eletronortea – tvrtke koja je promovirala projekt Kararaô – simbolično stavivši oštricu svoje mačeta na njegovo lice.

Kroz kombinaciju borbi za moć i promjena u geopolitičkom položaju brazilske vlade tijekom prijelaza s vojne diktature na novi režim, te zahvaljujući sve jačem glasu domorodačkih naroda, s perspektive lokalnog stanovništva postignuta je golema pobjeda. Projekt Kararaô izgubio je podršku i bio je obustavljen. No, plan nije nestao. Tijekom 1990-ih počeo se pojavljivati projekt Belo Monte. Država ga je promicala ne samo kao pitanje "razvoja"; Belo Monte je trebao kombinirati gospodar-

ski rast u regiji s čistom energijom. Taj je narativ bio osobito koristan za prikrivanje utjecaja projekta na okoliš.

Procjene, planovi, radnje i reakcije

Kako bi projekt Belo Monte bio odobren, morale su se provesti procjene utjecaja na okoliš. Iako su autohtone skupine bile nepovjerljive prema bijelim istraživačima koji su provodili procjene, a čiji nalazi često nisu odražavali stvarnost, poslale su predstavnike kako bi sudjelovali u raspravama s njima. Paralelno s procjenama razvijen je nacrt plana ublažavanja društveno-ekoloških utjecaja brane i hidroelektrane na regiju. Ta formalna obveza da se zaštiti i podrži pogođena zajednica i krajolik stvorila je dojam da je provedbu masivnog projekta pratio istinski osjećaj odgovornosti za to područje. Kritičari projekta tvrdili su da su dovršene procjene neadekvatne, da ne odražavaju stvarnost i da nisu u skladu sa zakonom. Unatoč tom sporu, brazilski kongres ipak je odobrio izgradnju brane Belo Monte. Autohtone zajednice odgovorile su okupiranjem budućih gradilišta. Tri tjedna u srpnju 2012. članovi zajednice blokirali su gradnju vlastitim tijelima, ponovno skrenuvši pozornost svijeta na regiju rijeke Xingu.

Puštanje u rad hidroelektrane Belo Monte 2019. godine poremetilo je tok rijeke i donijelo priljev neautohtonog stanovništva, tvrtki, institucija i običaja. Tako se ostvarilo ono čega su se mještani bojali. Cijela je regija i način života lokalnih zajednica brzo i duboko promijenjen. Ovaj je spor najrecentnije privukao medijsku pozornost 2024. godine, kada su članovi autohtonih skupina Xikrin, Mebengokré-Xikrin, Xipaia i Curaia blokirali nekoliko cesta i tako uzrokovali kolaps prometa u gradu Altamira. Što su zahtijevali? Da se barem ispuni prethodno spomenuti plan ublažavanja posljedica kojeg su se obvezali pridržavati nositelji projekta Belo Monte.

Izvori

Xikrin, Bepky & Pi, & Bollettin, Paride & Xikrin, Katoprome & El-Hani, Charbel & Foltram, Rochelle. (2024). Belo Monte: Histórias de Acelerações e Inícios. 5. 44-65.

100 ljudi i priroda protiv EU i rudarenja litija

Seoce Cínovec u planinama Rudne gore (Krušné hory) oduvijek je povezano s rudarstvom. Čak i njegovo ime upućuje na to – konkretno, na rudarenje kositra. Ta je djelatnost prestala 1990-ih. Međutim, u 21. stoljeću pojavila se mogućnost da se rudarenje vrati na taj prostor. Ovoga puta ne radi se o vađenju kositra, već o najvećem europskom nalazištu litija, otkrivenom ispod Cínovca. Prijedlog za rudarenje došao je od tvrtke Geomet, u kojoj ČEZ Grupa drži kontrolni udio od 51%. Češka država glavni je dioničar u ČEZ-u, a preostali dio drže ulagači poput milijardera Pavla Tykača, koji se bavi fosilnim gorivima. Preostalih 49% tvrtke Geomet u vlasništvu je australsko-britanske holding tvrtke.

Prijedlog se nije odnosio samo na rudarenje. Tvrtka je željela stvoriti integrirani rudarski i industrijski kompleks koji bi vadio sirovu rudu, obrađivao je i od nje proizvodio litijske baterije. U to vrijeme u selu je živjelo nešto više od 100 ljudi, a uz podršku ekoloških organizacija protivili su se rudarskim radovima. Budući da se litij, između ostalog, koristi u proizvodnji baterija i solarnih panela, neki su otpor smatrali ometanjem "zelene tranzicije" temeljenim na "NIMBYizmu" (NIMBY – Not in My Backyard).

Međutim, slučaj Cínovec omogućuje nam da raspravljamo o tome u koju vrstu "zelene tranzicije" zapravo spada rudarenje litija i što ona može ponuditi ne samo stanovnicima malog naselja, već i prirodi te socijalno ugroženoj većini europskog stanovništva.

Zelena tranzicija i rudarska groznica

Postoje različite ideje o tome što treba učiniti kako bi se europsko gospodarstvo i infrastruktura učinili "zelenima".

Najšire prihvaćena ideja – iako ne nužno najrealističnija ili dovoljno dobra s aspekta održivosti – usredotočuje se na takozvane "zelene tehnologije". One se odnose na infrastrukturu koja ne proizvodi emisije stakleničkih plinova. Međutim, razvoj takvih tehnologija i izgradnja "zelene" infrastrukture zahtijeva dodatne resurse. Sirovine poput litija, od kojih ovise ne samo novi sektor "zelenih" tehnologija, već i obrambena i digitalna industrija, u strateškim dokumentima EU-a označene su kao kritične sirovine. Europska komisija (pod predsjedanjem Ursule von der Leyen) i Europski parlament postigli su sporazum o njihovom nabavljanju unutar EU-a kada je usvojen Zakon o kritičnim sirovinama (CRMA). Međutim, u svim tim dokumentima ambicija da europsko gospodarstvo postane "konkurentno" prevladava nad ambicijom da postane "održivo". Nakon objave tih dokumenata, Europu je zahvatio val rudarske groznice.

Utjecaj automobilske industrije

Izvlačenje litija ključno je za europsku automobilsku industriju, koja je, dajući prednost kratkoročnim dobitima, propustila prilike za prijelaz na proizvodnju električnih vozila i sad nije u stanju konkurirati kineskim proizvođačima. Prema trenutačnim procjenama, do 2040. godine više od 80% izvađenog litija koristit će se posebno za proizvodnju baterija za električna vozila, od kojih se očekuje da će većina biti osobni automobili.

U usporedbi s drugim opcijama, litijske baterije nude najveći potencijal za profitabilan posao. Međutim, njihova proizvodnja također ima mnogo veći utjecaj na okoliš u usporedbi s, primjerice, natrijskim baterijama. Stoga, kako bi europska automobilska industrija krenula putem litija kao naj-

profitabilnijeg, na razini EU-a donesena je odluka o ukidanju zakona i sporazuma o zaštiti prirode koji su otežavali tvrtkama i njihovim dioničarima da profitiraju od električne mobilnosti u Europi. Udruženja automobilske industrije progurala su ovu odluku lobiranjem kod von der Leyen.

Dakle, ulaganje je profitabilno...

Ležište litija u planinama Rudne gore nalazi se stotinama metara ispod površine, što ga čini dostupnim putem podzemnog rudarenja. Iako je ova metoda financijski skupa, njen je utjecaj na okoliš znatno manji od utjecaja jeftinih površinskih rudnika koji uništavaju sve na površini. U ovom slučaju, površinska eksploatacija potpuno bi uništila selo Cínovec i, istovremeno, planirana zaštićena krajobrazna područja (CHKO) u okolici koja poboljšavaju bioraznolikost regije. Podzemna eksploatacija ugrožava "samo" stabilnost stjenovite podloge i može uništiti ili kontaminirati podzemne izvore vode.

Zbog profitno orijentirane prirode svog poslovnog modela, Geomet mora ispuniti očekivanja ulagača i maksimizirati profit. To znači favoriziranje opcija s najnižim mogućim financijskim troškovima. Iako je površinska eksploatacija iz nekoliko razloga djelovala nerealno, otvorilo se i pitanje lokacije planiranih pogona za preradu i proizvodnju. Neki od tih objekata mogli su biti smješteni i pod zemljom, što bi povećalo troškove, ali smanjilo utjecaj na okoliš. Takva opcija nije se pojavila ni u jednom od Geometovih scenarija, unatoč tome što se tvrtka obvezala minimizirati utjecaje na okoliš. Umjesto toga, poduzeti su koraci kao što je otkup okolnog zemljišta kako bi se stvorio planirani sustav transportnih traka, prijelaznih stanica i pogona za preradu sirove rude u upotrebljivi litij. To podrazumijeva narušavanje i zagađenje ekosustava, prijetnje bioraznolikosti i generalno oštećenje lokalnog okoliša.

Cínovec protiv EU

2025. godine ovaj se projekt pojavio na popisu 47 novih "strateških projekata" koje je objavila Europska komisija. Komisija se obvezala ubrzati postupak izdavanja dozvola za sve te projekte u suradnji s državama članicama. Obećala je osigurati dozvole za rudarenje ulagačima u samo dvadeset i sedam mjeseci. Još jedno obećanje jest mogućnost dodjele novca ulagačima iz javnih subvencija. Suočena s otporom lokalnog stanovništva i ekoloških aktivista, EU je na taj način mobilizirala ogromnu moć – moć o čijem se smjeru raspravlja daleko od mjesta koja će snositi posljedice – umjesto da se upusti u komunikaciju i pregovore.

Izvori

Moravanský, M. (2025).

Žít, či těžít? Těžba lithia pod Cínovcem jde proti smyslu zelené transformace. *Deník Referendum*

Moravanský, M. (2025).

Těžba lithia na Cínovci je strategickým projektem, rozhodla Evropská komise. *Deník Referendu*

Teška industrija pod pritiskom i otmica očajnih sindikata

Dana 5. veljače 2026. više od tisuću članova sindikata čeličana okupilo se u Ostravi. Sudjelovali su na prosvjedu "Zajedno za dobra radna mjesta, snažnu industriju i stabilnu Europu", jednom od događaja paneuropske kampanje sindikalne federacije IndustriALL. U Češkoj Republici organizirali su ga OS KOVO, ECHO i TOK u suradnji s sindikatima iz Slovačke, Poljske i Mađarske. Prosvjed je htio poslati poruku donositeljima politika na razini EU – ili, kako bi prosvjednici rekli, na razini "Brisela". Događaj se usredotočio na zaštitu prava i sigurnosti radnih mjesta radnika u teškoj industriji, osobito u kontekstu europske strategije dekarbonizacije i njenih utjecaja na taj sektor.

Okupljanje se održalo na hladan i kišovit dan u četvrti Dolní Vítkovice, imponantnom kompleksu nekadašnje čeličane. Stotine članova sindikata, s transparentima i odjeveni u marame i odjeću u stilu prisutnih organizacija, stvorili su snažnu sliku radničkog jedinstva na pozadini čeličane.

Pokazivanje te ujedinjenosti "Briselu" bila je, uostalom, jedan od ciljeva koje su organizatori događaja javno komunicirali. Iako je većina transparenta nosila tradicionalne sindikalne slogane, neki od njih bili su tematski. Na jednom je pisalo: Nećemo spasiti klimu uništavanjem industrije.

To tko je i kako govorio na događaju ilustrira trendove u strukturi odnosa između poduzeća, države, EU-a i radnika. S obzirom na to da je uloga sindikata oduvijek bila jačati prava radnika, kako u pregovorima s poslodavcima, tako i s političarima, neobično je da su se uz osobe iz sindikalnog pokreta na pozornici pojavili i političari iz vlade, pa čak i predstavnici poslodavaca. Štoviše, ti iznimno bogati poduzetnici od radnika i radnica možda su prvi put u životu dobili pljesak, kako je u svojoj reportaži primijetila sindikalistica Kateřina Vaňková, koja je sudjelovala na događaju.

Industrija pod pritiskom

Glavna tema događaja bio je takozvani sustav trgovanja emisijama (ETS), koji je jedan od alata koje EU koristi za poticanje država članica i privatnih tvrtki na dekarbonizaciju. Prema tom sustavu, veliki zagađivači moraju plaćati, dok ekološki prihvatljive tvrtke imaju priliku profitirati. EU i države članice trebale bi ostvarivati prihode dražbom takozvanih "dozvola za emisije", koje EU dodjeljuje svake godine. Prikupljeni novac potom bi trebao biti usmjeren na klimatske mjere, ulaganja u zelene inovacije i slično. U praksi su, naravno, stvari složenije.

Dekarbonizacija ima ogroman utjecaj na tešku industriju. U svom je izvješću Vaňková, između ostalog, usporedila argumente protiv ETS sustava koje su iznijeli razni govornici na događaju. "Njemački sindikalisti smatraju prijelaz na čelik bez ugljika tehnološki izvedivim - ali samo pod uvjetom da su radna mjesta zaštićena i da se ulaganja usmjeravaju u moderne tehnologije (...). Međutim, upozorio je da ta tranzicija nije moguća ako istovremeno emisijske dozvole guše poduzeća i postaju igračka financijskih špekulanata. Sindikalisti iz zemalja V4 [Poljske, Češke, Slovačke i Mađarske], s druge strane, naglasili su potrebu obrane tradicionalne proizvodnje i ublažavanja financijskog pritiska dozvola. Međutim, zaštita od azijskog i indijskog dampinga ostaje zajednička tema svih sudionika," piše Vaňková.

Govore li milijarderi u ime radnika kojima prijete opasnost?

Pavel Juříček, vlasnik grupacije Brano i jedan od najbogatijih ljudi u Češkoj, također je stupio na pozornicu. Šokirao je mnoge kada je skrenuo s teme prosvjeda i izjavio da Europa, uz svoju

klimatsku politiku, mora promijeniti i svoju migracijsku politiku kako bi ostala "bijeli kontinent slobodan od utjecaja islama". Prema Vaňkové, tijekom njegovog govora nekoliko je glasova iz publike viknulo "sram vas bilo". Prisutnost takve retorike ne samo da riskira pretvaranje frustracije radnika u ksenofobiju i rasnu netoleranciju, već stvara i neprijateljski imidž prosvjeda u javnosti. Za skupine koje ne osjećaju solidarnost s radničkom klasom, taj imidž olakšava etiketiranje radničkog pokreta i ljudi koje on predstavlja kao neprosvjedenih, rasističkih, anti-europskih i klimatski skeptičnih. I to unatoč činjenici da je najekstremnija stajališta na prosvjedu iznio milijardera Juříček.

Takva retorika odbojna je dijelovima šire javnosti. Međutim, ono što je izazvalo daleko veću javnu ogorčenost zbog sindikalnog prosvjeda bila je činjenica da su na događaju govorili političari iz vladajuće koalicije – protiv koje je u to vrijeme rasla javna oporba. Premijer i milijarder Andrej Babiš (ANO), njegov ministar rada Aleš Juchelka (ANO) i zastupnik Filip Turek (Motoristi za sebe) govorili su na prosvjedu. Iako su tijekom događaja nastojali ublažiti ton, u vlastitim su kampanjama također koristili mrzilačku, rasističku i fašističku retoriku. Istovremeno, čak i ako ti političari nisu, poput Babiša, milijarderi čiji su ogromni profiti ugroženi bilo kojom politikom zaštite okoliša, svejedno imaju poveznice s takvim milijarderima.

Posljedice ignoriranja sindikata

Kako to da organizirani radnici pronalaze saveznike među vlasnicima poduzeća – svojim tradicionalnim suparnicima – kao i među političarima koji su pod utjecajem znatno više ekonomske klase? Možda bismo mogli odgovor mogli pronaći, na primjer, u izdanju sindikalnog časopisa KOVÁK, u kojem je sindikat pozvao svoje članove na prosvjed u veljači. Odmah ispod tog poziva nalazimo naslov: "Može li socijalni dijalog ponovno zamijeniti vladin monolog?" Članak pod tim naslovom izvještava da je Babiševa vlada, koja je tada preuzimala dužnost, barem uspostavila komunikaciju sa sindikatima, za razliku od prethodne. Ne samo na češkoj, već i na europskoj razini, sindikati su se dugo suočavali s ignoriranjem i "vladinim monologom". Kada su im milijarderi i Babiševa vlada ponudili osjećaj priznanja i simbolične ustupke, sindikalni čelnici su se, nakon što su češki političari četiri godine ignorirali njihove prijedloge i zahtjeve, mogli barem nečime pohvaliti radnicima.

Izvori

Exner, J. (2026).

V Bruselu, v Ostravě a na dalších místech: Společně za dobrá pracovní místa, silný průmysl a stabilní Evropu. KOVÁK 1/2026 p. 4

KOVÁK (2026).

Že by vládní monolog opět nahradil sociální dialog? KOVÁK 1/2026 p. 5

Vaňková, K. (2026).

Demonstrace odborů za pracovní místa. Solidarita. (online), <https://socsol.cz/2026/domaci/demonstrace-odboru-za-pracovni-mista>

Kako je porez na ugljik zapalio Francusku: Borba Žutih prsluka za pravednu klimatsku politiku

U Francuskoj je uvođenje posebnog poreza na ugljik 2018. godine izazvalo najveće nemire od 1968. godine. Pokret Žutih prsluka, koji je organizirao i mobilizirao te prosvjede, bio je decentralizirana skupina bez jasne organizacijske strukture.

Porez protiv kojeg se pokret borio predstavile su francuska vlada i predsjednik Emmanuel Macron kao korak prema klimatskoj neutralnosti i usklađenosti s Pariškim sporazumom. Povećanje je uglavnom utjecalo na cijene goriva, što je značilo veće troškove za putovanja automobilom. Prema vladinim tvrdnjama, ovo povećanje cijena trebalo je potaknuti stanovništvo na prelazak na električna vozila. Prosvjedi su trajali od studenog 2018. do lipnja 2020. Masovna mobilizacija dovela je do brojnih javnih prosvjeda u Parizu i diljem Francuske, koji su se održavali svaki tjedan. Procjenjuje se da je u prosvjedima sudjelovalo oko tri milijuna ljudi, a žuti prsluk postala je simbol otpora diljem svijeta. Taktike Žutih prsluka uključivale su poticanje društvenih nemira i nanošenje materijalne štete. Čak i prema francuskim standardima - gdje je ova taktika vršenja pritiska na političke vođe normaliziranija nego u drugim zemljama - prosvjedne aktivnosti Žutih prsluka bile su iznimno intenzivne. Poznata pariška ulica Champs-Élysées - simbol pariške moći i bogatstva - osobito je teško pogođena tim uništavanjem; nakon prosvjeda bila je prekrivena izgoranim olupinama automobila i krhotinama stakla iz prozora i izloga. Židovi i spomenici u javnim prostorima bili su oslikani političkim sloganima.

Tko je rekao da su prosvjedi bili protiv klimatske politike?

Javno odbacivanje te politike, izraženo kroz aktivnosti pokreta Žutih prsluka u Francuskoj, mnogi su komentatori, političari i javne ličnosti koristili kao nepobitan dokaz da se obični ljudi protive bilo kakvoj klimatskoj politici. Već 2018. godine, na primjer, Donald Trump, tada u svom prvom predsjedničkom mandatu, javno je okarakterizirao prosvjede u Francuskoj kao posljedicu usvajanja Pariškog sporazuma o klimatskoj neutralnosti. Trump, jedan od najistaknutijih globalnih zagovornika politika povezanih s fosilnom industrijom i temeljenih na poricanju klimatskih promjena, čak je ponovio neutemeljene tvrdnje da su prosvjednici u Parizu skandirali "Mi želimo Trumpa!"

Predstavljanje prosvjeda Žutih prsluka kao otpora klimatskoj politici i Pariškom sporazumu nije koristilo samo zagovornicima fosilnih goriva poput Trumpa, već i ljudima koji su javno izrazili svoju podršku klimatskim ciljevima - poput Trumpovog francuskog kolege Macrona, koji je bio glavna meta demonstracija. U svojim govorima upućenim nemirnoj naciji, Macron je svaki prosvjed protiv poreza na ugljik koji povećava troškove prijevoza okarakterizirao kao sebičan i protuklimatski. Za razliku od Trumpa, međutim, on je sebe i politike koje je branio predstavio kao altruističku i odgovornu suprotnost stavovima protiv klimatskih politika.

Činjenica je, međutim, da ne postoje dokazi da je protivljenje Pariškom sporazumu ili klimatskoj politici motiviralo ikakav značajan dio Žutih prsluka.

Naprotiv, javne poruke Žutih prsluka uvijek su naglašavale važnost ekologije i klimatske politike uz društvena pitanja. Ključna je poruka bila da je utjecaj poreza na ugljik na troškove prijevoza - a time i na troškove života - ono što je potaknulo protuvladino i, posljedično, anti-elitističko raspoloženje u društvu.

Sukob na putu prema zajedničkom cilju

Ako pogledamo, na primjer, peticiju Priscille Ludosky, koja je označila početak pokreta Žutih prsluka, u njoj ćemo pronaći kritiku ne same klimatske politike, već klimatske politike koja većinu stanovništva prisiljava da snosi financijski teret prijelaza na održivost, dok se bogate elite i korporacije izvlače od svoje odgovornosti za doprinos klimatskoj krizi. U svojoj peticiji Ludosky je čak predložila, kao alternativno rješenje, suradnju između države i proizvođača automobila ili potporu radu od kuće, čime bi se smanjila potreba za putovanjem. Prema njoj, oba bi ta rješenja dovela do smanjenja emisija iz automobilskeg sektora - dakle, do navedenog cilja kritiziranog poreza na ugljik na goriva - a istovremeno ne bi postavljala stanovništvu prepreke koje je za većinu nemoguće prevladati, poput kupnje skupog novog električnog automobila.

Žuti prsluci su utjecaj izvornog poreza na ugljik na budžete građana smjestili u kontekst dugotrajnog rasta troškova života u Francuskoj, što je ilustrirala, primjerice, stagnacija plaća unatoč inflaciji. Dio takvog sagledavanja ekonomske situacije u zemlji bilo je i prepoznavanje rastuće ekonomske nejednakosti između privilegirane manjine i većine stanovništva. Temeljen na uvjerenju da su političke elite korumpirane i odvojene od stvarnosti života u Francuskoj, pokret je također zahtijevao ne samo veću transparentnost, već i referendum i druge alate za dublje uključivanje građana u procese donošenja odluka i kreiranja politika. Upravo je frustracija proizašla iz tih izvora - rastućih troškova života, sve većih nejednakosti i percipirane isključenosti većine iz procesa donošenja odluka u demokratskim institucijama - pretvorila pokret Žutih prsluka u masovnu mobilizaciju.

Izvori

Daniel Driscoll, Populism and Carbon Tax Justice: The Yellow Vest Movement in France, *Social Problems*, Volume 70, Issue 1, February 2023, Pages 143-163, <https://doi.org/10.1093/socpro/spab036>

☪ Rasprava o filmu “Cijena rasta” (“The Cost of Growth”)

Ova aktivnost služi kao poticaj za diskusiju i razmišljanje o filmu “Cijena rasta”. Cilj je ukazati na specifične teme obrađene u filmu koje su relevantne za živote sudionika i njihov lokalni kontekst. Rezultat bi trebala biti kritička refleksija o zaključcima filma unutar tog specifičnog konteksta.

Trajanje:	60 minuta + 93 minute filma
Broj sudionika:	oko 20; ako ih je više, izostavite pisanje na post-ite
Alati:	post-it papirići i flomasteri (po želji), bijela ploča, flip chart ili prezentacija za prikazivanje pitanja za raspravu
Oznake:	aktivnost
Tema:	rast, demokracija, aktivizam
Film:	The Cost of Growth, 2025. Redatelj: Thomas Maddens. Scenarij: Anuna De Wever
Ciljevi radionice:	Sudionici povezuju teme klimatskog pokreta, sindikalnih aktivnosti i demokracije pomoću primjera iz filma, formuliraju svoje ključne spoznaje i primjenjuju ih na vlastite kontekste

Provedba radionice

Dobrodošlica i uvod (25 min)

Pozdravite sudionike na projekciji filma i predstavite raspored aktivnosti i same projekcije.

Prva pitanja za raspravu namijenjena su parovima, kako bi sudionici mogli ostati u zoni udobnosti poznatih lica: O čemu će biti film? Koju cijenu naše društvo plaća za rast? (5 minuta u parovima, nakon čega slijedi 5 minuta za dijeljenje spoznaja s ostatkom grupe). Pitanja možemo pripremiti u prezentaciji koju prikazujemo prije i nakon filma ili ih napisati na flip chart i otkrivati jedno po jedno.

Također nudimo alternativna pitanja prilagođena različitim publikama ili za istraživanje različitih tema. Ako ima dovoljno vremena, pitanja se mogu kombinirati, ali najjednostavniji je pristup usredotočiti se na jednu temu – označenu kao (A)ktivizam, (D)emokracija ili (S)indikati – i prije i nakon filma. U ovom dijelu dijelimo grupu na grupice od četvero ljudi i tražimo od njih da osmisle nekoliko kratkih odgovora na zadana pitanja, koje zatim postavljamo na vidljivo mjesto i ostavljamo sa strane (5 minuta za raspravu, 5 minuta za predstavljanje).

(A) Film pripovijedaju dvije aktivistkinje koja razmišljaju o ulozi i načinu djelovanja klimatskog pokreta. Koja su, po vašem mišljenju, ključna pitanja i problemi koje pokret danas mora rješavati?

(D) Jedna od tema filma je nedostatak demokracije u europskim društvima. Gdje vidite najveći demokratski deficit, konkretno u Hrvatskoj?

(U) Kako se danas na razini lokalne zajednice razvijaju pokreti koji se temelje na zajedničkim interesima (poput sindikata i zadruga)?

Prezentacija filma (93 min)

Refleksija (35 min)

Emocionalni check-in: Ponovno počinjemo u parovima – Što je na vas ostavilo najveći dojam? Koje emocije trenutno osjećate? (5 minuta u parovima, 3 minute za podijeliti nekoliko emocija).

Zatim ćemo raditi u novim parovima: Sada pokušajte pronaći nekoga koga ne poznajete da biste se udružili u par. Vaš će zadatak biti ponovno razmotriti ključne trenutke u filmu i raspraviti o tome kako se oni odnose na nas. (10 minuta rada u paru, bez dijeljenja s cijelom grupom).

(A1) Koja je glavna poruka filma pokretu? Slažete li se? Ako se ne slažete, predložite dvije alternative.

(A2) Kako se ovo pitanje očituje u Hrvatskoj? Je li relevantno za nas?

(D1) Film je istaknuo različite primjere isključenja ili nedemokratskih praksi – pokušajte identificirati slične obrasce u njima (npr. koji su ljudi isključeni? Zašto se to događa? Kako i zašto sustav provjera i ravnoteža ne uspijeva?).

(D2) Razmislite o sličnim slučajevima ovdje i pokušajte utvrditi pojavljuju li se obrasci koje ste identificirali i u našem kontekstu.

(O1) Može li se organiziranje sindikata povezati s širim društvenim i ekološkim pitanjima, kao što je prikazano u slučaju tvornice GKN u Firenci? Koje se izazove treba prevladati pri takvom pristupu?

(O2) Je li ovaj pristup inspirativan ili nevažan u domaćem kontekstu? Zašto?

Za kraj ćemo sve pozvati da razmisle o ključnim "aha!" trenucima povezanim s filmom. Parovi koji su ranije formirani nastavit će s raspravom u parovima; predstaviti ćemo im sljedeća tri pitanja, a svaki par može odabrati jedno ili prijeći na drugo ako želi. Nakon rasprave, zamoliti ćemo sve da podijele jedan odgovor na svako pitanje (7 minuta rasprave, 5 minuta za podjelu).

Emocije: Koja su bila najsnažnija iskustva koja ste ponijeli sa projekcije i rasprave i kako ih planirate dalje obraditi?

Analiza: Što je najvažnije što ste naučili i koje su vam spoznaje film i rasprava pomogli povezati?

Akcija: Osjećate li se nadahnuti da sada nešto poduzmete (ili obrnuto, da prestanete s nečim)? Što i zašto?

Za kraj ćemo se svima zahvaliti na aktivnom sudjelovanju i oprostiti se.

Od dominacije do brige: Muškost(i) u svijetu krize

Ova radionica istražuje kako dominantni oblici maskuliniteta oblikuju naše odnose, institucije i način na koji društvo odgovara na današnje krize. Sudionici će promišljati o vlastitim iskustvima s muškostima, analizirati utjecaje hegemonijskih oblika maskuliniteta na politiku, ekonomiju i klimatsku krizu te zajednički tražiti alternative temeljene na brizi, suradnji i uzajamnosti. Ova metodologija povezuje osobnu razinu sa širom sistemskom perspektivom i postavlja pitanje kakve su društvene i institucionalne promjene potrebne za poticanje brižnih i ekoloških oblika muškosti. Radionica kombinira razmjenu iskustava, grupno promišljanje, rad s istraživačkim tekstovima i zajedničko zamišljanje mogućih budućnosti.

Trajanje: 200 minuta (3 sata i 20 minuta)

Broj sudionika: 8 – 30 sudionika

Alati: pribor za pisanje, papir za flipchart, kartice s emocijama

Oznake: kritika, vizija, identitet

Tema: hegemonijski maskulinitet, rod, socijalizacija, očekivanja

Program objectives Sudionici će:

- razumjeti hegemonijski maskulinitet kao društveni konstrukt i skup očekivanja koja se postavljaju pred muškarce te promisliti o tome kako te norme utječu na njihove osobne živote i odnose s muškarcima u različitim kontekstima,
- razumjeti da muškost nije samo individualni identitet ili rezultat socijalizacije, već da je oblikuju šire društvene strukture i institucije,
- analizirati kako institucije suvremenog kapitalizma rasta (npr. ekonomija uspješnosti, konkurentnost, hijerarhija) potiču određene oblike muškosti te kako se ti identiteti i strukture međusobno reproduciraju,
- biti u stanju zamisliti i opisati koje bi institucionalne promjene mogle podržati brižne i ekološke oblike muškosti.

Uvod:

Zajedno ćemo istražiti utjecaj maskuliniteta - tj. društvena očekivanja o tome što znači biti muškarac - na naše živote, naš odnos prema sebi i prema muškarcima u našim životima. U drugom dijelu radionice razmotrit ćemo kakve systemske utjecaje imaju dominantni oblici maskuliniteta u kontekstu današnjih kriza, a također ćemo raspravljati o promjenama koje bi mogle dovesti do brižnijih oblika maskuliniteta.

Razmjena u formi dijade (30 minuta):

Osobno je političko. Zato ćemo i mi započeti dijeljenjem naših osobnih iskustava. Ova će se aktivnost odvijati u parovima. Imat će format dijade, u kojoj će svatko od vas imati 5 minuta da podijeli svoj odgovor na pitanje koje ću uskoro postaviti. Format dijade nije tradicionalni dijalog. Uloga osobe koja sluša je jednostavno stvoriti prostor za drugu osobu da podijeli svoje iskustvo i aktivno slušati. Osoba koja sluša ne postavlja dodatna pitanja, ne prekida i ne iznosi vlastita iskustva vezana uz temu; samo sluša u tišini. Druga će osoba govoriti 5 minuta. Nije potrebno ispuniti cijelih 5 minuta govorom; ako osoba više ne osjeća potrebu za dijeljenjem, u redu je nakon nekog vremena zašutjeti. Ponekad iz tišine proizađu iskustva ili spoznaje koje se inače ne bi pojavile.

Pitanje za par:

- *Kakav je vaš odnos s muškarcima u jednom od ovih konteksta:*
  - *u obitelji (otac, brat, djed...)*
  - *na poslu / u školi*
  - *u društvenim pokretima, građanskim inicijativama ili drugim skupinama (npr. u zboru)*

Molimo podsjetite sudionike da odaberu samo jedan od ovih konteksta. Također, ako su imali vrlo negativna ili čak traumatična iskustva u jednom od tih konteksta (npr. unutar obitelji), bolje je odabrati neki drugi kontekst za dijeljenje. Dijelite unutar vlastite zone ugone - to jest, svaka osoba treba dijeliti samo do dubine ili opsega koji joj je ugodan.

Moguće je provesti cijelih 5 minuta govoreći o jednom odnosu, ali je također moguće proći kroz nekoliko odnosa. Svaka osoba sama odlučuje što joj više odgovara - hoće li ići dublje ili šire. Nakon 5 minuta prekinut ću dijeljenje zvučnim signalom i zamijenit ćete uloge. Onaj tko je slušao, sad će pričati, a onaj tko je pričao, slušat će.

Skupna refleksija (15 minuta)

- *Jeste li u svojim iskustvima pronašli slične obrasce?*
- *S druge strane, što je bilo drugačije u onome što ste podijelili?*

Također, podsjetite sudionike da budu oprezni s dijeljenjem pretjerano osobnih detalja iz iskustava druge osobe.

Izrada silueta muškaraca (25 minuta)

Sad ćemo zajedno istražiti što društvo očekuje od muškaraca i koje se karakteristike očekuje da imaju. Molimo podijelite se u grupe od 3 do 5 osoba; svaka grupa uzet će jedan list flipcharta i nekoliko flomastera. Vaš zadatak bit će nacrtati siluetu muškarca na cijelom flipchartu i zajedno raspraviti sljedeće pitanje:

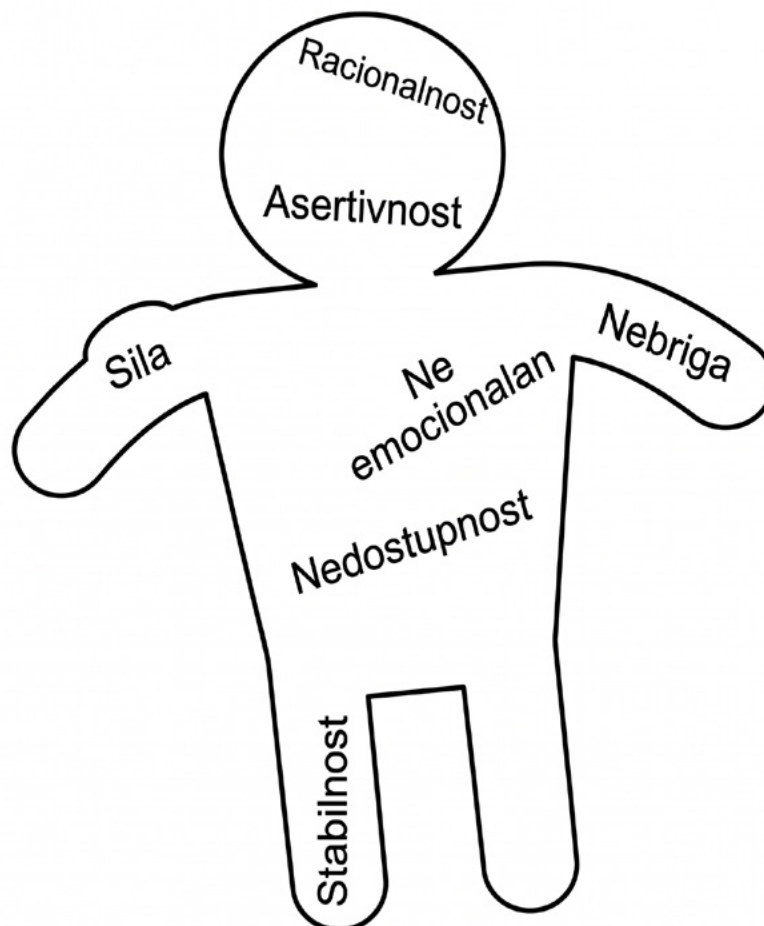
- Koje fizičke, emocionalne i kognitivne karakteristike nam dominantno društvo u pravilu predstavlja kao one koje bi muškarci trebali posjedovati?

Osim rasprave o tim pitanjima, pokušajte te karakteristike i vizualno predstaviti te ih locirati na muškom tijelu – bilo grafički ili verbalno. Na primjer, ako kažem da bi trebao biti snažan, kako bih tu osobinu mogla predstaviti na muškom tijelu ili gdje bih to napisala? Ako možete smisliti neke predmete povezane s muškarcima ili one za koje se od muškaraca očekuje da ih vole, možete ih također nacrtati. Međutim, glavni cilj nije stvoriti umjetničko djelo, već raspraviti koje se osobine očekuju od muškaraca.

Savjet voditelju/ici:

Grupe ponekad pitaju što se podrazumijeva pod “dominantno društvom”. To se odnosi na skup očekivanja koja proizlaze iz odgoja, medija, kulture itd. (kao što je “dječaci ne plaču”). Jasno je da će se ta očekivanja razlikovati među različitim segmentima društva, a to možete objasniti sudionicima (npr. ruralna naspram urbanih područja ili radnička klasa naspram srednje i više klase). Naš cilj nije jasno definirati što je “dominantno društvo”, već raspraviti o tome što ta očekivanja podrazumijevaju, stoga je sasvim u redu ako sudionici spomenu različite i ponekad proturječne vrste očekivanja.

Imaju 15–20 minuta za izradu silueta. Za to vrijeme voditelj/ica se kreće među grupama, sluša i može zapisivati djeliće onoga što se dijeli kako bi se mogli iskoristiti u grupnoj refleksiji.

Tiha galerija i refleksija (40 minuta):

Kad istekne vrijeme, zamolite grupu da postavi flipchart papire sa siluetama muškaraca u središte prostorije. U potpunoj tišini mogu prošetati i pogledati pojedinačne papire kako bi vidjeli kako su druge grupe interpretirale siluetu muškarca. Nakon 3–4 minute, voditelj može obići prostoriju i staviti kartice s emocijama na flipcharte, a zatim pitati grupu:

- *Kako se osjećate sad dok gledate siluete tih “idealnih muškaraca”? Dijeljenje osjećaja nije baš uobičajeno u našem društvu (osim “Umoran sam”, “Gladan sam”, “U redu sam...”). Dakle, na podu imate kartice s osjećajima koje vam mogu pomoći da imenujete osjećaj koji imate dok gledate ove siluete. Pokušajte podijeliti te osjećaje u paru s osobom koja stoji pokraj vas.*

Savjet voditelju/ici: Dijeljenje u parovima stvara sigurno okruženje i uključuje sve. Ako parovi potom podijele svoja iskustva s grupom, povećava se vjerojatnost da će se čuti glasovi onih koji ne govore mnogo. Zato je važno ne preskočiti dijeljenje u parovima.

Grupna rasprava:

- *Koje ste emocije identificirali u parovima? Koje je osjećaje u vama pobudilo gledanje ovih silueta?*

Važno je da grupa ostane fokusirana na prepoznavanju emocija. Često postoji sklonost da se umjesto toga racionalizira, analizira ili komentira temu i izbjegava dijeljenje emocionalnih iskustava. Ako se to dogodi, dobro je zastati s aktivnošću i objasniti da je ovo vrijeme za dijeljenje emocija, a da će kasnije biti vremena za komentare i analitičnije razmišljanje.

- *Što ste shvatili tijekom aktivnosti ili sada tijekom dijeljenja? Što vam je to donijelo?*

Na kraju sesije, voditelj/ica će predstaviti sedam karakteristika dominantnih oblika muškosti prema psihologu Levantu (navodi se u djelu bell hooks, *Will to Change*, 2004: 118), koje se mogu prikazati na flipchartu ili ploči.

1. **Izbjegavanje ženstvenosti** – odbacivanje svega što se doživljava kao “žensko”.
2. **Ograničena emotivnost** – potiskivanje emocija, osobito ranjivosti, tuge ili straha.
3. **Fokus na uspjeh i status** – vrijednost muškarca mjeri se postignućima, natjecateljskim duhom i društvenim položajem.
4. **Samostalnost** – uvjerenje da se muškarac mora snalaziti sam i da ne bi trebao tražiti pomoć.
5. **Agresija kao legitimno sredstvo** – veća tolerancija na ljutnju i nasilje kao sredstvo za rješavanje sukoba.
6. **Homofobija** – distanciranje od svega što bi moglo dovesti u pitanje heteroseksualnu normu ili “muškost”.
7. **Koncepcija seksualnosti koja nije vezana uz odnos** – shvaćanje seksualnosti odvojeno od emocija, intimnosti i uzajamnosti.

Za zaključak ovog dijela, možete podijeliti grupu u parove. Neka započnu dijeljenjem svojih iskustava s muškarcima koje su spomenuli na početku, a zatim neka 5 minuta raspravljaju o odgovorima na sljedeća pitanja:

- *Kako ta očekivanja utječu na vaš odnos s jednim od muškaraca koje ste spomenuli na početku?*
- *Ako ste muškarci, kako te ideje utječu na vas osobno i na vaše živote?*

Time je završen prvi dio radionice, u kojem smo razmotrili mušku socijalizaciju i njezin utjecaj na naše živote i odnose. Nakon stanke početak ćemo ispitivati sistemske utjecaje muške socijalizacije.

Stanka (15 minuta)

Sistemske utjecaji maskuliniteta (50 minuta)

Nakon pauze početak ćemo s još jednim poticajnim pitanjem za cijelu grupu o sistemskim utjecajima maskuliniteta:

Kako mislite da se ovaj "mainstream" ili patrijarhalni pojam maskuliniteta odnosi na krize s kojima se danas suočavamo? Kako se on manifestira? (Neka se čuje bar nekoliko glasova.)

Sad ćemo razmotriti tri specifična područja sistemskih utjecaja dominantne muškosti i različite empirijske studije. Formirat ćemo grupe od idealno tri osobe; ako to ne uspije, bolje je imati neke grupe od četvero ljudi (nego parove). U svakoj grupi trebale bi biti tri osobe koje će istražiti različite teme:

- Maskulinitet, stilovi moći i donošenje odluka u vremenima krize
- Kad se održivost doživljava kao nemuževnu
- Krhka muškost i politička radikalizacija

Voditelj može ukratko predstaviti svaku temu u dvije rečenice kako bi sudionici mogli odabrati ono što ih zanima i na temelju toga formirati grupe od 3, odnosno najviše 4 osobe.

Čitanje i rasprava (30 minuta)

Nakon što pročitate ponuđene informacije, molimo vas da:

- Podijelite sadržaj i ključne točke ili zaključke iz vaših studija slučaja
- Što u vašem lokalnom području ili zemlji potvrđuje opisane pojave? S druge strane, što im proturječi ili ih dovodi u pitanje?
- Na koje načine tradicionalna muška socijalizacija utječe na našu sposobnost odgovora na sistemske krize? (budite što konkretniji)

Grupna refleksija (15 minuta):

Što vam je bilo novo? Kamo vas je to dovelo u grupnim raspravama?

Različiti oblici promjene i institucionalna mašta (40 minuta)

Vidjeli smo različite utjecaje hegemonijskog maskuliniteta na naše živote i na društvo u cjelini. Možda ste bili svjesni mnogih od tih utjecaja i prije radionice, dok su vam drugi možda bili novi. Također smo primijetili da konstrukcija muškosti nije određena isključivo različitim društvenim idejama, već je stvorena i logikom društvenih institucija. "Struktura utječe na ponašanje", navodi jedno od osnovnih pravila sistemskog razmišljanja.

Pitanje je, naravno, što možemo učiniti po tom pitanju.

Postoje dvije vrste intervencija. Najčešće se raspravlja o individualnim intervencijama:

- muškarcima su potrebni muški krugovi
- nedostaju im inicijacijski rituali
- muškarci bi trebali ići na terapiju
- trebaju snažne, ali zdrave muške uzore

To nisu loši koraci. Svi oni mogu biti vrlo korisni i iscjeljujući. Mogu pomoći određenim ljudima. Ali imaju značajna ograničenja:

- prvo, privlače samo određenu vrstu muškaraca koji su već prilično samosvjesni
- **muškost se strukturno proizvodi** – usvajanje muških obrazaca ponašanja odgovara gotovo svima koji žele uspjeti u današnjem svijetu (bez obzira na rod ili spol)

Ako muškarac jedan dan napusti muški krug gdje uči o otvorenosti i brizi, a sljedeći dan uđe u radno okruženje gdje se od njega očekuje da ostvaruje profit pod svaku cijenu i gdje se nagrađuju konkurentnost, čvrstoća i stalna uspješnost, koji će od tih svjetova na kraju biti jači? Ako želimo da muškarci budu brižni, ne možemo ih istovremeno prisiljavati da rade 60 sati tjedno u konkurentnom okruženju gdje slabost znači gubitak statusa.

Ako institucije nagrađuju natjecanje, čvrstoću i uspješnost, proizvest će te kvalitete - bez obzira na osobne napore pojedinaca. Ako strukture oblikuju ponašanje, onda brižna muškost ne može biti samo osobina pojedinca. Mora biti strukturno moguća, podržana i nagrađena. Ako želimo brižne muškarce, moramo stvoriti brižne institucije.

Stoga bih želio/željela istražiti kakve bi sistemske intervencije mogle promijeniti muškost - ne na individualnoj, već na sistemskoj razini.

Grupa će se podijeliti u manje grupe s pojedinačnim flipchartima, prema temama ili kontekstima koji ih najviše zanimaju. Ne moraju se ispuniti svi flipcharti, ali nijedna grupa ne bi trebala imati više od 5 osoba. Nema ispravnih odgovora; ovdje se više radi o proširenju vaše mašte o tome koje bi promjene mogle pomoći u stvaranju drugačijeg okruženja:

- funkcioniranje organizacija/tvrtki i rada
- politika
- ekonomija
- obrazovanje
- roditeljstvo

Zadatak za 15 minuta u grupama, tijekom kojih ćete raspravljati o ovim pitanjima:

- Koje bi institucionalne promjene omogućile da brižna muškost postane norma, a ne iznimka?
- Kako bi izgledala brižna institucija?

Potpitanja koja mogu pomoći u vođenju rasprave (ni u kojem slučaju nije potrebno odgovoriti na sva):

- Što bi trebalo prestati biti nagrađivano ili cijenjeno?
- Što bi trebalo početi biti nagrađivano ili cijenjeno?

Grupna prezentacije (15 minuta)

Svaka grupa sad će podijeliti specifične korake ili promjene koje je identificirala unutar svoje grupe. Svaka ima oko 3 minute.

Nakon toga možete pitati grupe:

- *Znate li neke inspirativne prakse iz svoje lokalne zajednice ili diljem svijeta koje bi mogle dovesti do takvih promjena?*

Završno dijeljenje (10 minuta)

- *Što ste shvatili tijekom ove radionice? Podijelite specifične uvide ili nove bitne zaključke*

Ključne akademske studije i knjige povezane s temom

hooks, b. (2004). *The Will to Change: Men, Masculinity, and Love*

bell hooks analizira kako patrijarhalna socijalizacija oblikuje muškarce i ograničava njihovu sposobnost doživljavanja emocija, intimnosti i brige. Pokazuje da hegemonijski maskulinitet nije samo izvor dominacije, već i izvor patnje za same muškarce. Dovodi do izolacije, emocionalnog potiskivanja i destruktivnih oblika ponašanja. Knjiga je značajna jer povezuje kritiku patrijarhata s empatijom prema iskustvima muškaraca i pomaže u sagledavanju muškosti kao sustavnog problema, a ne individualnog neuspjeha.

Hultman, M. & Pulé, P. (2018). *Ecological Masculinities: Theoretical Foundations and Practical Guidance*

Autori razvijaju koncept ekoloških maskuliniteta kao alternativu dominantnim oblicima maskuliniteta, koji su povijesno povezani s dominacijom nad prirodom, tehnološkim optimizmom i ekonomskim rastom. Pokazuju da se maskulinitet može preoblikovati u skladu s vrijednostima brige, odgovornosti i povezanosti i prema ljudima i prema ekosustavima. Tekst predstavlja važan most između studija maskuliniteta i okoliša.

Khanna, P.S., (2021.). *Sustainable Masculinities and Degrowth*

Tekst istražuje odnos između maskuliniteta i ekonomskog sustava orijentiranog na rast te postavlja pitanje kakvi oblici maskuliniteta mogu podržati ili, obrnuto, ometati socioekološku transformaciju. Autor pokazuje da su dominantni oblici muškosti povijesno povezani s idealima uspješnosti, konkurentnosti, tehnološke kontrole i ekspanzije – to jest, s vrijednostima koje su strukturno ojačane kapitalizmom orijentiranim na rast. Stoga publikacija predlaže koncept “održivih muškosti”, koje su utemeljene na brizi, povezanosti, odgovornosti i sposobnosti prihvaćanja granica. Tekst služi kao most između studija muškosti i odrastničkog mišljenja, nudeći okvir za razmatranje kako bi transformacija ekonomskih institucija mogla omogućiti pojavu ekološki i društveno održivijih oblika muškog identiteta.

Žďárský, T. (2024). *What is the relevance of masculine subjectivities for the degrowth transformation?*

Ovaj rad istražuje kako su subjektivni maskulini identiteti povezani s institucijama kapitalizma rasta i kako mogu utjecati na sposobnost društva da odgovori na klimatsku i socioekološku krizu. Tvrdi se da su dominantne muškosti strukturalno povezane s ekonomijom uspješnosti, natjecanja i ekspanzije te stoga mogu ometati prijelaz na modele društva odrasta. Tekst također sugerira kako bi transformacija institucija mogla dovesti do novih, brižnijih oblika muškosti.

Kaiser, S. B. (2022). *Political Masculinity: How the Presidency Became a Gendered Institution*

Kaiser analizira kako su političke institucije oblikovane muškim normama i kako je političko vodstvo povijesno reproduciralo ideale snage, dominacije i autoriteta. Pokazuje da politička moć nije rodno neutralna, već je strukturalno povezana s određenim oblicima muškosti. Tekst je koristan za razumijevanje načina na koji se muški identitet isprepliće s političkom mobilizacijom, autoritarizmom i suvremenim populističkim pokretima.

Vandello, J. A. & Bosson, J. K. (2013). Hard Won and Easily Lost: A Review and Synthesis of Theory and Research on Precarious Manhood

Ovaj pregledni članak sažima teoriju o prekarnoj muškosti, prema kojoj se muškost u mnogim kulturama doživljava kao status koji se mora neprestano dokazivati i koji se lako može dovesti u pitanje. Istraživanja pokazuju da prijetnja gubitkom muškosti može dovesti do prekompezacije – poput agresivnog, rizičnog ili dominantnog ponašanja. Tekst je ključan za razumijevanje psiholoških mehanizama koji povezuju muškost s političkim stavovima, nasiljem ili stavovima prema okolišu.

Katz, J. (2020.). Political Masculinity: How Incels, Fundamentalists, and Authoritarians Mobilize for Patriarchy

Katz analizira kako različiti politički i kulturni pokreti - od zajednica incela do vjerskog fundamentalizma i autoritarne te krajnje desne politike - mobiliziraju narative o ugroženoj muškosti. Pokazuje da osjećaj gubitka muškog statusa može biti moćan mobilizacijski alat koji pretvara osobnu frustraciju u političku energiju usmjerenu protiv feminizma, LGBT osoba ili demokratskih institucija. Knjiga nam pomaže razumjeti kako se nesigurnost u vezi s muškošću isprepliće s političkom radikalizacijom i zašto su teme “krize muškosti” postale važan dio suvremenih autoritarnih i krajnje desnih pokreta.

Maskulinitet, stilovi vodstva i donošenje odluka u kriznim vremenima

178 od 193 vođa država su muškarci.

459 od 500 izvršnih direktora tvrtki s popisa Fortune 500 su muškarci.

Gotovo 90 % svjetskih milijardera su muškarci.

Ovi podaci govore o rodnoj nejednakosti u pristupu moći. No, još je važnije pitanje: što znači to da su ljudi koji velikom većinom odlučuju o obliku globalne ekonomije, klimatske politike ili kriznih mjera odgojeni kao muškarci u sustavu koji je dugo povezivao muškost s natjecanjem, uspješnošću, kontrolom i rastom?

Tradicionalna muška socijalizacija često je fokusirana na uspješnost kao izvor vrijednosti, na spremnost na preuzimanje rizika, na potiskivanje ranjivosti te na kontrolu i ekspanziju. Ako se te iste kvalitete strukturno nagrađuju i pri odabiru vođa u politici i poslovnom svijetu, one postaju dio institucionalne logike donošenja odluka.

Pandemija Covid-19 pokazala je da stil vodstva može imati izravan utjecaj na živote ljudi. Analize koje navode Centar za istraživanje ekonomske politike i The Guardian pokazale su da su zemlje kojima upravljaju žene – poput Novog Zelanda, Njemačke, Finske, Danske i Tajvana – ranije usvojile zaštitne mjere i zabilježile niže stope smrtnosti u prvim mjesecima pandemije od slično pogođenih zemalja kojima upravljaju muškarci. Studija objavljena u časopisu *Feminist Economics* (Garikipati i Kambhampati, 2021.) sugerira da su te vlade bile spremnije prihvatiti kratkoročne ekonomske gubitke kada je riječ o zaštiti ljudskih života. Ovdje ključni nisu bili samo tehnički podaci, već i prioriteti kad su u pitanju ekonomija i zaštita života.

Slične korelacije pojavljuju se i u klimatskoj politici. Istraživanje provedeno u 130 zemalja (Norgaard i York, 2005.) pokazuje da veća zastupljenost žena u parlamentima korelira s većom vjerojatnošću donošenja ekoloških obveza. U korporativnom sektoru, veća rodna raznolikost u vodstvu povezana je s većim ulaganjima u održivost i manjim brojem kršenja propisa o zaštiti okoliša (Liu, 2018.; Jiang i Akbar, 2018.).

Istraživanje o rodnom okviru klimatske rasprave nudi ključne uvide. Studija koju su proveli Swim i suradnici (2018.) pokazuje da se argumenti za klimatsko djelovanje ne ocjenjuju neutralno. Muškarci koji zagovaraju klimatsku politiku koristeći okvire povezane sa znanošću, tehnologijom i poslovanjem doživljavaju se kao muževniji od muškaraca koji raspravljaju na temelju etike, pravde ili zaštite ranjivih skupina. Istovremeno, muškarcima su privlačniji znanstveno-poslovni okviri, dok se etički argumenti i argumenti temeljeni na pravdi češće povezuju sa ženstvenošću. Muškarci koji koriste etičke okvire češće su od strane drugih muškaraca doživljavani kao manje muževni ili homoseksualni, a njihovi se argumenti posljedično ocjenjuju kao slabiji.

To znači da norme muškosti utječu ne samo na to tko dolazi na vlast, već i na to koji se argumenti i rješenja smatraju snažnima i legitimnima. Ako se moć povezuje s kontrolom, širenjem i gospodarskim rastom, onda se prihvaćanje ograničenja, preraspodjele ili preventivnih ograničenja proizvodnje može smatrati slabošću.

Sličan obrazac može se uočiti i u donošenju ekonomskih odluka. Istraživanja pokazuju da visoko konkurentan i dominantan stil vodstva korelira s većom tolerancijom na nejednakost i jačim fokusom na rast umjesto stabilnosti. Rasprave o financijskoj krizi iz 2008. godine uporno ukazuju na kulturu agresivnog preuzimanja rizika i natjecateljstva u investicijskom bankarstvu, gdje

su visoka razina samopouzdanja i spremnost na preuzimanje sustavnih rizika bili dio institucionalne norme.

U eri klimatske destabilizacije, rastuće nejednakosti i drugih sistemskih kriza, trebat će nam sposobnost preventivnog djelovanja, prihvaćanja ograničenja i stavljanja zaštite života ispred kratkoročne dobiti. Međutim, ako su institucije dugoročno strukturirane tako da nagrađuju norme povezane s dominacijom, uspješnošću i ekspanzijom, to može potkopati našu kolektivnu sposobnost da na te rizike odgovorimo pravovremeno i odgovorno.

Međutim, pogrešno bi bilo promatrati žensko vodstvo kao automatsku prednost za žene. Postoje žene vođe, poput Margaret Thatcher, koje prakticiraju muški stil vodstva i time reproduciraju patrijarhalne obrasce dominacije i okrutnosti. Isto tako, postoje muškarci koji vode na inkluzivan način i s naglaskom na suradnju. Stoga se problem ne postavlja između "muškaraca" i "žena", već između različitih oblika vodstva.

Izvori

Garikipati, Supriya & Kambhampati, Uma (2021).

Leading the Fight against the Pandemic: Does Gender 'Really' Matter? *Feminist Economics*, 27(1-2), 401-418.

Jiang, Xinfeng & Akbar, Ahsan (2018).

Does Increased Representation of Female Executives Improve Corporate Environmental Investment? Evidence from China. *Sustainability*, 10(12), 4750.

Liu, Chelsea (2018).

Are Women Greener? Corporate Gender Diversity and Environmental Violations. *Journal of Corporate Finance*, 52, 118-142.

Mavisakalyan, Astghik & Tarverdi, Yashar (2019).

Gender and Climate Change: Do Female Parliamentarians Make a Difference? *European Journal of Political Economy*, 56, 151-164.

Norgaard, Kari & York, Richard (2005).

Gender Equality and State Environmentalism. *Gender & Society*, 19(4), 506-522.

Swim, Janet K., Gillis, Ashley J., & Hamaty, Kelly J. (2018).

Gendered discourse about climate change policy: Men's and women's reactions to masculine and feminine frames.

Swim, Janet K., Gillis, Ashley J., & Hamaty, Kelly J. (2018).

Gender Bending and Gender Conformity: The Social Consequences of Engaging in Feminine and Masculine Pro-Environmental Behaviors. *Sex Roles*, 79, 1-16.

Kada se održivost doživljava kao nemuška

Klimatska tranzicija zahtijeva smanjenje potrošnje mesa, fosilnih goriva, automobila i proizvodnje oružja. Međutim, ti sektori ne samo da imaju visoke emisije, već su i duboko isprepleteni s idejama o muškosti. Ne samo da u njima pretežno rade muškarci, već i njihovi proizvodi simbolički predstavljaju snagu, kontrolu, performanse i dominaciju. Ako se održivost doživljava kao prijetnju tim simbolima, može naići na otpor koji nije prvenstveno ekonomske, već identitetske prirode.

Istraživanje Janet Swim i suradnika (Gender Bending and Gender Conformity) pokazuje da se ekološko ponašanje kulturološki kodira kao žensko. Muškarci koji se ekološki osviješteno ponašaju češće su percipirani kao manje muževni. Taj je efekt najjači među samim muškarcima – oni imaju tendenciju gledati na druge muškarce koji se ponašaju "previše ekološki" kao na slabije ili manje muževne. Ekološki osviješteno ponašanje stoga može postati simbolička prijetnja muškom identitetu.

Taj mehanizam također potvrđuje istraživanje koje su proveli Brough i suradnici (Je li ekološki prihvatljivo ne-muško?). Autori su pokazali da sama etiketa proizvoda može utjecati na to hoće li ga muškarci prihvatiti. U suradnji s BMW-om u Kini su testirali dvije verzije identičnog automobila. Jedna je predstavljena kao "eko-friendly model", a druga kao "model za zaštitu".

Tehnički je to bio isti automobil. Međutim, muškarci su automobil ocijenili znatno pozitivnije kad je predstavljen pomoću pojmova zaštite i snage – to jest, u muškim terminima. Ekološki branding izazvao je veći otpor. Među ženama je učinak bio suprotan ili neutralan. Studija stoga pokazuje da problem nije sama ekološka tehnologija, već njezino simboličko smještanje unutar "ženske" sfere.

Sličan je efekt zabilježen kod ekoloških organizacija. U jednom su eksperimentu sudionici imali priliku podržati jednu od dvije neprofitne organizacije. Jedna se zvala "Prijatelji prirode" (Friends of Nature) i koristila nježno zelene boje te simbol stabla u logotipu. Druga se zvala "Rendžeri divljine" (Wilderness Rangers), imala je tamnije boje i logo vuka. Obje su imale isti ekološki cilj. Muškarci su bili znatno manje voljni donirati organizaciji s ženskim brendiranjem, dok je verzija s muškim okvirom smanjila otpor. Još jednom se pokazalo da se nije radilo o sadržaju, već o simboličkoj kompatibilnosti s muškošću.

Ovi eksperimentalni nalazi imaju paralele u institucijama iz stvarnog svijeta. Kad je norveška vojska planirala uvesti "Ponedjeljke bez mesa" iz ekoloških i zdravstvenih razloga, prijedlog je naišao na otpor i nije uspio. Vojnici su meso smatrali dijelom svog vojnog identiteta – izvorom snage i performansi. Smanjenje konzumacije mesa nije se tumačilo kao promjena prehrane, već kao slabljenje muškosti. (Kildal i Syse, 2017).

Gonda (2017.) je u svom istraživanju o nikaragvanskim stočarima uočila sličnu dinamiku. Projekti prilagodbe koji su promicali smanjenje stada goveda naišli su na otpor jer je broj krava bio jasan simbol muškog statusa. "Da bi se stočar smatrao pravim muškarcem, morao je imati što je više moguće krava", piše Gonda. Iako je krčenje šuma ugrožavalo budući način života, održavanje stada bilo je pitanje identiteta.

Ovi primjeri ilustriraju širi obrazac. Potrošnja mesa, veliki automobili i rad u industriji fosilnih goriva ili proizvodnji oružja nisu samo gospodarske aktivnosti. Oni su također izvedbe muškosti. Smanjenje potrošnje stoga se može doživjeti kao gubitak simboličkog statusa i dominacije nad prirodom.

Klimatska politika stoga ne nailazi na otpor samo zbog materijalnih interesa, već i kulturnih normi. Ako se moć povezuje s ekspanzijom, rastom i kontrolom, smanjenje potrošnje uvijek će biti u opasnosti da se protumači kao slabost. Tranzicija prema održivosti stoga nije samo tehnološka ili ekonomska promjena. To je također pitanje redefiniranja onoga što znači biti snažan - i koje se oblike muškosti nagrađuje u institucijama i kulturi.

Izvori

Brough, A. R., Wilkie, J. E. B., Ma, J., Isaac, M. S., & Gal, D. (2016).

Is eco-friendly unmanly? The green-feminine stereotype and its effect on sustainable consumption. *Journal of Consumer Research*, 43(4), 567-582. <https://doi.org/10.1093/jcr/ucw044>

Gonda, N. (2018).

Rural masculinities in tension: Barriers to climate change adaptation in Nicaragua. *Journal of Rural Studies*, 64, 69-78.

Kildal, N., & Syse, K. L. (2017).

Meat and masculinity in the Norwegian Armed Forces. *NORMA: International Journal for Masculinity Studies*, 12(3-4), 205-220. <https://doi.org/10.1080/18902138.2017.1365657>

Swim, J. K., Gillis, A. J., & Hamaty, K. J. (2018).

Gender bending and gender conformity: The social consequences of engaging in feminine and masculine pro-environmental behaviors. *Sex Roles*, 79(1-2), 1-16. <https://doi.org/10.1007/s11199-017-0876-9>

Krhka muškost i politička radikalizacija

Teorija krhke muškosti (ili ugrožene muškosti) temelji se na jednostavnoj, ali moćnoj premisi: dok se sadržaj onoga što se smatra "pravom muškosti" povijesno i kulturno mijenja, jedna stvar ostaje konstanta – u mnogim se društvima muškost shvaća kao status koji se mora zaslužiti, krhak je i koji se mora javno iznova i iznova potvrđivati. Vandello i Bosson (2013.) to sažimaju riječima: "jedina trajna kvaliteta 'prave muškosti' jest njezina stalna tjeskoba."

Istraživanja unutar empirijski provjerene teorije ugrožene muškosti učestalo ističu tri temeljna mehanizma. Prvo, muškost se doživljava kao nešto što se stječe i dokazuje (za razliku od ženstvenosti, koju se često doživljava kao 'danu'). Drugo, jednom kada se taj status postigne, nesiguran je: može biti doveden u pitanje, oduzet ili izgubljen. I treće, muškost se prvenstveno potvrđuje od strane drugih ljudi i stoga zahtijeva javne signale – demonstracije snage, kontrole, dominacije, uspjeha ili heteroseksualne "normalnosti".

Posljedice su značajne ne samo za pojedinačne živote, već i za društvo. Muškarci doživljavaju veće razine tjeskobe i stresa u vezi sa svojim rodnim statusom od žena, osobito kad osjećaju da je njihova muškost dovedena u pitanje. I upravo tad nastupa tipična reakcija: prekompenzacija. Ne radi se o blagom nadoknađivanju manjka, već o pretjeranim ponašanjima namijenjenima brzom vraćanju njihovog statusa u očima drugih.

Empirijska istraživanja pokazuju specifične, redovite obrasce takve prekompenzacije. Kad se sugerira da muškarci nisu "dovoljno muževni" ili da su "ženskasti", češće odgovaraju fizičkom agresijom (npr. jačim udarcima u vreću za udaranje) (Bosson i dr., 2009.), povećanom konzumacijom alkohola (Fugitt i Ham, 2018.), većom agresijom prema gej muškarcima (Bosson i dr., 2012.) ili čak seksualnim uznemiravanjem žena (Maass i dr., 2003.). Druge studije također sugeriraju da prijetnja tradicionalnoj ulozi hranitelja može eskalirati obiteljske sukobe: na primjer, u kućanstvima u kojima žena zarađuje više od muža, neki muškarci mogu kompenzirati svoju ugroženu muškost udaljavanjem od kućanskih poslova (Brines, 1994; Bittman i dr., 2003.), a nezaposleni su muškarci skloniji počinuti nasilje nad zaposlenom partnericom (Macmillan i Gartner, 1999).

Ključno je da se taj mehanizam ne zaustavlja na osobnim odnosima. Politika može biti posebno privlačna arena za muškarce da pokažu i potvrde svoju muškost: nudi jasne hijerarhije, sukobe, simbole moći i okvire "zaštite" ili "borbe". Studija "Overdoing Gender" (Willer i sur., 2013.) pokazuje da su nakon što je njihova muškost dovedena u pitanje muškarci češće izražavali podršku ratu, imali homofobne stavove, pokazivali veći interes za kupnju terenca, veću želju za napredovanjem u hijerarhiji i snažnije uvjerenje u mušku nadmoć.

Daljnje istraživanje DiMuccio i Knowlesa (2020.; 2021.) pronalazi vezu između krhke muškosti i potpore agresivnim politikama i autoritarnim vođama (u američkom kontekstu, to uključuje veću potporu Donaldu Trumpu). To pomaže objasniti zašto krajnja desnica tako često koristi narativ o "ženskastom", "kastiranom" društvu i obećava povratak "muške snage".

Mobiliziranje strahom od gubitka muškosti može biti politički jednako učinkovito kao i mobiliziranje strahom od ekonomskog kraha – a u nekim slučajevima čak i učinkovitije, jer se dotiče duboke razine identiteta.

Istovremeno, to stvara most prema otporu klimatskim i društvenim politikama: ograničenja za automobile, meso ili industriju fosilnih goriva mogu se lako prikazati kao napad na slobodu, suverenitet i moć – vrijednosti koje su u tradicionalnoj muškosti usko povezane s kontrolom, dominacijom i neovisnošću.

U kontekstu mnogih kriza koje su pred nama - klimatske destabilizacije, nejednakosti, ekonomske nesigurnosti - ovo je opasna kombinacija. Krhka muškost povećava vjerojatnost rizičnog ponašanja i eskalacije sukoba upravo u vrijeme kada nam je potrebno suprotno: sposobnost prihvatanja ograničenja, preventivnog djelovanja, suradnje i preuzimanja odgovornosti. Ako institucije i javni diskurs nastave nagradivati pretjeranu kompenzaciju i performativnu "čvrstoću", krhka muškost mogla bi postati ne samo osobni teret za muškarce, već i političko gorivo za autoritarizam i za blokiranje transformativnih politika.

Izvori

Brines, J., 1994.

Economic dependency, gender, and the division of labor at home. *American Journal of sociology*, 100(3), pp.652-688.

Bittman, M., England, P., Sayer, L., Folbre, N. and Matheson, G., 2003.

When does gender trump money? Bargaining and time in household work. *American Journal of sociology*, 109(1), pp.186-214.

Macmillan, R. and Gartner, R., 1999.

When she brings home the bacon: Labor-force participation and the risk of spousal violence against women. *Journal of Marriage and the Family*, pp.947-958.

Vandello, J.A., Bosson, J.K., Cohen, D., Burnaford, R.M. and Weaver, J.R., 2008. P

recarious manhood. *Journal of personality and social psychology*, 95(6), p.1325.

Vandello, J.A. and Bosson, J.K., 2013.

Hard won and easily lost: A review and synthesis of theory and research on precarious manhood. *Psychology of men & masculinity*, 14(2), p.101.

Bosson, J.K. and Vandello, J.A., 2011.

Precarious manhood and its links to action and aggression. *Current directions in psychological science*, 20(2), pp.82-86.

Bosson, J. K., Weaver, J. R., Caswell, T. A., & Burnaford, R. M., 2012.

Gender threats and men's antigay behaviors: The harmful effects of asserting heterosexuality. *Group Processes & Intergroup Relations*, 15(4), 471-486.

Willer, R., Rogalin, C.L., Conlon, B. and Wojnowicz, M.T., 2013.

Overdoing gender: A test of the masculine overcompensation thesis. *American journal of sociology*, 118(4), pp.980-1022.

DiMuccio, S.H. and Knowles, E.D., 2020.

The political significance of fragile masculinity. *Current opinion in behavioral sciences*, 34, pp.25-28.

DiMuccio, S.H. and Knowles, E.D., 2021.

Precarious manhood predicts support for aggressive policies and politicians. *Personality and social psychology bulletin*, 47(7), pp.1169-1187.

DiMuccio, S.H. and Knowles, E.D., 2023.

Something to prove? Manhood threats increase political aggression among liberal men. *Sex roles*, 88(5-6), pp.240-267.

☪ Njegovanje unutarnjeg sunca: boriti se maštom protiv ekološke tjeskobe

Mladi se danas suočavaju s rastućim razinama ekološke tjeskobe i beznađa zbog klimatske krize, ali i stanja svijeta općenito. Ova radionica bavi se tim osjećajima i odgovara na njih okretanjem prema moći mašte i utopijskog razmišljanja. Nudi vježbu udaljavanja od nekih uobičajenih načina razmišljanja – utilitarnog, defetističkog i katastrofičnog – prema korištenju mašte za rješavanje problema, te namjerno koristi drugačiji tip jezika – poeziju – kako bi dodatno opustila i oslobodila izražavanje sudionika. Ova metodologija odgovara na često usamljeni osjećaju ekološke anksioznosti i suprotstavlja mu se kolektivnim dijeljenjem i zamišljanjem. Na taj se način priklanja i odrastničkom motu "dekoloniziranja mašte"; odnosno propituje uvjerenja da je kapitalistički način života, štetan za planet i čovječanstvo, jedini način života.

Trajanje:	100 minuta
Broj sudionika:	8–30
Pristupačnost:	potrebna je određena razina svijesti o klimatskoj krizi, ali ako grupa ima premalo znanja o klimi ili ne osjeća ekološku anksioznost, mogu se istražiti druge tjeskobe vezane uz stanje svijeta (siromaštvo, rat itd.)
Materijali:	ispisane pjesme i citati, post-iti, kemijske olovke, veliki papir ili flipchart, jedan list flipcharta s nacrtanim suncem (žute ili druge boje) na sredini
Oznake:	rad s književnošću, kreativnost
Tema:	ekološka tjeskoba, strah, mašta, utopija

Ciljevi radionice:

Sudionici će:

- početi shvaćati ekološku anksioznost kao javni i politički osjećaj, a ne kao osobno pitanje,
  - istražiti upotrebu mašte kao alata,
  - biti osnaženi da dijele svoja stajališta i osjećaje,
  - biti potaknuti da koriste maštu, istražuju i otkrivaju,
  - doživjeti emocije kao javne i zajedničke te ih prepoznati kao alate,
  - biti potaknuti da se udalje od oblika jezika i diskursa formatiranih umjetnom inteligencijom.
-

Provedba radionice

Uvodno pitanje (5 min)

Postavite pitanje: *Koliko često osjećate tjeskobu/strah zbog klimatskih promjena i klimatske krize u kojoj se nalazimo?* i zamolite sudionike da se pozicioniraju na zamišljenoj liniji u prostoru ovisno o odgovoru:

NIKADA ---- POVREMENO ---- ČESTO ---- STALNO

Grupna rasprava i skupljanje ideja (15 min)

Sudionici se dijele u grupe od 4-5 osoba, tako da u svakoj grupi postoji mješavina odgovora (nikad, ponekad, često, stalno). Voditelj/ica dijeli post-ite i olovke svim grupama.

U grupama neka raspravljaju o sljedećim pitanjima (voditelj ih može pisati na ploču):

- *Kako doživljavate ekološku tjeskobu?*
- *Kada osjećate tu emociju?*

Nakon ovog početnog dijeljenja, grupa prelazi na sljedeći set pitanja i uputa:

- *Što u vama izaziva taj osjećaj?*
- *Pokušajte se sjetiti što je više moguće primjera, uzroka i okidača vaše ekološke tjeskobe i zapišite ih (1 primjer po post-itu)*

Potaknite ih se da napišu sve što im je na duši i izbace iz sebe sve što im padne na pamet.

Zatim voditelj/ica skuplja sve post-it papiriće, ugrubo ih grupira po temama i njima prekriva nacrtano sunce na flipchatu.

Skupno čitanje pjesme i rasprava (20 min)

Voditelj/ica svima dijeli primjerak pjesme "Rant" pjesnikinje Diane di Prime i daje sljedeće upute:

- grupa će (sjedeći ili stojeći u krugu, po želji) zajedno naglas čitati pjesmu, pri čemu će svaka osoba čitati jedan stih ili strofu (ovisno o broju sudionika)
- svaki put kada nešto u pjesmi bude nejasno, neugodno ili kada sudionici jednostavno žele nešto komentirati, mogu reći STANI i čitanje će se zaustaviti dok se pitanje zajednički ne razjasni

III se sva pitanja mogu postaviti nakon što se pjesma pročita. Grupa odlučuje kako želi nastaviti.

Nakon što se pjesma pročita, voditelj/ica vodi grupnu raspravu koristeći pitanja:

- Kako ste se osjećali dok ste zajedno čitali pjesmu naglas?
- Koliko vam je bilo izazovno čitati ovakav jezik?
- Je li sadržaj pjesme pobudio neke osjećaje (kao što su nada, nestrpljenje, nelagoda, dosada, inspiracija)?
- Odražava li pjesma vaša razmišljanja i stavove ili ih potiče?
- Što vam je zapelo za oko i što je odjeknulo u vama?
- Koja je po vama ključna poruka pjesme?

Važno je da voditelj/ica utvrdi – ako to grupa ne učini – da pjesma ima ključnu poruku o važnosti mašte za ljudsko djelovanje.

Citati o aktiviranju mašte (10 min)

Voditelj radionice dijeli list papira s dva citata o mašti koje sudionici čitaju samostalno. (Citati su formatirani tako da vizualno nalikuju na naočale ili dalekozor.)

Citati služe kao dvije perspektive na teme mašte i ekološke tjeskobe te kao most do sljedećeg dijela radionice. Sudionici o njima ukratko razmišljaju u parovima sa osobom do sebe; za strukturiranje razmišljanje mogu koristiti ova vodeća pitanja:

- Kako s vama rezoniraju ovi citati?
- Kako se odnose na pjesmu koju smo upravo pročitali?
- Osjećate li da vam pomažu orijentirati se na nadahnut ili produktivan način?

Mislim da dolaze teška vremena, kad ćemo trebati glasove pisaca koji mogu vidjeti alternative načinu na koji sada živimo i mogu vidjeti dalje od našeg društva punog straha i njegovih opsesivnih tehnologija, prema drugim načinima postojanja. I čak zamisliti neke stvarne temelje za nadu. ... Živimo u kapitalizmu. Njegova moć čini se neizbježnom; tako je bilo i s božanskim pravom kraljeva. ... Ljudi se mogu oduprijeti moći i promijeniti je; otpor i promjena često počinju u umjetnosti, a vrlo često u našoj umjetnosti - umjetnosti riječi.

- Ursula K. Le Guin, spisateljica

Radikalna mašta prilika je za zamisliti svijet, njegove stanovnike i strukture onkraj onoga što trenutno jesu. To je praksa stvaranja stvarnosti, a ne bijega od njih. To je poziv da zamislimo što bi moglo biti onkraj

klimatske nepravde i krize „mentalnog zdravlja“ koja muči naše zajednice. Radikalna mašta protivnik je kapitalističkog realizma i klimatskog doomizma, te potiče beskrajne mogućnosti i raznolike načine postojanja.

- Tori Tsui, klimatska aktivistkinja

*Ako su sudionicima nepoznati pojmovi kapitalizam, kapitalistički realizam ili klimatski fatalizam, voditelj radionice može se poslužiti rječnikom u nastavku.

Također mogu koristiti dodatni pojašnjavajući citat:

“Neizbježno se prisjećamo fraze pripisane Fredriku Jamesonu i Slavoju Žižku, da je lakše zamisliti kraj svijeta nego kraj kapitalizma. Taj slogan sažima upravo ono što podrazumijevam pod ‘kapitalističkim realizmom’: rašireno uvjerenje da ne samo da je kapitalizam jedini održivi politički i ekonomski sustav, već i da je sada nemoguće zamisliti koherentnu alternativu.” (Mark Fisher)

Zamišljanje rješenja (40 min)

Voditelj/ica cijelu grupu usmjerava natrag na sunce prekriveno post-itima.

Voditelj/ica zatim daje sljedeće upute:

- voditelj/ica će odabirati po jedan post-it papirić (ili grupu papirića ako su međusobno povezani), a sudionici će zajedno pokušati pronaći rješenja koristeći (radikalnu) maštu
- jedan se sudionik treba dobrovoljno javiti ili biti odabran da zapiše rješenja na drugi veliki papir/flipchart

Zamišljanje/pronalazak rješenja trebalo bi biti usmjereno na budućnost, tako da rješenja mogu proizaći iz odgovaranja na pitanja:

- *kako budućnost (npr. 2050. godina) izgleda po pitanju ovog problema? je li on riješen ili otklonjen? kako?*
  - *koje su se temeljne vrijednosti promijenile?*
  - *koje su strategije i akcije dovele do te promjene?*

Ovaj će se proces nastaviti dok se svi post-iti ne uklone s sunca i dok se rješenja ne zapišu.

Napomena voditelju/ici: neke bi probleme grupa mogla smatrati previše složenima ili teškima da bi se osjećala uspješno u njihovom rješavanju. U tom slučaju voditelj bi trebao voditi grupu pitanjima poput:

- *Kakvo vam znanje nedostaje da biste mogli pronaći rješenje?*
- *Gdje biste mogli pronaći takvo znanje?*
- *Koga biste mogli pitati za pomoć?*

Refleksija (10 min)

Krug refleksije odvija se u stilu “popcorn” dijeljenja, koje sudionicima daje priliku da podijele svoja razmišljanja i osjećaje o radionici. Mogu se koristiti sljedeća pitanja za refleksiju:

- *Kako ste se osjećali i kako se sad osjećate oko vježbe?*
- *Imate li neke misli o utopijama koje biste željeli podijeliti sa svima?*
- *Osjećate li se potaknuti da malo više maštate i sanjate?*

- Osjećate li se spremniji – ili manje tjeskobni – suočiti se s klimatskom krizom?
- Jeste li danas tijekom rasprave dobili neke nove ideje?

⊕ Infoboks 1: Kolektivni pristup ekološkoj anksioznosti

“Shvaćanje ekološke anksioznosti kao zajedničke, javne emocije mijenja naše razumijevanje njezine uloge u klimatskom pokretu. Umjesto da budu privatni “problem koji treba riješiti”, teške ili “nesretne” emocije postaju podloga političkom djelovanju; politika mladog klimatskog pokreta raste uz njegovu izvanrednu emocionalnost. Ekološka tjeskoba tiče se svih nas, ne kao uska kategorija stručne skrbi za mentalno zdravlje, već kao zajedničko afektivno iskustvo koje prožima sadašnjost – javno osjećanje rođeno iz političkog sustava koji je predugo bio odvojen od ekologije. Javno pokazivanje osjećaja o okolišu može potaknuti kolektivno djelovanje. Prepoznavanje ekološke tjeskobe kao zajedničkog ljudskog osjećaja ne samo da mijenja način na koji razmišljamo o emocionalnim reakcijama na klimatske promjene – ono preoblikuje kakva klimatska politika postaje moguća. I, ako je prihvatimo i podijelimo, naša ekološka tjeskoba može nas učiniti otpornijima.”

Vidi: Jana Bednarova, <https://www.greeneuropeanjournal.eu/eco-anxiety-a-public-feeling/#8e3f825a-b10b-4f01-8d0e-17cffe8b34d2>

⊕ Infoboks 2: Politička i obrazovna moć mašte i umjetnosti

Kako ekstremni događaji čine klimatsku krizu sve opipljivijom, ljudi mogu upasti u “tunelski vid”, fiksirajući se na katastrofalne ishode i osjećajući se preplavljeno ili bespomoćno. Međutim, prepoznavanje ozbiljnosti krize također im pomaže otvoriti se novim mogućnostima, gdje mašta nije bijeg od stvarnosti, već postaje vitalna strategija preživljavanja. Mašta omogućuje ljudima da se snalaze u neizvjesnosti, održavaju nadu i djeluju smisleno.

Zamišljanje pravednijeg i održivijeg svijeta samo po sebi predstavlja radikalni i nužan čin. Te vizije služe kao nacrti koji mogu potaknuti i usmjeriti promjene u stvarnom svijetu, pomažući ljudima da se reorijentiraju prema svojim vrijednostima unutar sustava koji često obeshrabruje dugoročno ili kolektivno razmišljanje.

Utopijsko razmišljanje stoga postaje praktično, a ne nerealno: mogu se stvoriti i postupno proširiti primjeri manjeg, “mikrokozmičkog” opsega boljih načina života. U tom smislu, zamišljanje postaje prvi korak u izgradnji svijeta koji se odlikuje klimatskom pravdom i blagostanjem.

Mašta je vještina koju treba njegovati, a književnost, poezija i zajednički narativi vježbaju um da probije svoje uobičajene obrasce, nadiđe neposrednu stvarnost i stvori nešto novo i neočekivano.

U vrijeme kad se velik dio proizvodnje jezika i ideja prepušta takozvanoj umjetnoj inteligenciji i postaje sve uniformniji, korištenje i suočavanje s umjetničkim oblicima jezika podsjeća nas na izvornu ljudsku misao. Upravo kroz priče i jezik zajednice dijele vrijednosti i uče nove generacije kako se snalaziti u svijetu. Mašta je stoga ključna za ljudski razvoj, otpornost i povezanost.

Kombiniranjem svijesti o klimatskoj krizi s aktivnom, vježbanom maštom, pojedinci i društva mogu nadići strah i krenuti prema svrhovitom djelovanju, koristeći kreativnost i kao mehanizam za nošenje s problemom i kao katalizator za smislenu promjenu.

Vidi:

Britt Wray. “Generation Dread.” Finding Purpose in an Age of Climate Anxiety (2022)

⊕ Infoboks 3: Imaginarij odrasta

Izraz “Lakše je zamisliti kraj svijeta nego kraj kapitalizma” (Fisher) pokazuje kako se mnogi ljudi osjećaju zarobljeni u trenutnom sustavu, prihvaćajući kako, čini se, nema alternative načinu na koji kapitalizam funkcionira te da mogu preživjeti samo oni koji prate njegova pravila. Ideje poput odrasta u izravnom su sukobu s tim načinom razmišljanja. Zato je slogan “dekolonizirajte maštu” (Latouche) postao važan za zagovornike odrasta: radi se o oslobađanju naše mašte od ograničenja kapitalističkog načina razmišljanja.

Ljudi često smatraju nerealnim razmišljati o društvima koja smanjuju rast, prestaju štetiti okolišu i žive održivije. Mnogima se vizija kaotičnog, postapokaliptičnog svijeta čini vjerojatnijom od zamišljanja društva u kojem ljudi žive u solidarnosti jedni s drugima i s prirodom.

“Mnogima se distopijske misli o apokaliptičnim Mad Maxovskim svjetovima, u kojima se ljudi okrenu jedni protiv drugih nakon društvenog i ekološkog kolapsa, čine vjerodostojnijima od bilo kakvog nastojanja da se zamisli svijet u kojem ljudi žive skladno i u solidarnosti jedni s drugima i s drugim ne-ljudskim bićima. [N]e odbacujem samo ideju da bi utopijsko razmišljanje bilo uzaludan pothvat, već tvrdim da utopijsko razmišljanje može biti sam temelj našeg kolektivnog razumijevanja i djelovanja u svijetu koji se često opisuje kao složen i nejasan.”

Vidi:

“Roles of utopian thought in a degrowth transformation”, Alexandra Köves. In “Routledge Handbook of Degrowth” (2025)

Rječnik

Kapitalizam

Ekonomski i politički sustav u kojem trgovinu i industriju zemlje kontroliraju privatni vlasnici radi profita.

Kapitalistički realizam

Ideološki okvir koji kapitalizam smatra jedinim održivim sustavom organizacije društva, tako da se njegova alternativa ne može zamisliti.

Klimatski doomizam

Perspektiva koja je fiksirana na najgore potencijalne ishode klimatske krize i zauzima beznadni ili nihilistički pristup.

Eko-anksioznost

Pojačana emocionalna, mentalna ili somatska uznemirenost kao odgovor na opasne promjene u klimatskom sustavu (The Climate Psychology Alliance) ili kronični strah od ekološke propasti (The American Psychological Association)

Radikalna mašta

“Praksa ponovnog zamišljanja svijeta i njegovih sustava, vođena načelima zajedništva, solidarnosti i radikalne promjene.” (Tori Tsui)

REVOLUCIONARNO PISMO #75

(Rant)

Diane di Prima

Ne možeš napisati ni jedan redak bez kozmologije
kozmogonije
izložene pred svačijim očima

ne postoji nijedan dio tebe koji možeš odvojiti
i reći, ovo je sjećanje, ovo je osjet
ovo je rad do kojeg mi je stalo, ovako
zarađujem za život

to je cjelina, to je cjelina, oduvijek je bila cjelina
(...)

svaki muškarac / svaka žena nosi u sebi nebeski svod
i zvijezde u njemu nisu zvijezde na nebu

bez mašte nema sjećanja
bez mašte nema osjeta
bez mašte nema volje, želje

(...)

rat koji je važan je rat protiv mašte
svi ostali ratovi svedeni su pod njega

krajnja glad je izgladnjivanje
mašte

(...)

krajnja klaustrofobija je silogizam
krajnja klaustrofobija je "sve ovo ima smisla"
ništa od ovoga nema smisla i ništa ne predstavlja
bilo što drugo

JEDINI RAT KOJI JE BITAN JE RAT PROTIV
MAŠTE
JEDINI RAT KOJI JE BITAN JE RAT PROTIV
MAŠTE
JEDINI RAT KOJI JE BITAN JE RAT PROTIV
MAŠTE

SVI OSTALI RATOVI SVEDENI SU POD NJEGA

Nema izlaza iz duhovne bitke
Nema načina da izbjegneš zauzimanje strane
Nema načina da nemaš poetiku
bez obzira što radiš: vodoinstalaterka, pekar, učitelj

radiš to u svijesti stvaranja
ili ne stvaranja svoga svijeta
imaš poetiku: koračaš u svijet
poput gotovog odijela

ili urezuješ u svjetlost
tvoj se nebeski svod prelijeva u oblik tvoje sobe
oblik pjesme, tvog tijela, tvojih ljubavi

Ženski život / muški život je alegorija

Kužiš

Nema izlaza iz duhovne bitke
rat je rat protiv mašte
ne možeš se prijaviti kao prigovarač savjesti

rat svjetova visi ovdje, upravo sada, o niti
to je rat za ovaj svijet, da ga održimo
dolinom stvaranja duša

okus u svim našim ustima okus je naše moći
i gorak je kao smrt

vrati se kući sebi, uđi u vrt
tip na vratima s plamtećim mačem si ti sam

rat je rat za ljudsku maštu
i nitko se ne može boriti u njemu osim tebe, i nitko se ne može boriti umjesto tebe

Mašta nije samo sveta, ona je precizna
nije samo žestoka, ona je praktična
ljudi umiru svaki dan zbog njenog manjka,
ona je prostrana i elegantna

intellectus znači 'svjetlo uma'
ono nije diskurs nije čak ni jezik
unutarnje sunce

polis je u konstelaciji oko sunca
vatra je središnjak

Mislim da dolaze teška vremena, kad ćemo trebati glasove pisaca koji mogu vidjeti alternative načinu na koji sada živimo i mogu vidjeti dalje od našeg društva punog straha i njegovih opsesivnih tehnologija, prema drugim načinima postojanja. I čak zamisliti neke stvarne temelje za nadu. ... Živimo u kapitalizmu. Njegova moć čini se neizbježnom; tako je bilo i s božanskim pravom kraljeva. ... Ljudi se mogu oduprijeti moći i promijeniti je; otpor i promjena često počinju u umjetnosti, a vrlo često u našoj umjetnosti - umjetnosti riječi.

- Ursula K. Le Guin, spisateljica

Radikalna mašta prilika je za zamisliti svijet, njegove stanovnike i strukture onkraj onoga što trenutno jesu. To je praksa stvaranja stvarnosti, a ne bijega od njih. To je poziv da zamislimo što bi moglo biti onkraj klimatske nepravde i krize „mentalnog zdravlja“ koja muči naše zajednice. Radikalna mašta protivnik je kapitalističkog realizma i klimatskog doomizma, te potiče beskrajne mogućnosti i raznolike načine postojanja.

- Tori Tsui, klimatska aktivistkinja

☪ Umjetna oskudica ili radikalno obilje? Dekomodifikacija kao put prema odrastu

Živimo u društvu materijalnog obilja, a mnogi ljudi ipak proživljavaju nestašicu stanovanja, energije ili skrbi – ne zato što resursi nedostaju, već zato što su organizirani kao roba. Radionica će se usredotočiti na komodifikaciju osnovnih ljudskih potreba i pokazati kako tržišna logika stvara umjetnu oskudicu, nejednakost i ovisnost o rastu. Kroz specifične studije slučaja iz područja stanovanja, skrbi, vode i električne energije, istražiti ćemo negativne učinke komodifikacije tih potreba, kao i primjere uspješnih pokušaja njihove dekomodifikacije. Zajedno ćemo razmisliti o tome kako javni, kooperativni i zajednički oblici upravljanja mogu doprinijeti budućnosti odrasta utemeljenoj na obilju za sve unutar planetarnih granica.

Trajanje: 160 minuta (2 sata i 40 minuta)

Broj sudionika: 8 – 30 sudionika

Alati: printani primjeri, pisani pribor, papir

Oznake: rad s primjerima, kritika, vizija

Tema: komodifikacija, dekomodifikacija, osnovne potrebe, profitno, neprofitno

---

Ciljevi radionice: Sudionici će:

- objasniti razliku između komodifikacije i dekomodifikacije te razumjeti njihovu ulogu u trenutnom kapitalističkom i odrastničkom kontekstu,
- identificirati i analizirati negativne posljedice komodifikacije,
- biti u stanju zamisliti i opisati kako bi se procesi dekomodifikacije mogli odvijati u područjima stanovanja, skrbi, vode i električne energije kroz različite institucionalne aranžmane kao što su remunicipalizacija, javno-zajedničko partnerstvo, neprofitni i zadružni modeli te zajednička infrastruktura.

Uvod:

Način na koji je ekonomija strukturirana usko je povezan s time kako, po kojoj cijeni i hoće li naše osnovne ljudske potrebe uopće biti zadovoljene. Također je vezano za to tko ima moć odlučiti kako će se te potrebe organizirati i kome će ekonomija prvenstveno služiti. Tijekom ove radionice razmotrit ćemo načine zadovoljavanja osnovnih potreba koji su tipični za ekonomiju temeljenu na rastu, ali i pristupe koji su u skladu s ekonomskim sustavom odrasta, čiji je glavni cilj zadovoljiti potrebe svih unutar planetarnih granica. Danas ćemo raditi s četiri osnovne potrebe kako bismo mogli vizualizirati logiku oba sustava u praksi. To su voda, stanovanje, skrb i električna energija. To ni izdaleka nisu sve osnovne potrebe, ali danas ćemo raditi samo s njima.

Evokacija (25 minuta)

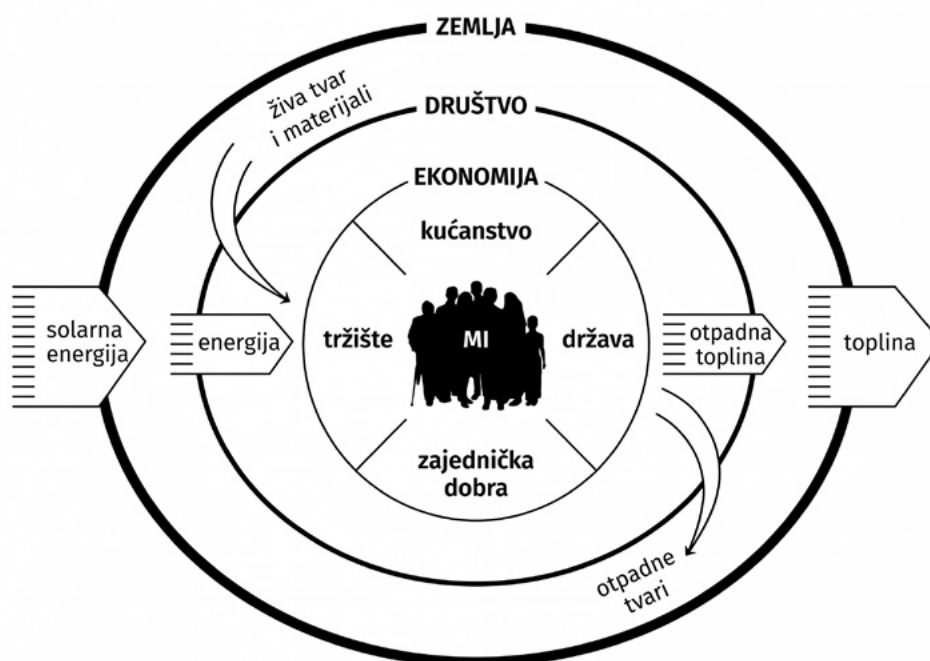
Dajte sljedeću uputu: *Formirajte parove.*

Odaberite jednu od ove četiri osnovne potrebe: voda, stanovanje, zdravstvena skrb, električna energija. U sljedećih 5 minuta razmislite o različitim načinima na koje bi vam te robe ili usluge mogle stići. Tko nam može pružiti te usluge (koji akteri, institucije...)?

Započnite grupno prikupljanje ideja pitanjem: *Koje ste načine pronašli? Tko su bili različiti pružatelji usluga na koje ste naišli?*

Zapišite odgovore na ploču. Nakon grupne rasprave sažmite da je moguće zadovoljiti različite osnovne potrebe kroz četiri različite opcije. Predstavite model ugrađene ekonomije Kate Raworth, koji pokazuje da možemo zadovoljiti potrebe kroz četiri sfere ekonomije:

- tržište i prvenstveno privatne tvrtke
- javni sektor, državu
- zajednička dobra / zajednice (tj. neprofitni sektor, zadruge, inicijative iz zajednica)
- kućanstva

Koristite specifične odgovore na prethodna pitanja kao primjere prilikom predstavljanja pojedinih sektora; na primjer, spomenuli ste socijalno stanovanje, koje spada u nadležnost države ili općine, ili obiteljsku skrb, koja je primjer zadovoljavanja određene potrebe unutar kućanstva, itd.

Kate Raworth, autorica ovog modela, ističe da se mainstream ekonomija prvenstveno fokusira na tržište i odnos između ponude i potražnje; međutim, to je samo jedan način zadovoljavanja potreba. Drugi mogu uključivati, na primjer, državu, društveno poduzetništvo ili kućanstva, gdje glavni cilj nije profit, već zadovoljavanje specifičnih potreba.

Zatim postavite grupi sljedeće pitanje:

- *Koji vam se od ovih načina zadovoljavanja potreba čini najučinkovitiji? Zašto?*

U ovom trenutku samo prikupljajte odgovore; cilj nije voditi grupnu raspravu, već podijeliti individualna mišljenja. Cilj je prikupiti različita predznanja o tome što grupa već zna ili misli o različitim načinima zadovoljavanja potreba.

Rad na studijama slučaja o komodifikaciji (50 minuta):

Podijelit ćemo grupu u manje grupe od idealno 3–4 sudionika, od kojih će svaka ispitati jedan primjer komodifikacije određene potrebe. Ako broj sudionika i vrijeme dopuštaju, možemo im dopustiti da odaberu komodifikaciju potrebe koja ih najviše zanima.

Rad u grupama (15 minuta): *Sad ćemo vidjeti konkretne primjere situacija kad je ispunjenje osnovnih potreba (električna energija, zdravstvena skrb, voda, stanovanje) povjereno privatnim tvrtkama – što je proces koji nazivamo komodifikacijom. U grupama provedite 15 minuta čitajući studiju slučaja i **navedite specifične učinke komodifikacije (ekonomske, društvene, socijalne ili okolišne)**. Neki će biti navedeni u tekstu, a druge možete izvesti. Napišite boldani zadatak kao pitanje na ploči.*

Sažetak i rasprava u grupama (35 minuta):

Jedan predstavnik iz svake grupe predstaviti će ključne točke njihove studije slučaja ostalima i navesti negativne učinke.

Voditelj/ica upisuje negativne učinke na flipchart (npr. negativni utjecaji na okoliš, veći troškovi, nedostatak demokratskog nadzora, rastuća nejednakost itd.).

Zatim voditelj/ica pita:

- *Zašto mislite da se ove usluge komodificiraju ili privatiziraju unatoč ovim negativnim posljedicama?*
- *Tko ima koristi od ovog procesa?*

Cilj je utvrditi kako i zašto su se javne usluge u posljednjim desetljećima značajno privatizirale i komodificirale. Ovdje se, na primjer, može uvesti tema neoliberalizma – to jest, skupa ideoloških uvjerenja i specifičnih gospodarskih mjera (za više detalja pogledajte infoboks za voditelje/ice).

Za kraj dajte sljedeću uputu: **Zapišite vlastitim riječima kako razumijete pojam komodifikacije. Pokušajte u svoju definiciju uključiti pitanje moći – tko donosi odluke, kome to služi i tko ima koristi od toga.** Pričekajte tri minute, a zatim neka 3–5 osoba pročita ili podijeli svoje razumijevanje.

Zatim na ploču stavite definiciju komodifikacije:

Komodifikacija je proces kojim nešto što prije nije bilo roba počinje biti organizirano kao roba namijenjena prodaji na tržištu s ciljem maksimiziranja dobiti.

Zaključno, voditelj/ica će objasniti vezu između komodifikacije i ovisnosti o rastu:

Komodifikacija je također usko povezana s ovisnošću moderne ekonomije o gospodarskom rastu. Rast često proizlazi ne samo iz proizvodnje više dobara, već i iz širenja tržišne logike na druga područja života. Stvari koje prije nisu bile dio tržišta postupno postaju izvori profita. Prije samo nekoliko desetljeća, na primjer, naši osobni podaci ili pažnja nisu bili ekonomska roba. Danas digitalne platforme prikupljaju podatke o našem ponašanju i prodaju pristup našoj pažnji putem oglašavanja.

Istovremeno, ovaj proces stvara **umjetnu oskudicu**. Oskudica ne nastaje zbog nedostatka resursa ili kapaciteta, već zato što je pristup osnovnim dobrima ovisan o mogućnosti plaćanja. Kada se stanovanje, na primjer, tretira kao roba i njegova cijena raste, ljudi moraju više raditi kako bi si ga mogli priuštiti. Kako bismo platili svoje osnovne potrebe, raste pritisak za proizvodnjom sve više dobara i usluga – često uključujući i ona koja sama po sebi nisu osobito nužna za dobar život. To stvara paradoks: gospodarstvo proizvodi ogroman broj dobara, usluga i digitalnog sadržaja – što se ponekad naziva **“besmislenim obiljem”** – dok je pristup osnovnim potrebama i dalje neizvjestan. Tako materijalno obilje i društvena deprivacija postoje jedan uz drugi: prazni stanovi uz beskućništvo, energetska obilje uz energetska siromaštvo.

Nakon stanke vidjet ćemo što je tome alternativa – proces dekomodifikacije.

Rad na studijama slučaja o dekomodifikaciji u malim grupama (40 minuta)

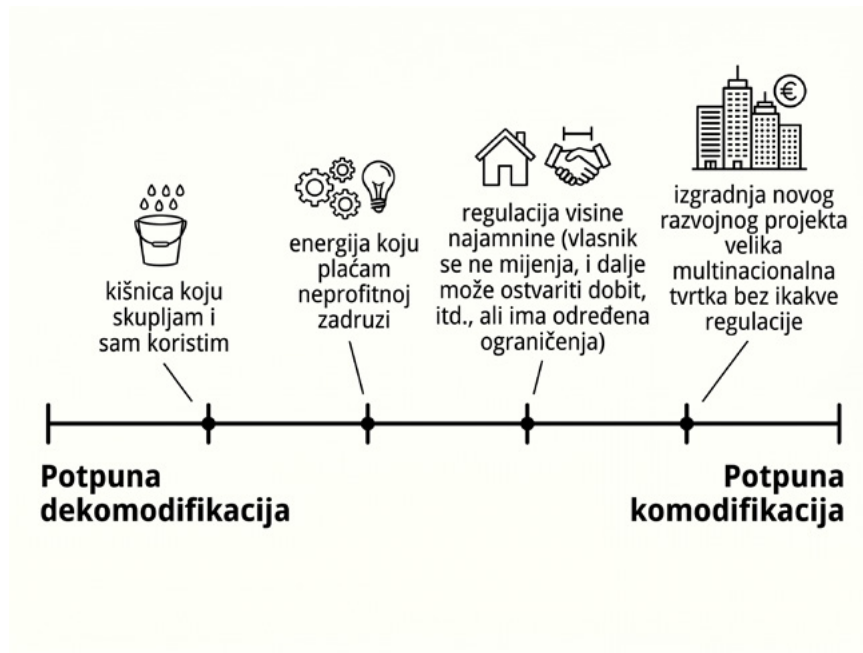
Okvir za tranziciju – povratak na dijagram Kate Raworth: Sad ćemo pogledati kako se te iste potrebe (voda, stanovanje, struja, skrb) zadovoljavaju u primjerima iz cijelog svijeta gdje je određena usluga “dekomodificirana” – to jest, gdje se usluzi ne pristupa prvenstveno s ciljem povećanja profita, već kako bi se zadovoljile osnovne potrebe.

Teorijski uvod u dekomodifikaciju:

U ovoj fazi korisno je vratiti se na dijagram Kate Raworth i primijetiti da se u ekonomskim raspravama često raspravlja o dihotomiji države i tržišta, dok u praksi postoji mnogo više pristupa, često povezanih sa sferom zajednice.

Baš kao što su komodifikacija i širenje tržišne sfere na nova područja naših života ključni u kapitalizmu rasta, za prijelaz na ekonomiju odrasta ključan je suprotan prijelaz – dekomodifikacija; uklanjanje barem osnovnih potreba iz okruženja koje je isključivo vođeno tržištem – i to putem regulacije i prelaskom s tržišnih posrednika na neprofitne oblike zadovoljavanja potreba.

Predstavite spektar dekomodifikacije:

- promjena mentalnih modela – od profita i razmjenske vrijednosti prema zadovoljavanju potreba i uporabne vrijednosti
- i promjena vlasničkih struktura (npr. od profitnih korporacija, koje moraju rasti, do neprofitnih oblika koji ne dopuštaju finansijsku ekstrakciju).

Idealno, način razmišljanja i oblik vlasništva usklađeni su; na primjer, tvrtka čiji je cilj zadovoljiti stambene potrebe također je neprofitna po svojoj pravnoj strukturi. U praksi to nije uvijek slučaj – na primjer, državna poduzeća imaju mogućnost poslovati kao neprofitne organizacije, ali često to ne čine. S druge strane, možemo imati profitne tvrtke koje su istinski posvećene javnom dobru i svu dobit usmjeravaju na povećanje svog pozitivnog utjecaja, iako njihova vlasnička struktura i/ili pravni oblik to ne zahtijeva od njih. Međutim, to može biti krhko kad se uvjeti promijene, kao što je slučaj pri promjeni vlasništva ili upravljanja.

Upute za aktivnost

Formirajte grupe od četiri osobe tako da svaka grupa uključuje po jednog predstavnika za svaku od četiri potrebe identificirane u prvoj aktivnosti. Svaka grupa stoga treba imati nekoga tko je u prethodnoj aktivnosti čitao o skrbi, vodi, električnoj energiji ili stanovanju. Ako se ne možete podijeliti tako da je u svakoj grupi četvero ljudi, nema veze, ali grupe bi trebale imati najmanje 3 osobe kako bi mogle podijeliti različite načine dekomodifikacije.

Svaka grupa dobit će 4 studije slučaja o nekomodificiranim načinima zadovoljavanja potreba. Osoba u vašoj grupi koja je, na primjer, čitala o stanovanju, sad će pročitati studiju slučaja o nekomodificiranju stanovanja, i tako dalje. Dok čitate studiju, razmislite o ovim pitanjima:

- *Tko je pružatelj ove usluge? Koja se vlasnička struktura koristi?*
- *Koji su učinci toga?*
- *Koji su rizici povezani s ovim metodama pružanja usluga? Koje nedoumice imate oko njih? (ako imate vremena)*

Nakon što pročitate studiju slučaja i sami odgovorite na pitanja, počnite dijeliti svoje ideje. Vaš zajednički cilj je sastaviti raznolik popis različitih mogućih načina dekomodifikacije.

✓ **Savjet za voditelja/icu:** Različite grupe tijekom rasprava ulaze u različite razine detalja. Dobra je ideja provjeriti s grupama kako im ide na pola vježbe i dati im do znanja da su na pola puta. To pomaže spriječiti situacije u kojima su neke grupe već završile raspravu, dok u drugima neki sudionici još nisu ni predstavili svoje studije slučaja.

Grupna refleksija (30 minuta):

Završna refleksija sastoji se od nekoliko faza.

Razumijevanje različitih oblika dekomodifikacije:

- *Koje ste različite oblike dekomodifikacije identificirali? Tko je u svakom slučaju djelovao kao posrednik za uslugu?*
  - *javno-zajednička partnerstva (PCP) u sektoru električne energije u Wolfangu*
  - *neprofitna organizacija u sektoru voda*
  - *grad i tvrtke s ograničenom dobiti u stambenom sektoru u Beču (+ regulacija)*
  - *mjesne inicijative, zadruge u sektoru skrbi u Barceloni, koje koordinira grad*
- *Koje od ovih oblika dekomodifikacije smatrate najotpornijima? Zašto? Koje su njihove prednosti i nedostaci?*

Razumijevanje dekomodifikacije

- *Napišite vlastitim riječima kako shvaćate koncept dekomodifikacije. Pričekajte tri minute, a zatim neka 3–5 osoba naglas pročita svoje definicije.*

Povežite to s kontekstom sudjelovanja, oblikovanjem njihovih mišljenja i njihovim životnim iskustvima.

- *Kako se tema komodifikacije i dekomodifikacije odnosi na trenutnu situaciju u Hrvatskoj (ili drugoj zemlji u kojoj se nalazite)? Koji se procesi ovdje odvijaju? (npr. raspravlja se o mogućoj privatizaciji bolnica)*

Sažetak (15 minuta):

Dekomodifikacija je stoga ključna za odrastničku transformaciju. Ako se osnovne potrebe – poput stanovanja, skrbi, energije ili vode – organiziraju prvenstveno kao robe, ljudi moraju neprestano povećavati svoje prihode kako bi si ih mogli priuštiti. To stvara pritisak za daljnju proizvodnju, rad i gospodarski rast. Dekomodifikacija slabi taj mehanizam osiguravanjem pristupa osnovnim dobrima izvan tržišne logike, na primjer putem javnih usluga, zadruge ili zajedničkih institucija. Kad se ključne potrebe zadovoljavaju na načine koji nisu tržišni, društvo ne mora neprestano rasti samo kako bi ljudi mogli preživjeti.

U tom smislu, dekomodifikacija otvara prostor za ono što neki autori nazivaju **radikalnim obiljem**. To nije obilje temeljeno na neprestanom rastu potrošnje i proizvodnje, već obilje pristupa onome što ljudima doista treba za dobar život – stanovanju, skrbi, sigurnosti, vremenu ili zdravom okolišu. Ovaj pristup stoji u suprotnosti s onim što se ponekad naziva **“besmislenom obiljem”**: gospodarstvom koje proizvodi sve više dobara, digitalnog sadržaja ili kratkoročnih usluga, dok osnovne potrebe ostaju nedostupne ili neizvjesne. Perspektiva odrasta ne teži beskrajnom širenju proizvodnje, već reorganizaciji gospodarstva kako bi ono stvaralo dovoljno za sve unutar planetarnih granica.

Pitanje komodifikacije i dekomodifikacije nije samo pitanje institucionalne strukture; to je prije svega pitanje moći. Povijest se sastoji od borbi oko toga hoće li prevladati logika rasta i maksimizacije profita ili logika zadovoljavanja potreba.

Za kraj, postavite pitanje i dopustite da se čuje nekoliko glasova:

- Što je najvažnije što ste naučili tijekom ove radionice?
- Što iz nje nosite sa sobom?

✓ Savjeti za voditelje/ice:

- Za dublje razumijevanje veze između komodifikacije i dekomodifikacije te odrasta, voditelji bi trebali pročitati infoboksove i barem jedan od preporučenih akademskih izvora prije vođenja aktivnosti.
- Ako u vašoj zemlji postoje značajni primjeri komodifikacije ili dekomodifikacije, dobra je ideja prilagoditi neke od studija slučaja lokalnom kontekstu kako bi primjeri bili što relevantniji i usko povezani s iskustvima sudionika.
- U dužim obrazovnim programima, dobra je ideja ovu aktivnost povezati s aktivnošću “Strategije transformacije”, koja postavlja pitanje kako izgraditi političku moć za poticanje ključnih promjena koje će dovesti do veće održivosti i jednakosti.

⊕ Infoboks 1: Što je neoliberalizam i kako se odnosi na komodifikaciju

Neoliberalizam se može razumjeti kao kombinacija ekonomskog projekta i ideološkog okvira koji je duboko oblikovao način na koji su organizirane osnovne ljudske potrebe. Kao skup ekonomskih politika, on se očituje kroz privatizaciju javnih usluga i infrastrukture, deregulaciju tržišta, uvođenje konkurencije u javni sektor, outsourcing i smanjenje javnih izdataka. Ti su procesi prebacili stanovanje, vodu, energiju i skrb iz javne sfere u privatne ruke.

Istovremeno, neoliberalizam djeluje kao ideologija koja legitimizira te promjene. Temelji se na pretpostavci da su tržišta po svojoj prirodi učinkovitija od države, da pojedinci prvenstveno djeluju kao potrošači i da se vrijednost stvara kroz konkurenciju i profit. Javne institucije prikazuje se kao neučinkovite, a skrb ili socijalne usluge kao troškove, a ne kao društvena ulaganja. Zajedno, ove ekonomske i ideološke dimenzije stvaraju uvjete za komodifikaciju osnovnih potreba i njihovo podređivanje cijeni i povratu na ulaganje.

Napomena za voditelja/icu: Ovaj informativni okvir posebno je koristan kada sudionici pitaju zašto se usluge i dalje privatiziraju unatoč jasnim negativnim posljedicama. Pomaže pokazati da komodifikacija nije slučajna, već strukturirano uvjetovana.

⊕ Infoboks 2: Komodifikacija i postsocijalističko iskustvo u Češkoj Republici

U Češkoj Republici i širem postsocijalističkom području komodifikacija ima specifičan povijesni kontekst. Nakon 1989. privatizacija i tržišna reorganizacija nisu bile shvaćene samo kao ekonomske reforme, već i kao simbolički prekid s prethodnim režimom. Kolektivna i javna rješenja često su se povezivala sa socijalizmom, neefikasnošću i nedostatkom slobode, dok su se tržišta i privatno vlasništvo smatrali putovima do prosperiteta i “povratka na zapad”.

To je dovelo do širokog prihvaćanja kapitalističkih okvira čak i u područjima koja su prethodno ispunjavala društvene i stabilizacijske funkcije, kao što su stanovanje, voda, energija i skrb. Međutim, s vremenom su rastući troškovi, odljev javnih resursa, smanjena dostupnost i rastuće nejednakosti pokazali da tržišna rješenja nisu poboljšala uvjete za velike dijelove društva.

Razumijevanje ovog konteksta ključno je za rasprave o dekomodifikaciji. U češkom slučaju, dekomodifikacija nije samo tehnička promjena u vlasništvu ili upravljanju, već i preispitivanje kolektivnih rješenja – bez povratka autoritarnim oblicima iz prošlosti.

⊕ Infoboks 3: Umjetna oskudica, kapitalizam i radikalno obilje

Umjetna oskudica opisuje situacije u kojima ljudi doživljavaju manjak ne zato što su resursi fizički odsutni, već zato što su organizirani kao roba. U kapitalizmu pristup stanovanju, skrbi, vodi ili energiji ovisi o mogućnosti plaćanja, dok ograničena dostupnost povećava profitabilnost. To stvara paradoks materijalnog obilja uz društvenu deprivaciju.

Dekomodifikacija odgovara na tu proturječnost izmicanjem osnovnih potreba iz tržišne logike i njihovim osiguravanjem putem javnih, zadružnih ili zajedničkih institucija. Umjesto promicanja štednje, ona otvara putove prema radikalnom obilju – obilju pristupa, skrbi i sigurnosti – utemeljenom na kolektivnom upravljanju unutar planetarnih granica.

Ključna akademska literatura

Hickel, J. (2019). *Degrowth as a Project of Radical Abundance*

Hickel razvija koncept **radikalnog obilja** kao alternativu gospodarstvu usmjerenom na rast, koje se temelji na umjetnoj oskudici. Pokazuje da nestašice stanovanja, skrbi ili energije nisu rezultat fizičkih ograničenja, već institucionalne **organizacije kapitalizma**, koja stvara oskudicu kroz komodifikaciju. Tekst pruža snažan **normativni okvir** za povezivanje dekomodifikacije s odrastničkom budućnošću.

Heron, K., Milburn, K. & Russell, B. (2024). *Radical Abundance: How We Can Build a World Beyond Capitalism*

Autori razvijaju koncept radikalnog obilja kao **politički i institucionalni projekt** utemeljen na dekomodifikaciji osnovnih potreba i kolektivnoj kontroli nad ključnim sustavima zadovoljavanja životnih potreba. Knjiga povezuje odrastničko razmišljanje s **konkretnim strategijama** u području stanovanja, energetike, skrbi i javnih usluga te pokazuje kako javne, zadružne i institucije temeljene na zajedničkim dobrima mogu stvoriti obilje bez rasta. Korisna je kao **okvir** koji povezuje kritiku kapitalizma s praktičnim zamišljanjem alternativa.

Gerber, J.-F. & Gerber, J. (2020). *Decommodification for Ecological Economics*

Autori sustavno razrađuju **dekomodifikaciju kao ključni koncept ekološke ekonomije**. Tekst nudi analitičku razliku između različitih oblika dekomodifikacije (vođene od strane države, temeljene na zajednici, temeljene na zajedničkim resursima) i pokazuje kako ti pristupi mogu **smanjiti pritiske rasta i degradaciju okoliša**. Ključna je za konceptualno utemeljenje metodologije i za rad s institucionalnim alternativama.

Goodwin, G. (2026). *Understanding the Roles of Decommodification in Socioecological Transformations: A New Theoretical Approach*

Goodwin razvija dekomodifikaciju kao ključni analitički koncept za socioekološku transformaciju i kritički pokazuje da se **ne radi tek o eliminiranju tržišta ili proširenju javnih usluga**. Predlaže razlikovanje različitih vrsta dekomodifikacije na temelju toga reguliraju li tržišta, ublažavaju li tržišnu ovisnost ili zapravo transformiraju proizvodne odnose i institucionalne ekonomske aranžmane. Tekst naglašava da transformativni potencijal dekomodifikacije leži prvenstveno **u promjeni načina proizvodnje i upravljanja resursima, a ne samo u redistribuciji pristupa uslugama**.

Stratford, B. (2022). *Rent Extraction in a Resource-Constrained Future*

Stratford analizira kako, u uvjetima ekoloških ograničenja, ekstrakcija vrijednosti i renta postaju središnji mehanizmi akumulacije. Tvrdi da će komodifikacija osnovnih potreba (stanovanje, energija, voda) vjerojatno dovesti do intenziviranog rentijerstva, a ne do produktivne ekonomske aktivnosti. Tekst pomaže objasniti zašto je dekomodifikacija nužna ne samo iz društvenih, već i iz **strukturnih ekonomskih razloga**.

Fanning, A. L. et al. (2020). *Provisioning Systems for a Good Life within Planetary Boundaries*

Autori uvode koncept sustava opskrbe – sustava koji osiguravaju osnovne ljudske potrebe – i povezuju ga s planetarnim granicama. Pokazuju da se dobar život može postići bez rasta potrošnje ako se sustavi stanovanja, energetike, mobilnosti i skrbi organiziraju na netržišne načine. Tekst pruža **empirijski i sustavni okvir** za rad s konkretnim sektorima unutar metodologije.

Komodifikacija stanovanja u regiji Ostrava: Primjer stanova OKD

Proces komodifikacije stanovanja u regiji Ostrava usko je povezan s privatizacijom rudarske tvrtke Ostravsko-Karviné Doly (OKD) 2004. godine. Stambeni fond, koji je izvorno bio dio socijalne infrastrukture povezane sa zaposlenjem u rudarskoj industriji, unutar nekoliko je godina preoblikovan u investicijsku imovinu kojom su trgovali globalni financijski akteri. Ta je promjena temeljito utjecala na društvenu stabilnost Moravsko-šleske regije.

Prije privatizacije, stambeni fond OKD-a imao je stabilizacijsku i društvenu funkciju. Značajan državni udio u vlasništvu omogućavao je promicanje javnog interesa i nadzor nad poslovanjem tvrtke, uključujući u stambenom sektoru. Stanovi su služili za zadržavanje radne snage i pružali su stanarima relativno sigurno, dugoročno stanovanje. Stanovanje se nije smatralo prvenstveno izvorom profita, već dijelom regionalne socijalne politike.

Privatizacija OKD-a i transformacija vlasničkih struktura

Privatizacija OKD-a opravdavana je osiguranjem zaposlenosti i regionalnog prosperiteta. U stvarnosti, međutim, OKD prije privatizacije nije poslovao s gubitkom, a sama prodaja odvila se bez obvezujućih ugovornih odredbi kojima bi se zaštitila regija. Država je prodala svoj udio Karbon Investu za 4,1 milijardu kuna, čime je odustala od mogućnosti aktivnog utjecaja na budući razvoj. Nakon toga je Zdeněk Bakala postao većinski vlasnik i proveo strategiju maksimiziranja profita bez reinvestiranja u tvrtku ili regiju (takozvano "smanjivanje i raspodjela").

Komodifikacija stambenog fonda

Privatizacija OKD-a obuhvatila je otprilike 43.000 stanova, procijenjenih po jedinstvenoj cijeni od 40.000 kuna po stanu, bez obzira na njihovu stvarnu vrijednost. U 2010. to je bio najveći privatni stambeni fond u srednjoj Europi. Izvorna obećanja o prodaji stanova najmoprimcima nisu ispunjena, a nakon deregulacije najamnine 2006. godine vlasnik je obećanja i povukao. Stanovi su naposljetku odvojeni od svoje društvene funkcije i počeli su funkcionirati kao financijska imovina. Godine 2015. prodani su investicijskoj grupi Blackstone, a od 2020. u vlasništvu su švedske tvrtke Heimstaden, koja danas posjeduje više od 42.000 stanova u Moravsko-šleskoj regiji.

Utjecaj na stanare i regiju

Deregulacija najma dovela je do značajnog povećanja troškova stanovanja u regiji koju karakteriziraju niski prihodi i visoka nezaposlenost uzrokovana slomom rudarske industrije. Dominantna pozicija jednog jedinstvenog najmodavca oslabila je pregovaračku moć stanara, dovela do širenja kratkoročnih i nesigurnih ugovora o najmu te potaknula tzv. "industriju siromaštva". Mnogi stanovnici nemaju realnu opciju preseljenja, a visoki troškovi stanovanja često se pokrivaju državnim subvencijama.

Primjer stanova OKD-a pokazuje kako su privatizacija i financijska logika globalnih tržišta pretvorili stanovanje u robu čiji je cilj izvlačenje stanarine. Umjesto obećanog blagostanja, došlo je do produblivanja društvenih nejednakosti, odlaska stanovništva i cikličnog regionalnog propa-

danja. Regija Ostrava tako je postala školski primjer komodifikacije stanovanja u postsocijalističkom kontekstu..

Izvori

Byty OKD. (2010).

Kauza BYTY OKD [PDF]. <http://www.bytyokd.cz/images/20100319KauzaBYTYOKD.pdf>

Deník Alarm. (2021).

Privatizace OKD byla tragédie, která negativně ovlivnila všechny aspekty života v Moravskoslezském kraji. <https://denikalarm.cz/2021/04/privatizace-okd-byla-tragedie-ktera-negativne-ovlivnila-vsechny-aspekty-zivota-v-moravskoslezskem-kraji/>

Deník Referendum. (2015).

Zbohatnutí Zdeňka Bakaly: příběh oloupení státu, který by neměl zapadnout. <https://denikreferendum.cz/clanek/20614-zbohatnuti-zdenka-bakaly-pribeh-oloupeni-statu-ktery-by-nemel-zapadnout>

Seznam Zprávy. (2023).

„Vyrazilo mi to dech.“ Lidé si stěžují na růst nájmu v bývalých bytech OKD. <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/domaci-zivot-v-cesku-vyrazilo-mi-to-dech-lide-si-stezuji-na-rust-najmu-v-byvalych-bytech-okd-240148>

Komodifikacija električne energije u Egiptu: Uloga međunarodnih financija i utjecaji transformacije tržišta

Do ranog 21. stoljeća, egipatski sektor električne energije bio je u velikoj mjeri pod državnom kontrolom. Cijene električne energije bile su subvencionirane, a država je upravljala i proizvodnjom i distribucijom u sklopu svoje razvojne i socijalne politike. Međutim, rastuća potražnja, nedovoljno financiranje ulaganja i nestanci struje 2014. godine stvorili su priliku za temeljne reforme. Ključna prekretnica bila je donošenje novog Zakona o električnoj energiji (2015.), kojim je sektor otvoren privatnim proizvođačima i postupno liberalizirao cijene. Električna energija više se nije smatrala prvenstveno univerzalnom javnom uslugom, već gospodarskom robom čija cijena treba odražavati "stvarne troškove".

Uloga međunarodnih aktera

Međunarodne financijske institucije, posebice Svjetska banka i Međunarodni monetarni fond, odigrale su značajnu ulogu u komodifikaciji električne energije. Njihovi zajmovi Egiptu bili su uvjetovani strukturalnim reformama, uključujući postupno ukidanje subvencija za energiju, deregulaciju cijena i jačanje uloge privatnog sektora. Reforme su bile predstavljene kao mjere za povećanje učinkovitosti, fiskalne stabilnosti i ciljaniju potporu siromašnim kućanstvima. Ostali ključni sudionici bili su međunarodne komercijalne banke i agencije za izvozno kreditiranje, koje su financirale infrastrukturne projekte velikih razmjera putem takozvanih EPC+Finance modela (inženjering, nabava i izgradnja).

Ove su projekte - uključujući velike plinske elektrane - provele strane korporacije i financirani su zajmovima u stranim valutama, čime je sektor dodatno integriran u globalna financijska tržišta. Egipatska vlada igrala je aktivnu ulogu kao posrednik i jamac tih sporazuma. Usvojila je zakonodavne promjene, uspostavila neovisnog regulatora i postavila plan za postupno povećanje tarifa.

Što je donijela komodifikacija?

Reforme su dovele do brzog povećanja proizvodnih kapaciteta i privremene stabilizacije opskrbe. Istodobno su, međutim, rezultirale snažnim porastom cijena električne energije za kućanstva. Od 2014. godine došlo je do višestrukih povećanja tarifa, što se poklopilo s devalvacijom valute i širim mjerama štednje. Komodifikacija je bila osobito očita u promjeni logike sektora: profitabilnost ulaganja postala je prioritet ispred socijalne pristupačnosti. Rizike (dug, valutne fluktuacije, društveni utjecaji poskupljenja) pretežno su snosili javni sektor i kućanstva, dok su međunarodni ulagači osigurali zajamčene povrate.

Primjer Egipta stoga ilustrira da komodifikacija električne energije nije samo pitanje privatizacije vlasništva, već dublja institucionalna transformacija u kojoj je energetska sektor podređen logici financijskih tržišta. Električna energija pretvara se iz alata socijalne politike u izvor prilika za ulaganje - s dubokim posljedicama za cjenovnu pristupačnost, javnu kontrolu i društvenu nejednakost.

Izvori

Gad, M. (2022, February 9).

International finance and the commodification of electricity in Egypt. Transnational Institute. <https://www.tni.org/en/article/international-finance-and-the-commodification-of-electricity-in-egypt>

Komodifikacija skrbi u Ujedinjenom Kraljevstvu

Od javnog pružanja usluga do tržišno organizirane skrbi

Komodifikacija skrbi u Ujedinjenom Kraljevstvu usko je povezana s tržišno vođenom reorganizacijom i privatizacijom socijalne skrbi od ranih 1990-ih. Zbog reformi poput Zakona o zdravstvenoj službi (NHS) i Zakona o skrbi u zajednici (1990.) te Zakona o skrbi (2014.) lokalne vlasti prebacile su se s izravnog pružanja usluga na njihovo nabavljanje putem natječaja. Lokalne vlasti postale su naručitelji, a ne pružatelji skrbi, a sama je skrb reorganizirana kao usluga koja se kupuje i prodaje na tržištu, podijeljena je na standardizirane jedinice i ocjenjuje se prvenstveno na temelju troškova.

Taj je proces doveo do gotovo potpune privatizacije pružanja skrbi. Danas privatni pružatelji, od kojih je većina profitno orijentirana, upravljaju s otprilike 96% kreveta u staračkim domovima u Engleskoj i više od 80% domova za djecu. Javna skrb gotovo je nestala – ne zato što je potreba za skrbi opala, već zato što je institucionalni okvir sustavno favorizirao vanjske suradnike.

Financijalizacija i javno-privatna partnerstva

Privatizacija je išla ruku pod ruku s financijalizacijom. Mnogi veliki pružatelji zdravstvenih usluga u vlasništvu su tvrtki za rizički kapital (private equity) i investicijskih grupa koje izvlače vrijednost iz sektora putem financiranja dugom, vlasništva nad nekretninama, najamnina i naknada za upravljanje. Iako je skrb i dalje pretežno javno financirana, značajan dio tih sredstava izlazi iz sustava kao dobit umjesto da se ponovno ulaže u osoblje, kvalitetu ili kapacitet usluga.

Ovaj se aranžman često opisuje kao javno-privatno partnerstvo (JPP), ali u praksi predstavlja vrlo slab i eksploatativan oblik tog modela. Ne postoji zajedničko vlasništvo niti zajedničko odlučivanje između javnih institucija i privatnih pružatelja usluga.

Lokalne vlasti i dalje snose odgovornost za ishode skrbi, stabilnost tržišta i osiguravanje usluga od kriza u slučaju neuspjeha pružatelja usluga, dok privatne tvrtke zadržavaju kontrolu nad internim donošenjem odluka i viškovima. Rizici i troškovi tako se socijaliziraju, dok se dobiti privatiziraju. Ovaj je model stvorio sustavnu krhkost: u više od 98% prisilnih zatvaranja ustanova za skrb u pitanju su profitni pružatelji usluga, što prisiljava javne institucije da snose posljedice njihovog tržišnog neuspjeha.

Utjecaji na rad i pružanje skrbi

Posljedice ovog modela prvenstveno snose radnici u skrbi i korisnici skrbi. Posao skrbi u Engleskoj pretežno obavljaju žene, i to u nesrazmjerno velikoj mjeri migrantice i rasno marginalizirane radnice. Na nacionalnoj razini, otprilike 16 – 17% radnika u socijalnoj skrbi rođeno je u inozemstvu; u Londonu je taj broj veći od 60%. Niske plaće, nesigurni ugovori, neplaćeno vrijeme putovanja između klijenata i kroničan nedostatak osoblja njihova su stvarnost.

Korisnici skrbi suočeni su s posjetima na brzinu, visokom fluktuacijom osoblja i ograničenim izborom, dok se rastući troškovi često pokrivaju javnim subvencijama. Britanski sustav skrbi time pokazuje kako komodifikacija pretvara skrb u prostor za ekstrakciju vrijednosti – privatizaciju profita i socijalizaciju troškova – te potkopava stabilnost i kvalitetu usluge koja je u svojoj biti relacijska i javna.

Dowling, E. (2021)

The Care Crisis: What Caused It and How Can We End It. Verso.

Nuffield Foundation / University of Oxford (2023)

Evidencing the Outsourcing of Social Care Provision in England.

SOAS University of London (2022)

The Privatisation and Financialisation of Social Care. Economics Working Paper No. 238.

Centre for Health and the Public Interest (2016)

The Failure of Privatised Adult Social Care in England.

Komodifikacija vode u Češkoj: Primjer privatizacije komunalnih vodnih usluga

Transformacija modela vlasništva i poslovanja nakon 1989.

Privatizacija vodnog sektora u Češkoj krenula je u transformaciju nakon 1989. godine. Do tada je vodni sektor bio u potpunom državnom vlasništvu. Još 1993. postojalo je 11 državnih poduzeća za upravljanje vodama (9 regionalnih i 2 u Pragu), koja su naknadno besplatno prenesena u vlasništvo gradova i općina. Lokalne vlasti su potom odabrale različite modele za upravljanje vodnom infrastrukturom.

U većini slučajeva, infrastruktura (mreže, postrojenja za pročišćavanje vode, postrojenja za pročišćavanje otpadnih voda) je ostala u javnom vlasništvu. Međutim, stvari su se drugačije razvile kod operativnih tvrtki koje osiguravaju opskrbu vodom i njezino pročišćavanje te naplaćuju naknade za vodu i otpadne vode. Dok su neke općine nastavile s radom putem udruženja gradova i općina, druge su se odlučile za takozvani odvojeni (operativni) model temeljen na dugoročnim koncesijskim ugovorima. U tim slučajevima privatne tvrtke - često strane korporacije - postaju operateri i, u mnogim slučajevima, primatelji naknada za vodu i otpadne vode.

Novčani tokovi, cijene vode i gubitak javne kontrole

Rezultat je strukturna proturječnost: općine posjeduju otprilike 90% vodne infrastrukture, dok korporacije kontroliraju približno 70% novčanih tokova od njezina rada i dobiti od prodaje vode. U mnogim slučajevima dobiti se prebacuju matičnim tvrtkama u inozemstvu umjesto da se reinvestiraju u nadogradnju mreže i razvoj lokalne infrastrukture. Prema podacima Zaklade Pravda o vodě, češki vodni sektor od 2010. godine izgubio je najmanje 53 milijarde CZK zbog stranog vlasništva - od čega 23 milijarde CZK u prebačenim dobitima i otprilike 30 milijardi CZK u neiskorištenim subvencijama kojima lokalne vlasti nisu mogle pristupiti zbog prisutnosti privatnih subjekata.

Ovaj aranžman također se odražava na cijene vode. U Pragu, gdje vodne usluge kontrolira Veolia (Francuska), cijena vode u 2026. iznosi 157,21 CZK/m³ (uključujući 12% PDV-a). Nasuprot tome, u Bratislavi, gdje su usluge pod kontrolom grada, cijena iznosi 79,5 CZK/m³ (uključujući 23% PDV-a). Bratislava, dakle, ima otprilike upola nižu cijenu vode u usporedbi s Pragom, unatoč gotovo dvostruko višoj stopi PDV-a. Razlika je prvenstveno povezana s različitim tokovima dobiti i razinom javne kontrole.

Efekti komodifikacije i prepreke prilagodbi klimatskoj krizi

Model privatizacije u češkom vodnom sektoru dovodi do privatizacije dobiti i socijalizacije troškova. Općine snose odgovornost za dugoročno održavanje i obnovu infrastrukture, dok operativne tvrtke prikupljaju stabilne prihode od naknada za vodu i odvodnju. Istovremeno se ovaj model pokazuje kao prepreka prilagodbi klimatskoj krizi. Pogoršanje klimatskih uvjeta i učestaliji ekstremni hidrološki događaji zahtijevat će veća ulaganja, koordinaciju i dijeljenje resursa pitke vode na regionalnoj razini. Međutim, fragmentacija operativnih struktura, različite strategije određivanja cijena i profitna orijentiranost značajno kompliciraju tu suradnju. Primjer privatizacije vodnih usluga u Češkoj Republici stoga ilustrira kako komodifikacija osnovne javne dobrobiti dovodi

do dugoročnog iscrpljivanja resursa, slabljenja javne kontrole i smanjene sposobnosti odgovaranja na sistavne izazove, uključujući klimatsku krizu.

Izvori

Kárníková, K., Pixová, M. Voda nad zlato. (analýza privatizace vodárenství a dopadů na veřejný zájem v ČR)

PRAVDA O VODĚ Informační a analytický web o privatizaci vodárenství v ČR <https://pravdaovode.cz>

Nadační fond proti korupci (NFPK) Publikace a analýzy k privatizaci vodárenství a odlivu veřejných prostředků (např. vyčíslení ztrát vodárenství po roce 2010)

Wolfhagen, Njemačka: Dekomodifikacija električne energije kroz javno-zajedničko partnerstvo

Električna energija obično se smatra robom: proizvodi se da bi se prodavala, njome upravljaju tržišne logike, a kućanstvima se u najvećoj mjeri isporučuje kao kupcima. Njemački grad Wolfhagen (otprilike 14 000 stanovnika) nudi drugačiji put, pokazujući kako se električna energija može djelomično dekomodificirati kroz promjene u vlasništvu, ulaganju i upravljanju. Wolfhagen pokazuje kako se osnovne usluge mogu ponovno ukorijeniti u kolektivnim institucijama i kako se njima može upravljati u skladu s društvenim i ekološkim potrebama, a ne maksimizacijom profita, kroz pionirski primjer javno-zajedničkog partnerstva (Public-Commons Partnership, PCP).

Preuzimanje energije od tržišta

Proces je započeo 2005. godine, kada je gradska uprava Wolfhagena odlučila ne obnoviti koncesijski ugovor s privatnom energetsom tvrtkom E.ON. Umjesto da se opskrba električne energije nastavi voditi rastom vrijednosti za dioničare i vanjskim korporacijskim prioritetima, grad je ponovo povjerio uslugu gradskoj službi, dodijelivši je javnome komunalnom poduzeću Stadtwerke Wolfhagenu. Ta odluka označila je prvi korak dekomodifikacije. Opskrba električnom energijom više nije bila organizirana ponajprije kroz tržišnu razmjenu s privatnim monopolom, nego je redefinirana kao zajednička javna usluga koja račune polaže lokalnim demokratskim institucijama.

Godine 2008. grad je dodatno povećao taj zaokret obvezavši se da će do 2015. svu električnu energiju za kućanstva osiguravati iz lokalnih obnovljivih izvora. Međutim, ostvarenje toga cilja otkrilo je ključni problem u procesima dekomodifikacije: premda se ovisnost o tržištu može smanjiti, velika ulaganja ostaju nužna.

Zajedničko ulaganje izvan privatnoga kapitala

Umjesto da se vrati privatnome financiranju, Wolfhagen je razvio hibridno institucionalno rješenje koje je namjerno izbjeglo ovisnost o vanjskim ulagačima i pritiske rasta koji prate kapital usmjeren na dobit. Godine 2012. građani su osnovali energetska zadrugu BürgerEnergie-Genossenschaft Wolfhagen (BEG Wolfhagen) kako bi pokrenuli lokalni kapital zadržavši demokratsko vlasništvo i kontrolu. Prodajom udjela lokalnom stanovništvu, Zadruga je prikupila 2,3 milijuna eura, pri čemu je vlasništvo bilo ograničeno na pet udjela po osobi, a omogućena je i dvogodišnja otpлата prvog udjela kako bi se smanjile financijske prepreke koje bi nekoga mogle onemogućiti u sudjelovanju. Zauzvrat je BEG Wolfhagen stekao dvadeset pet postotni vlasnički udio u Stadtwerke Wolfhagenu.

Tako je nastalo javno-zajedničko partnerstvo (PCP). Ono se bitno razlikuje od javno-privatnog partnerstva (PPP). U PPP-u javna vlast udružuje se s nekom privatnom tvrtkom vođenom zaradom, koja obično očekuje povrat financijskog ulaganja, rast vrijednosti za dioničare, a često i mogućnost utjecanja na donošenje strateških odluka. To može dovesti do izvlačenja profita, rasta cijena i dugoročne ugovorne ovisnosti.

Za razliku od toga, javno-zajedničko partnerstvo povezuje javno vlasništvo s organiziranim građanskim suvlasništvom i demokratskim zajedničkim upravljanjem. Umjesto da uključi vanjske ulagače koji traže maksimalnu zaradu, općina se udružuje sa zadrugom u zajednici čiji cilj nije maksimizacija zarade, nego kolektivna korist. Viškovi ostaju lokalnoj zajednici, a moć odlučiva-

nja dijele javne vlasti i građani. Tako osnovnom infrastrukturom ne upravljaju ni isključivo država ni tržište, nego suradnički institucionalni dogovor temeljen na demokratskome sudjelovanju.

Oslanjajući se na građanska ulaganja umjesto na privatni kapital, Wolfhagen je izbjegao i gubitak lokalne kontrole i potrebu za stvaranjem sve većeg financijskog prinosa. Energetska infrastruktura mogla bi se stoga planirati prema dugoročnim socioekološkim ciljevima, a ne prema imperativima rasta i logici profita. Ovaj model djelomično je dekomodificirao i s¹mo ulaganje: da je kapital prikupljen od privatnih ulagača, oni bi očekivali financijski prinos i utjecaj na donošenje odluka, što bi dovelo do izvlačenja viškova iz općine.

Promjene u upravljanju viškovima i kontroli nad njima

Dekomodifikacija u Wolfhagenu prelazi s pitanja vlasništva na pitanje donošenja odluka te korištenje viškova. Zadruga ima dva od devet mjesta u nadzornom odboru Stadtwerke Wolfhagena, čime je građanima omogućeno da izravno utječu na cijene, investicijske prioritete i raspodjelu viškova. Tako se upravljanje odmiče od maksimizacije prodaje i usmjerava prema zajedničkom upravljanju energijom kao ograničenom i neophodnom uslugom.

Višak prihoda ne doživljava se kao znak za širenje proizvodnje ili potrošnje. Premda članovi zadruge primaju skromnu godišnju dividendu od otprilike četiri posto na uplaćene udjele, velik dio viškova usmjerava se u Fond za uštedu energije kojim upravlja zajednica, odnosno u velikoj mjeri članovi zadruge. Tim fondom financiraju se mjere energetske učinkovitosti i smanjenja potrošnje. Umjesto da višak prihoda iskoristi za poticanje širenja, Wolfhagen ga reinvestira kako bi smanjio buduću energetska potražnju, usklađujući se s ciljevima dostatnosti i smanjene potrošnje, koji nadilaze isključivu prisilu rasta.

Električna energija kao zajedničko dobro

Do 2015., Wolfhagen je svu svoju električnu energiju proizvodio iz obnovljivih izvora, uz višak kapaciteta. Što je još važnije, grad je promijenio institucijske uvjete u kojima se energija proizvodi i kojima se njome upravlja. Pristup električnoj energiji počeo je manje ovisiti o tržišnoj dinamici i privatnome profitu, a više su ga oblikovali zajednički prioriteti, demokratske ustanove i ekološka ograničenja.

Wolfhagen pokazuje da odgovor na klimatsku krizu nije samo tehnički ili financijski izazov, nego i institucijski. Povezujući gradsko vlasništvo sa suvlasništvom građana, grad je nadrastao tradicionalnu podjelu između države i tržišta. Kroz javno-zajedničko partnerstvo, opskrba električnom energijom preusmjerila se na uporabnu vrijednost, društvene potrebe i demokratsku kontrolu, ukazujući na mogućnost gospodarske demokracije i izvan energetskega sektora.

Izvori:

P2P Foundation (n.d.), Wolfhagen Stadtwerke Public-Commons Partnership., P2P Foundation Wiki. https://wiki.p2pfoundation.net/Wolfhagen_Stadtwerke_Public-Commons_Partnership

Common Wealth (2022), Public-Common Partnerships: Building New Circuits of Collective Ownership. Common Wealth. https://cdn.prod.website-files.com/62306a0b42f386df612fe5b9/637d64a5c122ca1b42b8e43f_Public-Common%20Partnerships.pdf

Priuštivo stanovanje u Beču

Većina današnjih gradova stanovanje u najvećoj mjeri smatra tržišnom robom: izvorom ulaganja, špekulacije i zarade. Posljedice toga rast su najamnina, financijski pritisak na kućanstva i rastuća nejednakost. Beč, međutim, već dugo pokazuje da se stanovanje može sustavno razumijevati kao temeljno pravo i preduvjet dostojanstvenoga života, a ne u prvome redu kao sredstvo porasta vrijednosti kapitala.

Danas je otprilike 21 posto bečkih stanova u vlasništvu grada (gradski stanovi), dok je još 21 posto u vlasništvu neprofitnih stambenih zadruga (Österreichischer Verband Gemeinnütziger Bauvereinigungen, GBV). To znači da je oko 40 posto stambenoga fonda izuzeto iz isključivo tržišno vođene logike. Za usporedbu, otprilike 34 posto čini najamni sektor usmjeren na zaradu, dok je okvirno 20 posto stanova vlasnička stambena nekretnina. Zahvaljujući takvoj strukturi, otprilike tri četvrtine Bečana imaju pristup reguliranom ili neprofitnom stanovanju.

Povijesni korijeni: Crveni Beč i financiranje bez zaduživanja

Temelji toga sustava postavljeni su još 1919. tijekom razdoblja poznatoga kao Crveni Beč. Grad je stekao neovisnost i započeo provedbu opsežnoga socijalnog programa. Uvedena su ograničenja najamnina, pojačana je zaštita stanara te omogućeno preuzimanje nekorištenih zgrada u socijalne svrhe.

Ključan čimbenik bio je i preustroj porezne politike. Uz državne poreze, gradska vlast uvela je vlastite lokalne poreze usmjerene na luksuznu potrošnju (primjerice držanje konja za jahanje, velike automobile, luksuznu robu). Stanogradnja se financirala izravno iz poreznih prihoda, a ne kreditima, zbog čega grad nije ovisio o vjerovnicima ni bio opterećen kamatnim troškovima. Zahvaljujući tomu, grad se nije morao oslanjati na pozamašno zaduživanje zbog izgradnje stanova. Kroz jedanaest godina izgrađene su 64 000 gradskih stanova, kao i prateća društvena infrastruktura (dječji vrtići, knjižnice). Usto, program je potaknuo rast zaposlenosti i lokalnoga gospodarstva.

Takozvani Wohnbauförderungsbeitrag (doprinos za poticanje stambene izgradnje) postoji i danas: svaki zaposleni izdvaja približno jedan posto plaće kao „porez na nekretnine”, koji samo u Beču godišnje donosi otprilike 250 milijuna eura kojima se podupire stambena politika.

Neprofitne stambene zadruge: treći sektor

Neprofitne stambene zadruge temelj su sustava. One nisu ni tradicionalni privatni ulagači ni vladine organizacije; one su treći sektor. U cijeloj Austriji u vlasništvu su otprilike 17 posto ukupnoga stambenog fonda i osiguravaju stanovanje za približno 24 posto stanovništva.

Njihov poslovni model temelji se na načelu troškovno utemeljene najamnine: visina najamnine određuje se prema stvarnim troškovima izgradnje, upravljanja i održavanja. Dobit je ograničena i mora se reinvestirati u obnovu, novu izgradnju ili poboljšanje kvalitete stanovanja. Ugovori o najmu uglavnom su dugoročni ili na neodređeno, što povećava stambenu sigurnost stanara.

Posljedica toga niže su cijene:

- u prosjeku, najamnine neprofitnih stambenih zadruga u Austriji otprilike su 27 posto niže od tržišnih najamnina u profitnome sektoru;
- u Beču, približno su 15 posto niže;
- a za novogradnju mogu biti i do 30 posto niže.

Unatoč razmjeru sustava, javna potrošnja na stanovanje u Austriji niža je od prosjeka Europske unije te izrazito niža nego, primjerice, u Ujedinjenome Kraljevstvu ili Njemačkoj. Model je stoga relativno učinkovit i iz perspektive javnih financija. Istodobno, neprofitne stambene zadruge predvode procese obnove zgrada i dekarbonizacije te moraju zadovoljavati stroge kriterije priuštivosti, arhitektonske kvalitete, društvene održivosti i okolišnih standarda.

Regulacija najamnina i cijene zemljišta: gradska kontrola tržišta

Dekomodifikacija u Beču nije samo pitanje toga tko je vlasnik stana, nego i toga kako grad aktivno regulira cijene i tržišne uvjete. Ključnu ulogu pritom ima sofisticirani sustav kontrole najamnina. Ako živite u stanu izgrađenom prije 1945. godine, najamnina ne može prelaziti 5,91 eura po četvornome metru, neovisno o tome je li stan u gradskom ili privatnom vlasništvu. Međutim, to pravilo odnosi se i na novogradnju. Od 2019., dvije trećine novoizgrađenih zgrada koje grade neprofitne stambene zadruge uz potporu grada ne smiju prelaziti neto najamninu od 4,97 eura po četvornome metru. Grad tako postavlja gornju granicu cijene ne samo na povijesni stambeni fond, nego i na sadašnju izgradnju, čime sprječava nagli rast najamnina i stabilizira cjelokupno tržište.

Jednako bitna jest i regulacija cijene zemljišta, što je često najskuplji dio gradnje. Od 2018., Beč se koristi sustavom prostornih planova za subvencionirano stanovanje. Kod novo dodijeljenih građevinskih parcela dvije trećine površine moraju se prodavati po reguliranoj cijeni od 188 eura po četvornome metru, a samo se jedna trećina može prodati po punoj tržišnoj cijeni, koja iznosi otprilike 750 eura po četvornome metru. Tako grad značajno ograničava zemljišnu špekulaciju i sprječava to da rast cijene zemljišta „proguta“ javna ulaganja u priuštivo stanovanje. Regulacija tako ne utječe samo na stanare, nego i na cijeli lanac oblikovanja cijena: od zemljišta do konačne najamnine.

Ovaj model iz temelja mijenja djelovanje stambenoga tržišta: snažan javni i neprofitni sektor djeluje kao protuteža privatnim najmodavcima, sprječava špekulaciju i učvršćuje cijene. Posljedično, najamnine ne mogu nekontrolirano rasti, a stanovanje ostaje priuštivo širokome sloju stanovništva, ne samo skupinama s niskim prihodima. Regulacija, institucionalna zaštita stanara i naglasak na kvaliteti gradnje istodobno smanjuju nejednakosti, potiču društvenu raznolikost i jačaju dugoročnu stabilnost grada. Beč tako pokazuje da, ako lokalna vlast zadrži kontrolu nad ovim ključnim sektorom, stanovanje može biti javna usluga, a ne u prvome redu izvor zarade.

Izvori

Rychlíková, A. (2020, 25. září). Vídeň: Systém bydlení, který obdivuje celý svět, berou místní jako něco úplně normálního. Deník Alarm. <https://denikalarm.cz/2020/09/viden-system-bydleni-ktery-obdivuje-cely-svet-berou-mistni-jako-neco-uplne-normalniho/>

Barlow, N., Regen, L., Cadiou, N., Chertkovskaya, E., Hollweg, M., Plank, C., Schulken, M., & Wolf, V. (Eds.). (2022). *Growth & Strategy: How to bring about social-ecological transformation*. MayFly Books

Glas Cymru i dekomodifikacija vode u Walesu

Kontekst privatizacije vode u Walesu

U Engleskoj i Walesu usluge vodoopskrbe i odvodnje privatizirane su 1989. kao dio širega neoliberalnog zaokreta u upravljanju javnim uslugama u Ujedinjenome Kraljevstvu. Wales je, međutim, u taj proces ušao iz izrazito nepovoljnoga položaja. Bio je među gospodarski slabijim dijelovima zemlje, a između 2000. i 2014. njegov južni i zapadni dio bio je svrstan u slabije razvijena područja Europske unije, koja imaju pravo na dodatnu financijsku potporu iz kohezijskih fondova. Taj socio-ekonomski kontekst pratio je i veliki investicijski manjak u infrastrukturi vodoopskrbe i odvodnje, koja u to doba nije zadovoljavala osnovne okolišne i javnozdravstvene standarde Europske unije.

Godine 1989., otprilike 50 posto otpadnih voda pročišćavano je samo na sekundarnoj razini i ispuštano na kopno, 30 posto pročišćavano je na primarnoj razini i ispuštano u more, dok se čak 20 posto uopće nije pročišćivalo te je izravno završavalo u moru. Wales se tako suočio s potrebom za golemim infrastrukturnim ulaganjima u doba kada je vodni sektor bio vođen dobiti i financijskim prinosima. Cijene vode i odvodnje povijesno su bile više od prosjeka za Englesku i Wales, što je, u kombinaciji sa siromašnijim kućanstvima, dovelo do ozbiljnih problema priuštivosti i socijalne pravednosti.

Osnivanje Glas Cymrua kao zamjene za dionički model

U tom kontekstu, 2000. godine osnovan je Glas Cymru (Plavi Wales). Osnovali su ga Nigel Annett i Chris Jones uz podršku lorda Burnsa, prvog predsjednika te organizacije. Cilj im je bio napraviti potpuno nov model upravljanja vodovodnim poduzećem. Taj model zadržao bi pristup privatnim financijskim tržištima, ali bi uklonio pritisak isplate dividendi dioničarima. Glas Cymru osnovan je isključivo radi preuzimanja tvrtke Dŵr Cymru (Velške vode) i upravljanja njome. Ta tvrtka pruža usluge vodoopskrbe i odvodnje većemu dijelu Walesa te susjednim dijelovima Engleske.

Nakon postupka koji je trajao otprilike 18 mjeseci, u svibnju 2001. Glas Cymru uspio je preuzeti Dŵr Cymru od američke tvrtke Western Power Distribution. Preuzimanje je financirano izdavanjem obveznica u ukupnom iznosu od 1,9 milijardi funta. Obveznicu možemo promatrati kao oblik velikoga zajma: neka organizacija izdaje vrijednosni papir koji ulagači (poput mirovinskih fondova ili osiguravajućih društava) kupuju, čime joj osiguravaju kapital. Zauzvrat, organizacija se obvezuje isplaćivati unaprijed određenu kamatnu stopu tijekom određenog razdoblja te postupno otplaćivati glavnice. No to ulagačima ne daje vlasnički udio ni pravo odlučivanja: oni nisu dioničari, nego vjerovnici.

U slučaju Glas Cymrua, ulagači su posudili novac tvrtki bez stjecanja kontrole nad njom ili prava na udio u dobiti. Time je omogućeno preuzimanje vodovodne tvrtke bez uključivanja dioničara i bez pritiska na isplatu dividendi. Bila je to najveća transakcija financiranja obveznicama takve vrste bez državnog sudjelovanja u povijesti Ujedinjenog Kraljevstva. Ključno je da je cijeli proces proveden bez ikakve državne financijske potpore ili jamstava: rizik i odgovornost za otplatu zajma snosila je sama tvrtka.

Mehanizam dekomodifikacije vode

Model Glas Cymru nekonvencionalan je pristup upravljanju vodnim uslugama bez pretvaranja vode u robu ili sredstvo stvaranja dobiti. To nije povratak klasičnome državnom poduzeću, nego stvaranje neprofitne tvrtke bez dioničara, čija svrha nije stvaranje dobiti za vlasnike, nego pružanje javne usluge. Ako nastane višak prihoda, on ne odlazi na financijska tržišta, nego se ponovo ulaže u sustav: u održavanje cjevovoda, pročištače otpadnih voda, zaštitu okoliša ili izravno za dobit korisnika.

Sredstva za velika ulaganja Glas Cymru nabavlja ponajprije izdavanjem obveznica te iz vlastitih rezervi, pri čemu mu je glavni cilj što povoljnije se zaduživati. To je bitno jer vodne usluge zahtijevaju golema dugoročna ulaganja, a otprilike trećina računa za vodu odlazi na njihovo financiranje. Budući da tvrtka ne mora isplaćivati dividende dioničarima, može se zaduživati pod povoljnijim uvjetima i planirati ulaganja godinama unaprijed. Rezultat je manji pritisak na rast cijena vode i stabilniji sustav usmjeren prema javnom interesu, a ne kratkoročnim financijskim prinosima.

Upravljanje i ključni dionici

Glas Cymruov sustav upravljanja temelji se na snažnome unutarnjem upravljanju i institucionalnoj neovisnosti. Tvrtka ima upravni odbor u kojemu većinu čine neovisni neizvršni upravitelji te pedesetak članova koje bira neovisno izborna povjerenstvo. Ti članovi nisu predstavnici vanjskih interesnih skupina, nego neplaćeni pojedinci čija je dužnost nadzirati pravilno funkcioniranje tvrtke zbog zaštite i dobrobiti korisnika.

Ključni dionici procesa dekomodifikacije bili su osnivači Glas Cymrua, financijski savjetnici koji su znali strukturirati veliko financiranje putem obveznica, regulatorna tijela koja su odobrila promjenu vlasničke strukture te institucionalni ulagači, posebno mirovinski fondovi i osiguravajuća društva, kojima su stabilni dugoročni prinosi uz nizak rizik bili prioritet.

Opipljiv utjecaj i rezultati

Od 2001., Velške vode uložile su više od šest milijardi funta u infrastrukturu vodoopskrbe i odvodnje, a slična razina ulaganja očekuje se i u budućnosti. Ta ulaganja financirana su uz niže troškove nego kod sličnih tvrtki u vlasništvu dioničara, a posljedica toga manji je pritisak na povećanje cijena vodnih usluga. Tvrtka je postupno stvorila financijske zalihe iz ostvarenih ušteda, neku vrstu „sigurnosne mreže“. To omogućuje pokrivanje neočekivanih troškova, primjerice štete uzrokovane ekstremnim vremenskim pojavama, nove okolišne zahtjeve ili druge regulatorne promjene, bez njihova neposrednog prebacivanja na račune kućanstava.

Tvrtka istodobno šalje signal financijskim tržištima da je stabilna i pouzdana. To joj omogućuje da se u budućnosti još povoljnije zadužuje, što pak smanjuje pritisak na cijenu vode. Time se stvara pozitivan ciklus: niži troškovi financiranja znače veću stabilnost sustava i dugoročnu korist za korisnike, a ne ulagače.

Iz okolišne perspektive, ovaj model omogućio je poboljšanje kvalitete pročišćavanja otpadnih voda i bolju zaštitu obalnih voda. Društveni utjecaj posebno je vidljiv u stabilizaciji cijena i poboljšanome pristupu uslugama za kućanstva u siromašnijim dijelovima Walesa.

Primjer Glas Cymrua pokazuje da dekomodifikacija vode ne mora nužno značiti državno vlasništvo, nego može podrazumijevati uklanjanje dobiti kao primarnoga motiva poslovanja. Danas je Glas Cymru jedan od najsnažnijih primjera alternativnoga modela upravljanja vodnim sektorom u Europi.

Izvori:

Brooksbank, D., Pickernell, D. & Kassim, B. (2009).

The emergence and performance of the bond funded water company model in the UK: The case of Glas Cymru. Volume 10(3). <https://doi.org/10.1177/17835917090100030>

Dŵr Cymru Welsh Water. (n.d.). Glas Cymru.

See: <https://corporate.dwrcymru.com/en/about-us/company-structure/glas-cymru>

Lloyd Owen, D. (2013).

Glas Cymru: Lessons from nine years as a not-for-profit public-private partnership. International Journal of Water Relzvori Development, 29(3), 343-351. <https://doi.org/10.1080/07900627.2012.721671>

Dekomodifikacija skrbi u Španjolskoj: komunalni pristup Barcelone en Comú

Reorganizacija sustava skrbi u Barceloni usko je povezana s dolaskom komunalne platforme Barcelona en Comú (Barcelona svima) na vlast 2015. godine. U ovome kontekstu komunalnost se temelji na uvjerenju da gradovi trebaju imati aktivnu ulogu u rješavanju društvenih i ekonomskih problema kroz jačanje lokalnih javnih ustanova, demokratski nadzor i suradnju sa zajednicama, umjesto oslanjanja na tržište ili centraliziranu državu.

U području skrbi Barcelona je odgovorila na dugogodišnju situaciju u kojoj se skrb za stare i nemoćne uglavnom pružala u obitelji ili kroz plaćeni kućanski rad, često u nestabilnim i slabo reguliranim uvjetima, uz velike nejednakosti u pristupu, radnim uvjetima i kvaliteti pruženih usluga, dok su javne službe imale ograničene kapacitete za koordinaciju i utjecaj na sustav skrbi.

Skrb prije 2015.: neformalno tržište i migrantice

Prije dolaska platforme Barcelona en Comú na vlast, skrb u Barceloni nisu u najvećoj mjeri pružale velike privatne tvrtke, nego rascjepkano tržište pojedinačnih kućnih pomoćnica. Kućnu skrb za stare i nemoćne osobe često su pružale migrantice koje su izravno zapošljavala kućanstva, često neformalno (siva ekonomija) ili preko agencija. Taj sektor bio je izrazito ženski i radnice su bile strankinje: 88,4 posto radne snage činile su žene, a otprilike ih je polovica bila migrantskoga podrijetla. Do 40 posto radnica bilo je zaposleno u sivoj ekonomiji, više od polovice radilo je nepuno radno vrijeme, a većina je imala niske plaće. Skrb je bila plaćena, ali institucionalno nevidljiva, bez kolektivne organizacije i sustavne javne koordinacije.

Uloga grada: koordinacija, ulaganje i hibridna strategija

Platforma Barcelona en Comú nije željela stvoriti jedinstvenoga komunalnog pružatelja usluga skrbi. Izravna remunicipalizacija skrbi pokazala se pravno i institucionalno ograničenom, ponajviše zbog europskih pravila tržišnoga natjecanja, ograničenja radnog zakonodavstva te podjele odgovornosti između grada i regije. Grad se stoga odlučio za hibridnu strategiju: jačanje vlastitih javnih kapaciteta uz sustavnu potporu kooperativnim, neprofitnim i mjesnim oblicima pružanja skrbi.

Unatoč ograničenim ovlastima, Barcelona je značajno povećala javna ulaganja u skrb i socijalnu infrastrukturu. Između 2015. i 2021. proračun za socijalne usluge, socijalni razvoj, zdravstvo i obrazovanje porastao je za 39,7 posto. Proračun za gradske usluge kućne skrbi povećan je sa 77 milijuna eura 2015. na 101 milijun eura 2019. godine. Grad je uveo i progresivni model sudjelovanja u troškovima za gradske dječje vrtiće te je proširio pristup javno financiranome produženom boravku za djecu iz kućanstava s nižim prihodima, čime je kućanstvima smanjio teret neplaćene skrbi unutar kućanstava.

Tko danas pruža skrb: neprofitne organizacije, zadruge i organizacije civilnoga društva lokalne zajednice

Ključna značajka barcelonskoga pristupa jest da primarni pružatelji skrbi nisu tvrtke usmjerene na dobit, nego neprofitne organizacije, zadruge u zdravstvu i socijalnoj skrbi te javno podržane

mjesne inicijative. Kako ističu Kussy i sur. (2022.), grad sustavno istiskuje tvrtke usmjerene na dobit iz središta sustava usluge skrbi davanjem prednosti subjektima socijalne ekonomije i promjenom kriterija javne nabave. Oni se više ne temelje na najnižoj cijeni, nego prednost daju stabilnim radnim uvjetima, kvaliteti skrbi i lokalno organiziranim uslugama.

Institucionalnu jezgru dekomodifikacije, dakle, čine:

- zadruge u zdravstvu i socijalnoj skrbi, koje često osnivaju same njegovateljice i pružateljice skrbi (uključujući migrantice),
- neprofitne organizacije koje pružaju profesionalne usluge skrbi,
- mjesne inicijative koje djeluju uz javno financiranje i koordinaciju grada.

Cilj nije zamijeniti jedno tržište drugim nego premjestiti skrb iz individualiziranog i neformalnog tržišta rada u kolektivne i javno regulirane strukture.

Institucionalne inovacije: Barcelona Cuida i gradske četvrti prilagođene skrbi o stanovništvu („superčetvrti skrbi“)

Dekomodifikaciju skrbi dodatno podupiru institucionalne inovacije koje jačaju infrastrukturu skrbi bez njezine komercijalizacije. Grad je uložio u osnivanje centra Barcelona Cuida (Barcelona brine), koji djeluje kao javna gradska ustanova što organizira savjetovanja, provodi edukacije, pruža pravnu i migracijsku podršku te psihološku pomoć njegovateljima i članovima obitelji koji se skrbu o nekome. Centar nije izravni pružatelj usluga, nego središte koordinacije i potpore sustavu skrbi.

Modelom takozvanih „superčetvrti skrbi“, koji se provodi u nekoliko naselja u kojima žive građani s nižim primanjima, pružanje skrbi omogućeno je kroz male, samostalne timove od najviše 15 pružatelj(ic)a skrbi koji se brinu o 40 do 70 osoba unutar jedne gradske četvrti. Smanjenje vremena putovanja i domaća okolina povećavaju kontinuitet skrbi i poboljšavaju radne uvjete pružatelj(ic)a skrbi.

Od tržišno utemeljenog ispošljavanja do javne koordinacije

Za razliku od Engleske, u kojoj je je sustav skrbi najvećim dijelom organiziran preko velikih tvrtki usmjerenih na dobit, a kroz ispošljavanje javnih usluga, barcelonski pristup u prvome je redu usmjeren na uklanjanje skrbi iz neformalnog i individualiziranog tržišta rada. Cilj nije zamijeniti tržište jednim javnim poduzećem, nego institucionalizirati skrb kao javno koordiniranu djelatnost utemeljenu na neprofitnim i kooperativnim modelima, standardima rada i dugoročnome javnom financiranju.

Istodobno, međutim, dekomodifikacija ostaje ovisna o dostatnom i stabilnom financiranju te se suočava s rizikom nedovoljne vidljivosti klasnih i rasnih nejednakosti, posebno kada su migrantice i druge ranjive skupine tek djelomično uključene u procese donošenja odluka.

Izvori

Kussy, M., et al. (2022) The Caring City: A Critical Reflection on Barcelona's Municipal Experiments in Care and the Commons

Politike odrasta

Ova aktivnost uvodi sudionike u razmišljanje o odrastu kroz opća načela i konkretne primjere politika. Temelji se na razlikovanju principa zelenog rasta i odrasta, predstavlja konkretne politike te - kroz kritičko grupno promišljanje o njihovom transformativnom potencijalu i potencijalnim rizicima - postavlja pitanja o prikladnosti određenih mjera u određenom kontekstu.

Trajanje: 90 minuta (1,5 sati)

Broj sudionika: 15 – 20 osoba

Alati: papiri, flomasteri, kartice s politikama (2 seta),
kartice s kriterijima (5 setova)

Oznake: radionica

Tema: politike odrasta, zeleni rast, transformacija

Ciljana skupina: Budući da je ovo relativno napredna aktivnost, preporučljivo je raditi s osobama koje već imaju neko znanje o javnim politikama ili odrastu (idealno bi bilo da među sudionicima budu članovi obje skupine).

Ciljevi radionice: Sudionici će:

- prepoznati što politiku čini odrastničkom;
- naučiti o nekim odrastničkim politikama;
- biti u stanju raspravljati o transformativnom potencijalu odrastničkih politika

---

Evokacija (10 minuta)

Pitanje za raspravu u parovima: *Na kojim bi se načelima trebale temeljiti mjere politike odrasta? Nakon nekoliko minuta rasprave, zamolit ćemo vas da podijelite nekoliko odgovora s ostatkom grupe.*

Istraživanje (70 minuta)

Pokušat ćemo formirati grupe od 3-5 osoba koje su što raznolikije. To se može postići nasumičnom raspodjelom ili poticanjem sudionika da traže članove s različitim vještinama i obrazovanjem. Svaka grupa dobit će popis kriterija koji uključuje kriterije odrasta i zelenog rasta.

Kriteriji odrasta (15 minuta)

Prvi zadatak je odabrati kriterije odrasta i postići konsenzus unutar grupe ili zajedno raspraviti sve nedoumice. Obilazimo grupe kako bismo provjerili uspijevaju li prepoznati ispravne kriterije te, ako je potrebno, objašnjavamo razlike i usmjeravamo ih u pravom smjeru. Kriteriji odrasta su 3., 4., 6. i 8. Ostali se više temelje na načelima zelenog rasta ili na ekološkoj ekonomiji. Međutim, ovo je originalan koncept za ovu aktivnost, a ne univerzalno valjani principi odrasta - važno je imati to na umu i pristupiti kriterijima prvenstveno kao generalnom okviru za razmišljanje - što postaje očito u sljedećem koraku, gdje politike odrasta ne moraju u potpunosti zadovoljiti sve kriterije.

Politike odrasta (15 minuta)

Zatim će svaka grupa dobiti kartice s opisima 4 politike (2 politike odrasta i 2 politike zelenog rasta) uz kratke opise. Njihov je zadatak upoznati se s tim politikama i ocijeniti ih na temelju kriterija odabranih u prethodnoj aktivnosti (+/0/?/-). Preporučujemo da grupe podijele politike i ocijene ih pojedinačno, a zatim podijele rezultate s grupom u zajedničkoj T-tablici i ukratko izlože svoje razloge ili rasprave o pojedinačnim kriterijima, ako to vrijeme dopusti. Ističemo da su dobili dvije politike odrasta i dvije politike zelenog rasta te pitamo je li to vidljivo u kriterijima. Može se dogoditi da politika odrasta ne zadovoljava jasno svaki kriterij ili, obrnuto, da neka politika zelenog rasta zadovoljava neke od njih - ovo je prilika da se prepozna povremena dvosmislenost ovih kategorija i njihovo djelomično preklapanje. Zatim svaka grupa radi samo s jednom politikom odrasta i ostavlja druge tri po strani (preporučujemo da unaprijed odredite koja će grupa raditi s kojom politikom - na primjer, označite ih bojama - kako bi svaka grupa radila s drugom politikom).

Učinci politike (20 minuta)

Zatim tražimo od grupa da izrade jednostavan dijagram učinaka za svoju politiku. Korisno je na ploči dati primjer kako bi takav dijagram mogao izgledati; pogledajte primjer za EU ETS (emisijske dozvole) u nastavku. Zanimaju nas dva pitanja:

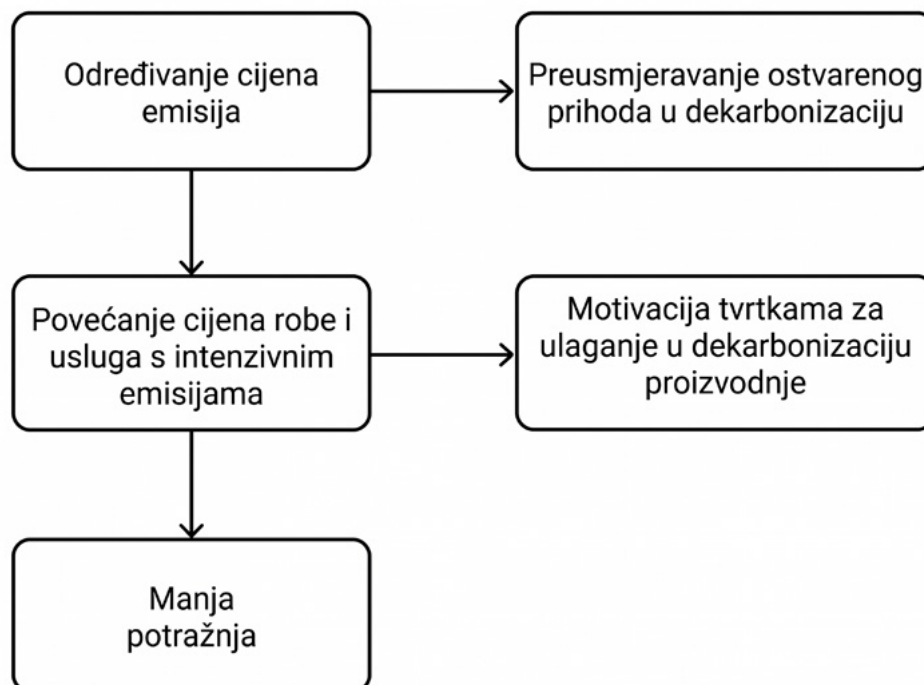
- *Opišite slijed transformativnih učinaka koje bi ova politika idealno imala na društvo i gospodarstvo.*
- *Koji su potencijalne negativne nuspojave ili rizici ove politike?*

Za naprednije grupe ili one koje završe ranije, ova pitanja možemo dodati kasnije:

- Što biste učinili kako biste spomenute rizike sveli na minimum?
- Što bismo trebali znati prije provedbe ove politike?

Primjer učinaka sustava EU ETS (Sustav trgovanja emisijama)

A. Pozitivni učinci:

B. Negativni učinci: viši troškovi života, nemogućnost razlikovanja osnovnih potreba i nepotrebne potrošnje te rastuća nejednakost.

Ponovno obilazimo grupe i pomažemo im s njihovim dijagramima. Radi jasnoće, preporučujemo razdvajanje pojedinih grana na dijagramima. Kako se kraj približava, podsjećamo grupe koje su završile da će u sljedećem koraku trebati održati kratku prezentaciju o jednoj od politika.

Prezentacija grupa (20 minuta)

Na kraju, svaka grupa predstavlja svoju politiku. Zadatak je sažeti za ostale kako ona funkcionira i iznijeti njezin transformativni potencijal i rizike na temelju rasprave koju su o njoj vodili. Ako vrijeme dopusti, nakon svake prezentacije mogu se postavljati dodatna pitanja, kao što su: *Kako bi ova politika mogla poboljšati moju kvalitetu života? Kako bi se spomenuti rizici mogli riješiti u osmišljanju politike? Tko će biti najveći protivnik takve politike i kako možemo raditi s tim?*

✓ **Savjet za voditelja/icu:** Politike odrasta obično se grupiraju kako bi se ublažile prijetnje. To će se vjerojatno temeljiti na rizicima koje su sudionici identificirali. Ovisno o raspoloživom vremenu, možete spomenuti kombinaciju zajamčenih poslova u javnoj službi i smanjenog radnog vremena.

✓ **Savjet za voditelja/icu:** Set kartica s politikama također uključuje poveznice na izvore. Preporučujemo da isprintate popis barem jednom i da bude dostupan tijekom radionice, ili da ga pošaljete sudionicima e-mailom. Neke izjave u opisima politika mogu se činiti nevjerodostojnima bez izvora, a svaka motivacija među sudionicima za daljnje samostalno učenje dobrodošao je učinak radionice.

Refleksija (10 minuta)

Diskusija u parovima (iz različitih grupa) – *Koje bi od mjera o kojima se raspravljalo bile najsmislenije za nas i zašto?* Nakon kratke diskusije, možete odabrati nekoliko mjera uz objašnjenje od jedne rečenice ili glasati o svih pet odrastničkih politika.

Ključne akademske studije na temu

O'Neill, D. W., et al. (2024). Post-growth: the science of wellbeing within planetary boundaries.

Studija sažima znanstvena otkrića o tome kako se ljudska dobrobit može postići unutar planetarnih granica bez oslanjanja na gospodarski rast. Pokazuje da visoka kvaliteta života ne mora nužno biti povezana s visokom potrošnjom resursa te identificira ključna područja javne politike (npr. javne usluge, redistribucija ili kraće radno vrijeme) koja omogućuju usklađivanje društvenih i okolišnih ciljeva.

Tekst pruža empirijski utemeljen okvir za osmišljavanje politika odrasta usmjerenih na dobrobit ljudi.

Fitzpatrick, N., et al. (2022). Exploring degrowth policy proposals: A systematic mapping with thematic synthesis.

Studija sustavno mapira postojeće prijedloge politika odrasta i kategorizira ih u tematska područja kao što su rad, javne usluge, financije i regulacija okoliša. Ističe opseg i složenost mjera politike povezanih s odrastom i naglašava potrebu za njihovim kombiniranjem u međusobno pojačavajuće pakete. Tekst pruža pregledni okvir za snalaženje u specifičnim prijedlozima politika i njihovom transformativnom potencijalu.

Kriteriji

1

Mjera koristi tržišne mehanizme za određivanje optimalne razine zaštite prirode.

2

Mjera generira prihode za državni proračun. Prikupljena sredstva mogu se zatim koristiti za javne investicije povezane s održivosti.

3

Mjera kombinira rješenja za ekološke i društvene probleme (npr. klimatske mjere ne smiju povećavati nejednakost).

4

Mjera donosi demokratsko odlučivanje o gospodarskim pitanjima.

5

Mjera koristi financijske poticaje za poticanje održivog ponašanja (ili, obrnuto, za obeshrabrivanje neodrživih aktivnosti).

6

Mjera dugoročno otvara mogućnost daljnje društvene transformacije prema održivosti.

7

Mjera potiče druge zemlje da pooštre vlastito klimatsko zakonodavstvo putem konkurentnosti i tržišnih signala.

8

Mjera nastoji ograničiti izvoz negativnih utjecaja na ljude i prirodu u druge zemlje, osobito u odnosu na Globalni jug.

Politike odrasta

Maksimalna plaća

Tržište stvara nejednakosti koje je teško razumjeti iz ljudske, etičke, pa čak i ekonomske perspektive. Na primjer, izvršni direktori velikih američkih tvrtki danas zarađuju, u prosjeku, 360 puta više od medijalne plaće zaposlenika u njihovoj tvrtki. U Starbucksu taj je omjer čak 6666 puta viši. Maksimalna plaća demokratski je određen višestruki iznos minimalne plaće; nakon što se taj prag prekorači, sav dodatni prihod koji ta osoba ostvari (npr. od nekretnina, obveznica ili dionica) oporezivao bi se po stopi od 100% – to se može provesti na razini tvrtke, države, a u teoriji i globalno. U literaturi preporučeni omjeri između minimalne i maksimalne plaće kreću se od 1:4 do 1:30, što znači da bi najviše plaćeni mogli imati 4 do 30 puta veći prihod od najniže plaćenih. Maksimalni prihod može smanjiti nejednakost u društvu, obuzdati pretjeranu potrošnju najbogatijih (privatni zrakoplovi, jahte itd.) te poboljšati uvjete za demokraciju, budući da najbogatiji trenutno koriste ogromne financijske resurse kako bi utjecali na političke procese. Uobičajeni rizici o kojima se raspravlja uključuju poteškoće u provedbi i prikrivanje određenih aktivnosti unutar sive ekonomije.

Skraćivanje radnog vremena

Ovaj prijedlog uključuje skraćivanje radnog tjedna (obično na 32 sata, iako se razmatraju i druge opcije). Kao popratnu mjeru, mogli bi se stvoriti programi za poticanje tvrtki i drugih poslodavaca da ponude "podjelu posla", pri čemu dvije ili više osoba dijeli jedno radno mjesto. Cilj je smanjiti jaz između preopterećenih i nedovoljno zaposlenih ljudi, smanjiti nejednakosti i eliminirati ekološke troškove potrošnje uzrokovane vremenskom neusklađenošću. Istraživanja pokazuju da zemlje s kraćim radnim vremenom imaju niže emisije stakleničkih plinova, pravedniju rodnu podjelu kućanskih poslova i manje stresa. Međutim, gubitak prihoda koji proizlazi iz kraćeg radnog tjedna trebao bi utjecati samo na najbogatijih 10 posto; zakonodavno, međutim, nije skroz jednostavno to osigurati. Postoje prijedlozi za skraćivanje radnog dana (npr. na 6 sati) ili za smanjenje radnog tjedna na 4 dana.

Univerzalne osnovne usluge

Cilj ovog prijedloga je pružanje osnovnih usluga netržišnim sredstvima. To može biti u obliku državom zajamčenih usluga, municipalnih ili komunalnih organizacija, neprofitnih poduzeća ili zajedničkog upravljanja (zajedničkim dobrima), ali u svakom slučaju primarni cilj nije profit, već pružanje visokokvalitetnih usluga na dobrobit korisnika i šire zajednice. Univerzalne osnovne usluge ne moraju biti besplatne, ali dostupnost je ključna, stoga cijena ne bi smjela biti previsoka. Još je jedan važan čimbenik mogućnost sudjelovanja korisnika u donošenju odluka o usluzi. Što se tiče usluga, ovo se prvenstveno odnosi na osnovnu infrastrukturu kao što su voda, odvodnja, električna energija, grijanje, javni prijevoz, zdravstvena skrb, a moguće i hrana ili stanovanje. Isključivanje tih potreba iz tržišnog sustava značilo bi bolju demokratsku kontrolu, veću brigu za javni interes i, prije svega, veću dostupnost usluga. Dugoročno, univerzalne osnovne usluge mogle bi osloboditi kapacitete ljudi koji rade prvenstveno da bi si ih priuštili. Studija iz Ujedinjenog Kraljevstva pokazuje da bi financiranje univerzalnih osnovnih usluga koštalo 4,3% BDP-a i moglo bi se financirati putem progresivnijeg oporezivanja, poreza na imovinu ili poreza na nasljedstvo.

Jamstvo zaposlenja

Jamstvo zaposlenja znači da bi vlada nudila posao ljudima koji ne mogu pronaći zaposlenje negdje drugdje. Time bi postala "poslodavac posljednjeg utočišta". Ovom bi se mjerom ljude oslobodilo straha od gubitka posla tijekom gospodarske tranzicije, ograničilo politički utjecaj velikih poslodavaca i istovremeno stvorilo radna mjesta potrebna za tranziciju – izgradnju zelene infrastrukture (npr. razvoj obnovljivih izvora energije, izolacija zgrada, organska poljoprivreda, obnova ekosustava itd.) te brigu o ljudima i okolišu. Država ovdje djeluje kao "jamac" radnih mjesta no njihovo upravljanje trebalo bi se odvijati na lokalnoj razini – putem gradova ili općina; sama ponuda poslova trebala bi, osim na tranziciju, trebala biti usmjerena podizanje kvalitete života i potrebe lokalnog stanovništva; prema nekim prijedlozima, lokalno stanovništvo trebalo bi izravno određivati u koje će se aktivnosti usmjeriti sredstva. Ova politika trebala bi povezati bitne aktivnosti – one za koje trenutno ne postoji poslovni model s dostupnim brojem osoba koje traže zaposlenje. Dosađajni eksperimenti pokazuju da zajamčena radna mjesta značajno poboljšavaju mentalno zdravlje i inkluziju dugotrajno nezaposlenih. Što se utjecaja na regionalno gospodarstvo i lokalno stanovništvo tiče, ovdje moramo pričekati na programe većeg opsega.

Neprofitne tvrtke

Neprofitno poslovanje danas je moguće, ali stvaranje pravnih okvira za njega unutar suvremenih sustava vrlo je izazovno. Ovom mjerom uspostavio bi se pravni okvir za neprofitne tvrtke čiji je primarni cilj zadovoljiti potrebe ljudi i planeta. Postojanje specifičnog pravnog oblika omogućilo bi i povlašteni tretman neprofitnih tvrtki u odnosu na komercijalne subjekte, npr. kroz smanjenje poreza ili davanje prednosti u javnoj nabavi. To bi moglo uključivati alternativne lance opskrbe (npr. poljoprivredu koju podržava zajednica), inicijative u zdravstvu, socijalnu prevenciju (domovi za ugrožene), nekomercijalne organizirane aktivnosti u slobodno vrijeme (izviđaštvo), projekte usmjerene na uređenje javnih prostora, napore za uštedu energije (dijeljenje automobila, zajedničko stanovanje) ili rad lokalnih kulturnih centara i razne umjetničke projekte (kazalište, glazba). Cilj je olakšati djelovanje usluga koje nisu namijenjene stvaranju dobiti, a koje jedva opstaju u sadašnjem sustavu. Pravni oblik neprofitnih društava omogućuje tim subjektima stvaranje dobiti, ali ne dopušta raspodjelu takve dobiti vlasnicima ili zaposlenicima (koji, naravno, primaju pristojnu plaću). Stoga se sva dobit reinvestira u društvenu ili ekološku misiju društva.

Politike zelenog rasta

Sustav EU-a za trgovanje emisijama (EU ETS1)

EU je uveo Sustav trgovanja emisijama još 2005. godine. Glavni emiteri ugljičnog dioksida (preko 25 000 tona CO₂ godišnje) moraju kupiti emisijske jedinice za svaku tonu CO₂ koju ispuste. Ta politika prvenstveno utječe na proizvodnju energije i industrijske procese s visokom emisijom ugljika (čelik, aluminij, gnojiva). EU izdaje određeni broj emisijskih jedinica kako bi osigurala postupno smanjenje svojih emisija. Njihovu cijenu zatim određuje tržište na temelju potražnje na dražbama emisijskih jedinica. Neke tvrtke žale se na volatilitnost cijena; međutim, došlo je do razvoja sekundarnog tržišta na kojemu se emisijskim jedinicama trguje kao i drugim vrijednosnim papirima, što tvrtkama omogućuje kupnju opcija i zaštitu od fluktuacija cijena. Prednost ovog tržišta trenutno je odražavanje razvoja politika EU u cijenama dozvola – na primjer, cijene dozvola odmah su porasle nakon objave paketa Fit-for-55. Cilj politike je izjednačiti uvjete za procese s visokom emisijom ugljika i njihovim alternativama (npr. električna energija iz ugljena naspram električne energije iz obnovljivih izvora, čelik iz rude i koks naspram recikliranog čelika iz elektrolučnih peći itd.). Utjecaj EU ETS-a na smanjenje emisija između 2008. i 2016. godine procijenjen je na 3,8% svih emisija u EU (ukupno oko milijardu tona CO₂); međutim, posljednjih godina emisijske jedinice postale su znatno skuplje pa se može očekivati još jači utjecaj. Vlade obično dodjeljuju besplatne emisijske jedinice tvrtkama koje se suočavaju s inozemnom konkurencijom (npr. čelik, aluminij, gnojiva) – očekuje se da će se to postupno promijeniti uvođenjem prilagodbi ugljika na granicama između 2026. i 2035. godine. Na primjer, 2023. godine sustav EU ETS ostvario je prihod od 43,6 milijardi eura. Ta se sredstva zatim dodjeljuju za dekarbonizaciju energetskog sektora, industrije i druge klimatske mjere.

Mehanizam za ugljičnu prilagodbu na granicama (CBAM)

CBAM odgovara na kritike da dozvole za emisije smanjuju konkurentnost europskih tvrtki i potiču preseljenje proizvodnje u zemlje u kojima emisije nisu opterećene porezom. CBAM zahtijeva da se za pet specifičnih vrsta roba s visokim ugljičnim intenzitetom (čelik, gnojiva, aluminij, električna energija i vodik) pri uvozu dokumentiraju emisije iz proizvodnje te da se plati naknada u iznosu ekvivalentnom odgovarajućem iznosu emisijskih jedinica EU-a. Osim što štiti europsku industriju, mjera također ima za cilj potaknuti zemlje da uvedu vlastito određivanje cijene emisija, čime bi se njihovi izvoznici oslobodili opterećujućih zahtjeva za dokumentacijom na granicama. Mjera će se postupno uvoditi između 2026. i 2035. godine – kako se bude širio opseg emisija na koje se odnose naknade, smanjit će se broj dozvola koje se besplatno dodjeljuju domaćim europskim tvrtkama. Mjera se suočava s kritikama europske industrije, koja tvrdi da ona štiti samo domaće tržište i time ograničava njezinu izovoznu konkurentnost. U međunarodnom kontekstu, pozornost se usmjerava na situaciju u pojedinim zemljama Globalnog juga, čije se gospodarstvo oslanja na izvoz tih sirovina u EU i koje nemaju resurse za dekarbonizaciju svoje proizvodnje.

Ubrzavanje postupaka ishođenja dozvola

Interdisciplinarni tim stručnjaka izradio je kartu prioritarnih zona za vjetroelektrane i solarne elektrane koju je naručilo češko Ministarstvo zaštite okoliša. Tim je svoj rad temeljio na planovima korištenja zemljišta, podacima o vremenu i bioraznolikosti te drugim relevantnim informacijama. Na temelju tih informacija izrađena je karta zona pogodnih za prioritarni razvoj obnovljive energije. U tim zonama postupci izdavanja dozvola trebaju se pojednostaviti, čime će one postati privlačnije za ulagače i ubrzati razvoj nove infrastrukture. "Strateški projekti" EU-a u području ključnih materijala funkcioniraju prema sličnom principu. EU je identificirao 47 specifičnih projekata (u Češkoj Republici, primjerice, rudarenje litija u Čínovcu) koje smatra ključnima za svoju konkurentnost i sigurnost. Postupci izdavanja dozvola za te projekte pojednostavljeni su i ubrzani.

Subvencije za električnu mobilnost

Relativno visoka cijena električnih automobila i nedostatak infrastrukture za punjenje čine elektromobilnost manje dostupnom i privlačnom kao alternativu. S jedne strane, cilj subvencija je stvoriti poticaj za ljude koji razmatraju ovu alternativu, a s druge – neizravno povećati ulaganja u proizvodnju automobila i razvoj stanica za punjenje. Neizravno, to također uključuje subvencije za proizvođače automobila usmjerene na razvoj električnih modela. Uspjeh tih politika očit je, primjerice, u Norveškoj, gdje su troškovi kupnje i korištenja električnog automobila niži od troškova automobila s motorom s unutarnjim izgaranjem. Subvencije se mogu izravno usmjeriti na kupnju vozila ili razvoj infrastrukture, ali mogu biti i neizravne, u obliku nižih poreza ili jeftinijeg parkiranja i pristupa gradskim središtima za električne automobile. Politike sa sličnim ciljem uključuju odgovarajuća povećanja cijena ili prepreke za automobile s motorom s unutarnjim izgaranjem. Još jedna neizravna mjera jest subvencija za kupnju električnih vozila za tvrtki, koja ima za cilj stvoriti tržište rabljenih vozila koje će se pojaviti nakon nekoliko godina. Jedna od kritika te mjere ukazuje na nemogućnost zamjene svih osobnih automobila električnim osobnim vozilima zbog velikog materijalnog i, posljedično, ekološkog utjecaja električnih automobila.

Poticaji za ulaganja u zelene tehnologije

Države i regije tradicionalno su se natjecale za velika ulaganja u nove proizvodne pogone. To je osobito istinito za napredne tehnologije, koje obećavaju ne samo stvaranje radnih mjesta i poticanje lokalnog gospodarstva, već i podizanje razine stručnog znanja regionalne industrije. Poticaji mogu biti u obliku izravnih subvencija, poreznih olakšica, povoljnih ponuda zemljišta ili prilagodbi lokalne infrastrukture. U kontekstu zelene tranzicije, to uključuje projekte kao što su giga-tvornica za baterije za električne automobile u Dolní Lutyně ili BMW-ova testna staza u Sokolovu u Češkoj. Lokalno stanovništvo u pravilu pozdravlja nova radna mjesta, ali se ponekad i protivi takvim projektima zbog buke, prometnih gužvi ili uništavanja lokalnih ekosustava (npr. u Dolní Lutyně). Strukturna kritika poticaja, međutim, usredotočuje se na činjenicu da se u natjecanjima za nove projekte javna sredstva koriste za ublažavanje rizika i subvencioniranje korporativnih profita.

Pizzigati, S. (2018). The Case for a Maximum Wage.

For specific ratios between the maximum and median salary, you can use the page: <https://aflcio.org/paywatch/company-pay-ratios>

Coote, A., & Percy, A. (2020).

The Case for Universal Basic Services.

Aasness, M. A. & Odeck, J. (2015).

The increase of electric vehicle usage in Norway—incentives and adverse effects. <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s12544-015-0182-4.pdf>

Bayer, P. & Alkin, M. (2020).

The European Union Emissions Trading System reduced CO2 emissions despite low prices. <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC7183178/>

De Spiegelaere, S. and Piasna, A. (2017).

The why and how of working time reduction. <https://www.etui.org/sites/default/files/2020-07/The%20why%20and%20how%20of%20working%20time%20reduction-2017-WEB-2.pdf>

European Commission: Selected Strategic Projects under Critical Raw Materials Act:

https://single-market-economy.ec.europa.eu/sectors/raw-materials/areas-specific-interest/critical-raw-materials/strategic-projects-under-crma/selected-projects_en

Hinton, J. B. (2022).

A Not-For-Profit Economy for a Regenerative Sustainable World. https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/978-3-030-93254-1_13.pdf

Kasy, L. & Lehner, M. (2026).

Employing the unemployed of Marienthal: Evaluation of a guaranteed job program. https://maxkasy.github.io/home/files/papers/Jobguarantee_marienthal.pdf

Lin, B. & Zhao, H. (2024).

Threatening the Poor? The economic impacts of carbon border adjustment mechanism on developing countries. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0954349X24001346>

Odrastničko poduzetništvo

Što prijelaz na ekonomiju odrasta znači za tvrtke? Što bi poduzeća morala učiniti kako bi se transformirala, odmaknula od logike stalnog rasta i umjesto toga počela doprinositi društveno pravednom i ekološki održivom gospodarstvu? Sudionici će se tijekom radionice upoznati s pet ključnih dimenzija takozvane "dubinske strukture" (izv. deep design) u poslovanju – kako odnos tvrtke prema dobiti, struktura vlasništva, procesi donošenja odluka, opseg poslovanja i veličina oblikuju njezino djelovanje i utjecaj na svijet. Sudionici će zatim primijeniti te dimenzije na analizu određenih tvrtki i zajedno razmisliti o tome kako izgleda idealno odrastničko poduzeće.

Trajanje:	90 minuta (1 sat i 30 min)
Broj sudionika:	8–30
Alati:	flipchart / projektor, pisaći pribor, imena tvrtki na papirićima
Oznake:	kritika, vizija, sistemsko razmišljanje
Tema:	odrastničko poduzetništvo, struktura vlasništva, odnos prema dobiti, donošenje odluka
Ciljevi radionice:	<p>Sudionici će:</p> <ul style="list-style-type: none"> • opisati što čini "dubinsku strukturu" tvrtke i objasniti kako faktori poput odnosa prema dobiti, vlasništvo ili donošenje odluka utječu na funkcioniranje određene tvrtke, • objasniti kako struktura utječe na ponašanje poduzeća i koristiti primjere kojima će ilustrirati zašto društveni utjecaj poduzeća nije samo pitanje pojedinačnih odluka, već prvenstveno pitanje institucionalnog okvira, • prepoznati ključne karakteristike odrastničkih poduzeća (kao što su ograničavanje izvlačenja financijske vrijednosti, usmjerenost na potrebe umjesto maksimizacije dobiti, demokratsko upravljanje ili korijeni u zajednici)

Uvodni okvir:

Kada se raspravlja o prijelazu na sustav ekonomije odrasta, često se postavlja pitanje: što odrast znači za poslovanje i pojedine tvrtke? Nije li “odrastničko poduzeće” oksimoron? Tijekom ove radionice istražiti ćemo temeljne aspekte poduzeća i ono što ih čini kapitalističkim ili postkapitalističkim/odrastničkim alternativama.

Brainstorming (10 minuta)

Kada kažemo “odrastničko poduzeće”, koji vam aspekti ili karakteristike odmah padaju na pamet?

Odgovore o pojmu “odrastničko poduzetništvo” ćemo prikupljati na flipchartu (uobičajeni odgovori: trebalo bi imati mali ekološki otisak i prihvatljiv pristup prema okolišu; ne bi trebalo biti isključivo usmjereno na profit; trebalo bi biti malog obujma i povezano s lokalnom zajednicom itd.).

Prezentacija piramide ključnih dimenzija poslovanja (10 minuta)

Zatim predstavite piramidu pet dimenzija poslovanja koju je razvila ekonomistkinja specijalizirana za institucije i okoliš Jennifer Hinton (2021.) u knjizi “ Five Key Dimensions of Post-Growth Business: Putting the Pieces Together*”. Predstavite svaku razinu piramide, počevši od dna: krenite s odnosom prema dobiti i postupno se penjite prema vrhu. Za svaku razinu navedite specifične, po mogućnosti sukobljene primjere kako bi sudionici stekli duboko razumijevanje tih kategorija. Razumijevanje tih kategorija ključno je za sljedeću aktivnost.

Prezentaciju možete održati pomoću projektora ili možete nacrtati piramidu na flipchartu.

Fig. 1. Pet dimenzija poslovanja.

U raspravi o piramidi važno je napomenuti:

- ova “dubinska struktura” poslovanja ima velik utjecaj na to ponašanje te tvrtka globalno – na primjer: kao korporacija, prisiljeni ste svake godine povećavati dobit,
- što smo niže na piramidi, veći je utjecaj tih razina na druge razine poslovanja, ali su one i otpornije na promjene – na primjer, odnos prema dobiti često utječe na odabir pravnog oblika poduzeća ili specifičnih strategija (npr. odabir jeftinih, ali štetnih proizvodnih procesa itd.),
- naponi da se tvrtke učine održivijima, kao što su korporativna društvena odgovornost ili ESG (Environmental, Social, and Governance = Okolišni, društveni i upravljački čimbenici), najčešće se usredotočuju na niže poluge utjecaja, ne dovodeći u pitanje te pristupe niti spominjući važnost viših poluga za promjenu, kao što su odnos prema dobiti, pravni oblik ili mehanizmi donošenja odluka unutar određene tvrtke
- Također je ključno objasniti točno što profit znači, jer mnogi ljudi imaju različite ideje o tome što profit podrazumijeva (više detalja: Infoboks 1).

Rad u grupama i analiza dubinske strukture tvrtki (25 minuta)

Podijelite grupu u 6 skupina (idealno 3-4 osobe po grupi). Ako radite s manjom grupom, možete raditi s manjim brojem tvrtki kako bi u svakoj grupi bilo najmanje tri sudionika. Zatim zamolite grupe da izvuku ime tvrtke napisane na papirićima. Trebali bi nacrtati piramidu na flipchartu i odmah zapisati što su saznali o tvrtki na razinama koje im najtočnije odgovaraju. Tijekom sljedećih 20 minuta cilj je svake grupe analizirati odabranu tvrtku imajući na umu pet poslovnih dimenzija o kojima smo govorili ranije.

- Kakav je odnos tvrtke prema dobiti?
- Koji je pravni oblik tvrtke? Tko je vlasnik ove tvrtke?
- Tko njome upravlja? Koji su njezini mehanizmi donošenja odluka?
- Kako se tvrtka ponaša? Čime se bavi? (odabir lanca opskrbe, politike zaštite okoliša, etika)
- Koliko je tvrtka velika? Gdje posluje?
- Osim ovih 5 dimenzija, također razmotrite i:
  - Kako se ono što tvrtka radi razlikuje od onoga što o sebi govori?

Odabir tvrtki za analizu ovisi o voditelju/ici, ali bi trebao odražavati lokalne uvjete područja u kojem se aktivnost odvija. Bolje je istaknuti lokalne primjere kako bi ih sudionici mogli prepoznati, uključujući utjecaj koji te tvrtke imaju u svojoj zemlji. Također je ključno odabrati tvrtke koje pokazuju raznolikost u petodimenzionalnoj analizi:

- odražavaju različite odnose prema dobiti – od tvrtki čiji je cilj maksimizirati dobit, preko profitabilnih tvrtki koje teže odgovornosti, do potpuno neprofitnih tvrtki, kao što je Radically Open Security
- tvrtke kojima se javno trguje, privatne tvrtke, općinske ili državne tvrtke, zadruga i tvrtke u vlasništvu skrbnika (u pravilu: zaklada koje osiguravaju da se dio dobiti reinvestira u specifična polja, poput znanstvenih istraživanja i razvoja proizvoda ili u društvene potrebe)

Popis nekih od vizionarskih i inspirativnih tvrtki:

- Radically Open Security
- Patagonia
- Zaklada Zeiss
- Mietshäuser Syndikat
- Som energia
- Glass Cymru

Zajednička prezentacija (20 minuta)

Svaka će grupa ostatku sudionika predstaviti odabranu tvrtku i svoju analizu njezinih pet dimenzija. Svaka grupa imat će otprilike tri minute. Ako grupa pogriješi ili ne podijeli ključne informacije o tvrtkama, voditelj/ica će postaviti dodatna pitanja ili po potrebi pojasniti i dopuniti ključne aspekte.

Diskusija i razmišljanje (15 minuta)

Kako struktura utječe na korporativno djelovanje

Prisjetite se što su sudionici primijetili tijekom svoje analize pojedinih tvrtki. Moguća pitanja:

- *Kako dublji slojevi tvrtke utječu na njezino djelovanje? Navedite konkretne primjere temeljene na prezentacijama svake grupe.*
- *Možete li navesti primjer neke od analiziranih tvrtki koju njezina struktura gotovo prisiljava da se ponaša na određeni način?*

Cilj ovog segmenta jest potaknuti sudionike na zaključak da, na primjer, stavovi prema dobiti, vlasništvu ili strukturama odlučivanja značajno utječu na strategije koje tvrtke odabiru.

Vlasništvo i pravna struktura

Zatim se usredotočite na pitanje vlasništva i pravnih struktura poduzeća. Moguća pitanja:

- *Postoji li neki poseban oblik vlasništva ili pravne strukture koji tvrtkama pruža bolje uvjete za djelovanje u javnom interesu?*
- *Jesu li ovdje spomenuti neki oblici vlasništva za koje prije niste čuli? Ako jesu, kako ih sada shvaćate?*

Cilj ovog segmenta jest proširiti razumijevanje sudionika o širem spektru modela vlasništva od tradicionalnih privatnih poduzeća.

Ograničenja “boljih” institucionalnih oblika

Konačno, vrijedi istaknuti činjenicu da čak ni “bolji” institucionalni aranžmani ne jamče automatski poželjno korporativno djelovanje. Moguća pitanja:

- Neke tvrtke mogu imati “bolju” strukturu od drugih. Znači li to automatski da se i bolje ponašaju u stvarnom svijetu?
- Na primjer, ako je tvrtka djelomično u državnom vlasništvu ili u javnom vlasništvu – znači li to nužno da služi javnom interesu? (npr. ČEZ)

Cilj ovog segmenta jest sudionicama otkriti da institucionalne strukture ne jamče određenu vrstu djelovanja već eventualno utječu na uvjete i podsticaje koji mogu pozitivno ili negativno utjecati na određene vrste djelovanja.

Završna refleksija (10 min)

Postavite grupi nekoliko pitanja, pustite ih da na trenutak u tišini razmisle i potaknite sudionike da podijele svoje misli:

- *Kako nakon ove radionice gledate na tvrtke i njihov društveni utjecaj?*
- *Koje ste nove uvide stekli?*

Resursi: Ključne znanstvene studije vezane uz temu

Hinton, J. (2021). Five key dimensions of post-growth business: Putting the pieces together.

Ova studija uvodi koncept “duboke strukture” u poslovanju – to jest, dublje strukturne značajke koje oblikuju njihovo djelovanje i utjecaje. Hinton identificira pet ključnih dimenzija poduzeća (odnos prema dobiti, vlasništvo, donošenje odluka, aktivnosti i veličina) koje zajedno određuju hoće li poduzeće reproducirati logiku gospodarskog rasta ili, obrnuto, stvarati uvjete za odrasničko funkcioniranje. Ovaj okvir predstavlja temelj cijele metodologije i služi kao analitički alat za rad sa specifičnim primjerima poduzeća.

Hinton, J. (2021).). Fit for purpose? Clarifying the critical role of profit for sustainability.

Ovaj se članak usredotočuje na ulogu dobiti u poslovanju i pokazuje da ona nije neutralna – način na koji se dobit definira i koristi temeljno utječe na djelovanje poduzeća. Hinton razlikuje različite pristupe dobiti (npr. maksimizaciju dobiti naspram dobiti kao sredstva za ostvarenje svrhe) i pokazuje da je sama orijentacija na beskrajni rast profita jedan od ključnih čimbenika koji predstavljaju prepreku održivost. Što se tiče metodologije, posebno je važno razumjeti da je promjena odnosa prema dobiti jedan od najtemeljitijih poluga za transformaciju poduzeća prema ekonomiji odrasta.

Hinton, J. – Why Profit-Driven Business Undermines Sustainability (predavanje)

Jennifer Hinton u sklopu ovog predavanja koristi alate sistemskog razmišljanja kako bi pokazala da orijentacija poduzeća na privatnu financijsku dobit – kao ključni organizacijski princip suvremene ekonomije – dovodi do degradacije okoliša, produbljivanja nejednakosti, slabljenja demokracije i koncentracije tržišne moći. Hinton naglašava da ti problemi nisu primarno rezultat individualne pohlepe, već proizlaze iz same strukture sustava. Istovremeno, Hinton kritički preispituje pristupe “korporativne društvene odgovornosti” koji kombiniraju profit s pozitivnim utjecajem, ističući njihova ograničenja u promjeni sistemske dinamike. Kao alternativa, predstavljaju se modeli neprofitnih i neekstraktivnih poduzeća koja imaju potencijal transformirati gospodarstvo prema održivijim i pravednijim oblicima poslovanja.

⊕ Infoboks 1: Što je profit i zašto je važno razlikovati između njegovih značenja

Izraz “dobit” često se koristi prilično ležerno u raspravama o poslovanju. U stvarnosti se, međutim, odnosi na dva različita pojma koja imaju temeljno različite učinke na funkcioniranje tvrtki i gospodarstva u cjelini.

S jedne strane, profit može značiti reinvesticijski višak – to jest, razliku između prihoda i troškova koju tvrtka koristi za nastavak poslovanja. Takav profit omogućuje tvrtkama ulaganje u stabilnost, inovacije, poboljšanje radnih uvjeta ili kvalitetu proizvoda i usluga. U tom je smislu profit povezan s sposobnošću tvrtke da posluje dugoročno i ispuni svoju svrhu.

S druge strane, profit može značiti financijsku ekstrakciju – to jest, novac koji se izvlači iz tvrtke u korist vlasnika ili dioničara, a da se ne koristi za njezin daljnji razvoj. Ova vrsta profita stvara pritisak za njegovo stalno povećanje, često na štetu zaposlenika, kupaca ili okoliša. Istovremeno, ograničava resurse koji bi se inače mogli koristiti za poboljšanje poslovanja tvrtke ili smanjenje njezinog negativnog utjecaja.

Ova dvosmislenost dovodi do čestih nesporazuma. Na primjer, kada se kaže da tvrtka “mora biti profitabilna”, nije uvijek jasno odnosi li se to na sposobnost da se održi i posluje (reinvesticijska dobit) ili na ostvarivanje koristi za vlasnike (izvlačenje dobiti). Upravo je način na koji tvrtka upravlja svojom dobiti jedan od ključnih aspekata njezine “duboke strukture” i značajno utječe na njezin utjecaj na društvo i okoliš.

⊕ Infoboks 2: Što je upraviteljsko vlasništvo i kako se odnosi na odrast?

Upraviteljsko vlasništvo korporativni je model vlasništva koji razdvaja kontrolu nad tvrtkom od prava na profit. Za razliku od konvencionalnih tvrtki, gdje vlasnici donose i odluke i imaju pravo na profit, kod upraviteljskog vlasništva tvrtkom upravljaju ljudi koji su odgovorni za smjer njezinog razvoja, ali je ne mogu koristiti za osobno bogaćenje.

U praksi to znači da vlasnici tvrtke nisu ulagači koji nastoje maksimizirati korist, već je njezino vlasništvo “zaključano” – često putem zaklade, trusta ili posebne kapitalne strukture. Ovlasti u donošenju odluka imaju takozvani upravitelji / skrbnici, koji su obično uključeni u poslovanje tvrtke i obvezni su djelovati u skladu s njezinom svrhom. Tvrtka može ostvarivati dobit, ali ona nije prvenstveno namijenjena raspodjeli vlasnicima – ona služi prvenstveno za podršku daljnjem razvoju, stabilnosti tvrtke i ispunjavanju njezine misije.

Ovaj model temeljito mijenja motivacije i poslovanje poduzeća. Uklanjanjem pritiska ulagača za maksimiziranje dobiti i rasta, omogućuje poduzećima da se usredotoče na dugoročno poslovanje, kvalitetu usluge, odnose sa zaposlenicima te utjecaj na društvo i okoliš. Upraviteljsko vlasništvo stvara institucionalne uvjete u kojima je odrastničko poslovanje zapravo moguće – to jest, poslovanje koje se ne temelji na stalnoj ekspanziji i izvlačenju vrijednosti.

Istodobno je važno naglasiti da upraviteljsko vlasništvo samo po sebi ne jamči “dobro” korporativno djelovanje. Kao i kod drugih oblika vlasništva, struktura stvara određene uvjete i podsticaje, ali specifični ishodi uvijek ovise o tome kako tvrtka te uvjete provodi u praksi.

Bilješka voditelju/ici: Ovaj informativni okvir koristan je za objašnjavanje alternativnih oblika vlasništva, osobito ako sudionici nisu upoznati s upraviteljskim vlasništvom. Njega je funkcija pokazati da, osim zadruga, postoje modeli koji kombiniraju poslovne aktivnosti s ograničenjima na izvlačenje dobiti. Istovremeno, upraviteljsko vlasništvo jasno ilustrira glavni princip radi-
onice: da promjena “duboke strukture” poduzeća može temeljno utjecati na njihovo djelovanje.

Key academic studies related to the topic

Jennifer Hinton (2021) – Five key dimensions of post-growth business: Putting the pieces together

This study introduces the concept of “deep design” in businesses—that is, the deeper structural characteristics that shape their behavior and impacts. Hinton identifies five key dimensions of businesses (relationship to profit, ownership, decision-making, activities, and size) that together determine whether a business reproduces the logic of economic growth or, conversely, creates conditions for post-growth functioning. This framework forms the basis of the entire methodology and serves as an analytical tool for working with specific examples of companies.

Jennifer Hinton (2021) – Fit for purpose? Clarifying the critical role of profit for sustainability

This article focuses on the role of profit in business and demonstrates that it is not neutral—the way profit is defined and utilized fundamentally influences corporate behavior. Hinton distinguishes between different approaches to profit (e.g., profit maximization vs. profit as a means to fulfill a purpose) and demonstrates that the very orientation toward endless profit growth is one of the key factors hindering sustainability. For the methodology, it is particularly important to understand that changing the relationship to profit is one of the most fundamental leverage points for transforming businesses toward a post-growth economy.

Hinton, J. – Why Profit-Driven Business Undermines Sustainability (keynote)

In this lecture, Jennifer Hinton uses tools of systems thinking to demonstrate how the orientation of businesses toward private financial profit—as a key organizational principle of the contemporary economy—leads to environmental degradation, deepening inequalities, the weakening of democracy, and the concentration of market power. She emphasizes that these problems are not primarily the result of individual greed, but stem from the very structure of the system itself. At the same time, Hinton critically examines “corporate social responsibility” approaches that combine profit with positive impact, highlighting their limitations in changing systemic dynamics. As an alternative, he presents models of non-profit and non-extractive enterprises that have the potential to transform the economy toward more sustainable and equitable forms of operation.

Piratska skrb

Tema skrbi sve više dobiva na značaju otkako je pandemija bolesti COVID-19 dodatno razotkrila ranjivosti života u trenutnom sustavu ili, kako tvrde autori manifesta "The Care Manifesto" iz 2020., istaknula da je "naš svijet onaj u kojem vlada nemar". Znanstvenici i aktivisti koji se bave odrastom također stavljaju brigu u središte svog rada na preoblikovanju ekonomije i društva, pozivajući na "radikalnu i brižnu transformaciju". Ova metodologija ide korak dalje i istražuje način na koji su kolektivni sustavi brige uništeni, ostavljeni bez financiranja, pa čak i kriminalizirani, te nudi uvod u solidarne inicijative koje su se pojavile kao suprotnost suvremenom obeshrabrivanju brige.

Trajanje: cca 100 minuta

Broj sudionika: 8-30

Alati: tiskane studije slučaja, olovke, veliki papir ili flipchart

---

Oznake: rad sa studijima slučaja

Tema: briga, kapitalizam, solidarnost, kriminalizacija

Ciljevi radionice: Sudionici će:

- preispitati pojam skrbi,
- naučiti o konceptu "piratske skrbi" i kako ona odgovara na prevladavajuće ideje skrbi,
- saznati o različitim oblicima samorganizirane piratske skrbi,
- biti osnaženi da traže i pokreću nove oblike solidarnosti.

Uvod: Što je piratska skrb? (30 - 40 min)

Podijelite sudionike u grupe od 4-5 osoba, pazeći da broj grupa bude paran (grupe mogu biti i manje od 4 osobe). Svakoj grupi dajte papir za flipchart.

1. Polovica grupa treba razmisliti o pojmu "skrb/briga" i zapisati što više asocijacija ili značenja tog pojma koji im padaju na pamet, a druga polovica treba isto učiniti s pojmom "pirat".
2. Nakon 10-15 minuta neka grupe međusobno zamijene papire, tako da one koje su radile na pojmu "skrb/briga" dobiju papir s pojmom "pirat" i obrnuto.
3. Zamolite grupe da pokušaju povezati prvi pojam s kojim su radile s novim pojmom koji su dobile i da pokušaju pronaći neke veze između njih. Što bi "pirat(sko)" + "skrb" podrazumijevalo? Odvojite 10 - 15 minuta za to.
4. Zamolite svaku grupu da ukratko izloži svoje misli.
5. Podijelite definiciju/objašnjenje pojma "piratska skrb". Ako vrijeme dopušta, pitajte sudionike znaju li neke (druge) primjere gusarske skrbi.

Rad sa studijama slučaja: Kako piratska skrb može izgledati? (45 min)

1. Sudionici su ponovno podijeljeni u grupe od 4 - 5 osoba (grupe mogu ostati iste ili se promijeniti) i svakoj grupi dodjeljuje se jedna od 5 studija slučaja. Neka ih pročitaju sami za sebe. Nakon čitanja svoje studije slučaja, svaka grupa raspravlja o njoj koristeći sljedeća pitanja (i sva druga koja se mogu pojaviti tijekom rasprave) (15 min):
  - kako se osjećate u vezi s pročitanim slučajem / radom predstavljene inicijative?
  - na koji nedostatak skrbi / kriminalizaciju skrbi odgovara?
  - prepoznajete li potrebu za takvom inicijativom u svom okruženju (lokalnom ili širem)?
  - što vas je najviše pogodilo u prikazanom slučaju?
2. Sudionici se sada miješaju u nove grupe; svaka grupa uključuje svih 5 studija slučaja. (30 min)
  - svaki sudionik predstavlja svoju studiju slučaja ostatku grupe
  - o studijama slučaja kratko se raspravlja uz sljedeća pitanja:
    - koja vam je studija slučaja najprihvatljivija/ najizvedivija/ najpraktičnija, a koja najradikalnija/najteža/najdalja?

Grupna diskusija i refleksija (20 min)

Završni dio radionice ima oblik dijeljenja u "popcorn" stilu. Sudionici raspravlja o konceptu "piratske skrbi" i raspravljenim primjerima, ali i o širim pitanjima solidarnosti te imaju priliku podijeliti svoja razmišljanja i osjećaje o radionici. Mogu se koristiti sljedeća pitanja (i sva druga koja se mogu pojaviti tijekom rasprave):

- kako sada gledate na koncept piratske skrbi?
- je li vas potaknuo da preispitate svoje koncepte skrbi u kapitalizmu?

- razumijete li sada bolje nužnost takvih inicijativa (ili ne)?
- koje su vas se studije slučaja najviše dojmile; što biste o njima posebno željeli podijeliti?
- možete li se sjetiti nekih drugih postojećih primjera piratske skrbi u svom okruženju?
- možete li se sjetiti nekih specifičnih problema u svom okruženju kojima bi bila potrebna piratska skrb?
- možete li zamisliti da i sami postanete pirat-skrbnik (ako već niste)? Zašto ili zašto ne?

⊕ Infoboks 1: Što je skrb?

Neke korisne definicije skrbi:

"U najopćenitijem smislu, skrb je aktivnost naše vrste koja uključuje sve što činimo kako bismo održali, nastavili i popravili naš svijet kako bismo u njemu mogli živjeti što je moguće bolje. Taj svijet uključuje naša tijela, nas same i naše okruženje, sve što nastojimo ispreplesti u složenu mrežu koja održava život."

- Joan Tronto and Berenice Fisher. "Toward a feminist theory of caring."
Circles of care: Work and identity in women's lives (1990)

"Pod 'skrb', međutim, ne podrazumijevamo samo 'praktičnu' skrb, odnosno posao koji ljudi obavljaju kada se izravno brinu o fizičkim i emocionalnim potrebama drugih - koliko god ta dimenzija skrbi i dalje bila ključna i hitna. 'Skrb' je također društveni kapacitet i aktivnost koja uključuje njegovanje svega što je potrebno za dobrobit i procvat života. Prije svega, staviti skrb u središte znači prepoznati i prihvatiti našu međuovisnost. U ovom manifestu termin "skrb" stoga koristimo široko kako bismo obuhvatili obiteljsku skrb, skrb koju radnici pružaju u domovima za njegu i bolnicama, skrb koju učitelji pružaju u školama, te svakodnevne usluge koje pružaju drugi ključni radnici. No, to također uključuje skrb aktivista koja se manifestira u izgradnji knjižnica stvari, zadružnih alternativa i solidarnog gospodarstva, kao i politike koje održavaju niske troškove stanovanja, drastično smanjuju upotrebu fosilnih goriva i proširuju zelene površine.

Briga je naša individualna i zajednička sposobnost da osiguramo političke, društvene, materijalne i emocionalne uvjete koji ogromnoj većini ljudi i živih bića na ovoj planeti omogućuju da cvate - zajedno s našim planetom."

- The Care Collective. Andreas Chatzidakis, Jamie Hakim, Jo Littler, Catherine Rottenberg, and Lynne Segal. "The Care Manifesto." The Politics of Interdependence (2020)

⊕ Infoboks 2: Što je piratska skrb?

As defined at the beginning of the Pirate Care Syllabus, Pirate care "primarily considers the assumption that we live in a time in which care, understood as a political and collective capacity of society, is becoming increasingly defunded, discouraged and criminalised. Neoliberal policies have for the last two decades re-organised the basic care provisions that were previously considered cornerstones of democratic life - healthcare, housing, access to knowledge, right to asylum, freedom of mobility, social benefits, etc. - turning them into tools for surveilling, excluding and punishing the most vulnerable. The name Pirate Care refers to those initiatives that have emerged in opposition to such a political climate by self-organising technologically-enabled care & solidarity networks."

Kako je definirano na početku silabusa o piratskoj skrbi, piratska skrb "prvenstveno polazi od pretpostavke da živimo u vremenu u kojem se skrb, shvaćena kao politička i kolektivna

sposobnost društva, sve više financijski ograničava, obeshrabruje i kriminalizira. Neoliberalne politike posljednja dva desetljeća reorganizirale su osnovne oblike skrbi koji su se ranije smatrali temeljem demokratskog života – zdravstvenu skrb, stanovanje, pristup znanju, pravo na azil, slobodu kretanja, socijalne naknade itd. – pretvarajući ih u alate za nadzor, isključivanje i kažnjavanje najranjivijih. Naziv 'piratska skrb' odnosi se na one inicijative koje su se pojavile kao suprotnost takvom političkom ozračju, samorganizirajući mreže skrbi i solidarnosti omogućene tehnologijom."

Vidi: <https://syllabus.pirate.care>

Jednostavnije rečeno: zbog načina na koji se različite vrste skrbi sve više kriminaliziraju (npr. volonteri su uhićeni jer daju hranu beskućnicima, pomorci idu na sud jer spašavaju izbjeglice od utapanja itd.), neke se skupine organiziraju kako bi osigurale da skrb i dalje stigne do onih kojima je (naj)potrebn(ij)a (osobe bez pristupa zdravstvenoj skrbi, migranti, LGBTIQ+ osobe itd.). Piratska skrb činovi su pobune koji pomažu ljudima koji su izostavljeni ili zanemareni. Oni se suprotstavljaju nepravednih sustavima koji ljude dijele na one koji zaslužuju pomoć i one koji je ne zaslužuju.

Jedan je prikladan primjer piratske brige koji voditelj/ica može navesti prilikom predstavljanja koncepta Freedom Flotilla.

"Koalicija Flotila slobode (FFC) pokret je solidarnosti od ljudi ljudima koji sastavljen od kampanja i inicijativa iz različitih dijelova svijeta koje zajedno rade na okončanju ilegalne izraelske blokade Gaze."

Vidi: <https://freedomflotilla.org/who-we-are/>

⊕ Infoboks 3: Čemu se piratska skrb suprotstavlja?

Autori knjige "Pirate Care" ovakve neoliberalne politike (ili općenito sustav rasnog kapitalističkog patrijarhata) nazivaju "Imperij", napominjući da je "Imperij rođen u kolonijalizmu, ropstvu i ograđivanju te je sazrio u nejednak i eksploatatorski sustav nacionalnih država. Globalni imperij dvadeset i prvog stoljeća nastaje iz propadanja revolucionarnih projekata stvaranja svijeta iz dvadesetog stoljeća – socijalističkih, antikolonijalnih i nesvrstanih. Ono se reproducira kroz isključenja temeljena na klasi, rasi, državljanstvu, spolu i sposobnostima. Okuplja se oko sve bržih sila kapitala i njegovog prisvajanja tehnologija koje uništavaju društvene i ekološke uvjete zahvaljujući kojima su ljudski i neljudski životi mogući i radosni."

Piratska skrb stoga često podržava ljude koje zanemaruje "matrica skrbi" neoliberalnog kapitalističkog imperija, koja kontrolira i ograničava skrb zahvaljujući kombiniranoj moći države, tržišta i obitelji. Ta matrica ostavlja bezbrojne ljude da pate ili umru ako ne ispunjavaju njezine zahtjeve ili se ne uklapaju u njezine uloge (građanin, radnik, potrošač, supružnik, nasljednik).

"Throughout our lives, we depend on the support of others to sustain ourselves—and the world in which we and future generations have to live. The rollback of reproductive rights, imposition of austerity, and criminalization of solidarity are all examples of how the relations of care are constantly being severed and rearranged to shore up nationalism, patriarchy, and value extraction. In this context, not letting others suffer and die is revolutionary. To stitch these relations of care in new ways that are not amenable to the state, the market, and the family is prefigurative of a world beyond Empire."

"Tijekom života ovisimo o potpori drugih kako bismo opstali – i kako bi opstao svijet u kojem mi i buduće generacije moramo živjeti. Ukidanje reproduktivnih prava, nametanje mjera štednje i kriminalizacija solidarnosti primjeri su načina na koje se odnosi brige neprestano prekida i preuređuju kako bi se ojačali nacionalizam, patrijarhat i ekstrakcija vrijednosti. U tom kon-

tekstu, ne dopustiti drugima da pate i umru revolucionarno je. Krpanje odnosa skrbi na nove načine koji nisu prihvatljivi državi, tržištu i obitelji korak je u smjeru svijeta van Imperija."

"Piratsku skrb ne predlažemo kao zaseban, zadan protokol djelovanja nego kao koncept koji onima koji su već uključeni, kao i onima koji se žele pridružiti neposlušnim praksama solidarnosti može poslužiti da se susretnu i da razviju zajednički vokabular za ono što već čine na bezbroj načina. Za razliku od institucionalizirane skrbi unutar matrice Imperija, snaga piratske skrbi leži u njezinoj mnogostrukosti, prilagodljivosti, prikrivenosti i sposobnosti da se prilagodi lokalnim uvjetima, kontekstima i prilikama. Naša je tvrdnja da organizirani činovi neposlušne skrbi čine političku formaciju koja je više od pukog zbroja svojih sastavnih dijelova. Pridružujemo se mnogim radikalnim misliocima koji inzistiraju na tome da će društvena i ekološka reprodukcija biti ključno poprište budućih borbi."

"Kako se društveno tkivo nastavlja raspadati i kriminalizacija skrbi eskalira, pirati-skrbnici demonstriraju radikalne pomake u solidarnosti koji će biti ključni za preživljavanje i za našu sposobnost da zajedno dobro živimo. Uskoro ćemo se svi možda morati pretvoriti u pirate-skrbnike ili riskirati da postanemo suučesnici u uništavanju društvenog i prirodnog svijeta. Razumijevanje i učenje od njih ne odnosi se samo na zamišljanje boljeg svijeta, već i na pripremu za neizbježne borbe koje su pred nama."

Vidi: Valeria Graziano, Marcell Mars and Tomislav Medak. "Pirate Care." Acts Against the Criminalization of Solidarity (2025)

The Hologram

Hologram je platforma za neformalnu skrb koju je 2017. godine kao umjetnički projekt pokrenula Cassie Thornton, a danas se njome upravlja kolektivno. Platforma koristi i online i osobne sastanke kako bi propitala kapitalistički sustav skrbi.

Hologram je i naizgled jednostavna metoda u kojoj se troje ljudi sastaje i podržava četvrtu osobu, a inspirirana je praksom razvijenom u jednoj od radikalnijih grčkih klinika solidarnosti. Klinika u Solunu 2011. je godine započela eksperiment u kojem se svaki novi člank klinike istovremeno sastajao s liječnikom, terapeutom i socijalnim radnikom ili aktivistom iz zajednice. Te su tri osobe vodile zajednički razgovor s "novopridošlicom" (pojam odabran kako bi se izbjegle tradicionalne oznake poput "pacijent") kako bi izgradile potpunije, "trodimenzionalno" razumijevanje čimbenika koji utječu na njihovu dobrobit, uzimajući u obzir ne samo fizičko zdravlje, već i njihove psihološke, društvene i političke uvjete i stanja.

Metoda Hologram započinje tako da jedna osoba (hologram) pozove još tri osobe (trokut), koje mogu biti prijatelji, poznanici ili čak neznanci, da se obavežu podržavati je kroz redovite sastanke usmjerene na njezinu fizičku, emocionalnu i socijalnu dobrobit. Kako to opisuje Thornton, "Hologram je metoda organizirane socijalne skrbi i kolektivnog oslobođenja. U svijetu u kojem je skrb kriminalizirana ako je ne provode nadležne vlasti, dok rasni kapitalizam osigurava da smo svi pomalo bolesni, trebamo piratske prakse koje se ne podvrgavaju profitno orijentiranim, nacionalističkim, karceralnim zdravstvenim sustavima. Ova peer-to-peer praksa nudi strukturirani skup uputa o tome kako podijeliti rad skrbi i otkriti da je svatko iscjelitelj i može biti izliječen. Zdravlje možemo stvarati od stvari koje imamo, i koje nam se skrivaju pod nosom. To je piratska praksa jer je proaktivna i neposlušna, i formalizacija onoga što ljudi već znaju što činiti – samo nam daje dopuštenje i pomaže nam da se sjetimo kako. Čini to sa željom da stvori mrežu zdravih i kooperativnih ljudi koji mogu iskoristiti svoju kolektivnu moć da sruše kapitalizam i izgrade novi svijet.

Kapitalizam nije samo ekonomski sustav, već i kulturni i društveni sustav, koji duboko utječe na to kako se odnosimo jedni prema drugima, kako komuniciramo, kako zamišljamo sebe i druge, pa čak i kako govorimo i osjećamo.

Hologram je također mehanizam za prenošenje ideja o tome kako možemo ponovno osmisliti naš svijet razvijanjem novih svakodnevnih navika koje uključuju radikalne reinterpretacije ovih četiriju tema: povjerenje, želje, vrijeme i obrasci."

U praksi, ovako Hologram funkcionira:

"Trokut se sastoji od tri osobe koje prihvate poziv od holograma da se formalno obvežu podržavati njezino zdravlje sudjelovanjem na sezonskim sastancima. Na tim sastancima svaki član trokuta fokusira se na jedan od tri aspekta njezina ili njegova zdravlja: fizički, psihički, društveni. Zadatak svakog člana trokuta jest postavljati zaista dobra pitanja, pomoći u prepoznavanju hologramovih obrazaca i podržati je/ga zajedničkim istraživanjem i dubinskim poznavanjem njezina/njegova zdravlja kada treba donijeti važne odluke.

Zadatak holograma je olakšati razgovor s tri osobe koje su prihvatile njen poziv da se pridruže trokutu. Za razliku od pacijenta kojeg liječi liječnik, uloga holograma je poput uloge učitelja, da pomaže trokutu da razumije kako hologram postiže svoje najzdravije moguće stanje, a i da prepozna vlastite obrasce, potrebe i želje. Hologram dijeli svoje osobne priče, svoje komunikacijske sposobnosti i svoju dobro artikuliranu ranjivost kako bi poučila trokut kako se brinuti za nju i uz nju. Pokazuje veliko poštovanje i zahvalnost prema članovima trokuta te je također obzirna prema njihovim potrebama i željama, i pomaže im da postanu bolji u postavljanju korisnih pitanja.

Uzajamnost je u ovom projektu donekle automatska, ali nije predstavlja razmjena jedan-za-jedan, poput plaćanja za hot-dog. Da bi projekt Hologram zaista funkcionirao, svaka osoba mora biti hologram, kao i član nečijeg tuđeg trokuta (no ne i za nekoga iz vlastitog trokuta). Najvažnija dobrobit koju ćete dobiti od ovog projekta jest ona koja nastaje kad se uspješno pobrinete za nekoga drugoga. Ova umrežena uzajamnost znači da nećete izravno vraćati ono što primete iz svog trokuta, već ćete biti dio većeg ciklusa uzajamnosti i stvaranja zdravlja, što nikada ne može biti transakcijsko. Iz tog razloga, zadatak je svakog holograma proaktivno pomoći svom trokutu da pronađu vlastite trokute i sami postanu hologrami. Hologram također mora nastojati postati dio trokuta nekoga tko nije u njezinom trokutu."

Sea-Watch

Središnji Mediteran najsmrtonosnija je granica na svijetu. Službeni podaci pokazuju da Europska unija svake godine dopušta da se utopi više od 2.000 ljudi, iako mnoge smrti nikada nisu zabilježene. To je moguće jer su zemlje EU-a zatvorile legalne i sigurne rute za ljude koji bježe od rata, ropstva, mučenja, silovanja, nehumanog i ponižavajućeg postupanja, drugih oblika nasilja te ekonomske nepravde i nesigurnosti.

Poput gusara iz 18. stoljeća, današnji "gusari" za potragu i spašavanje u Sredozemnom moru izgradili su i prilagodili snažne tehnološke sustave za pružanje skrbi na moru. Sea-Watch upravlja 14-metarskim gliserom Aurora, dva izviđačka zrakoplova, Seabird 1 i 2, te 58-metarskim brodom Sea-Watch 5, koji može prevoziti do 500 ljudi.

Poput pirata iz 18. stoljeća, „pirati“ za potragu i spašavanje na središnjem Mediteranu izgradili su i prenamijenili robusnu tehnološku infrastrukturu kako bi pružali skrb na moru s uvjerenjem nikome ne bi trebalo biti uskraćeno spašavanje i svatko bi trebao imati pravo na siguran prolaz. Sea-Watch upravlja 14-metarskim gliserom Aurora, dva izviđačka zrakoplova, Seabird 1 i 2, te 58-metarskim plovilom SeaWatch 5, koje može primiti 500 ljudi. Sea-Watch se koordinira s Alarm Phoneom, telefonskom linijom koja obavještava obalne straže i civilne spasioce o migrantima u nevolji, zajedno s Liječnicima bez granica i drugim aktivističkim skupinama koje pokušavaju spriječiti smrti migranata u Mediteranu.

Sea-Watch je postao posebno vidljiv 2019. godine, kada je kapetanica broda Sea-Watch 3, Carola Rackete, pristala na talijanski otok Lampedusu bez dopuštenja. U video poruci kojom je najavila pristajanje rekla je: "Znam da je ovo rizično i da ću vjerojatno izgubiti brod, ali brodolomci na brodu su iscrpljeni. Odvest ću ih na sigurno. Njihov život je važniji od političkih igara." Vojni patrolni brod pokušao je blokirati brod, što je uzrokovalo sudar. Matteo Salvini, tadašnji talijanski potpredsjednik vlade, kasnije je taj čin opisao kao "ratni čin". Brod se naposljetku iskrcao, a migrantima je dopušteno da siđu s broda. Rackete je uhićena i optužena za pomaganje u ilegalnoj imigraciji i opiranje ratnom brodu, a prijetila joj je kazna do deset godina zatvora. Salvini ju je oštro kritizirao, nazivajući njezine postupke "piratstvom" te je etiketirao kao "potencijalnu ubojicu", "odmetnicu" i "hvalisavicu".

Žestoki napadi krajnje desnih skupina prisilili su Rackete da se na neko vrijeme sakrije. Na kraju je sud presudio u njenu korist, potvrdivši da je njezina dužnost kao kapetanice bila zaštititi živote onih na brodu. Njezin je odvjetnik potom podnio tužbu protiv Salvinija zbog teških kleveta.

Sustav spašavanja organizacije Sea-Watch ovisi o brojnim volonterima i manjoj skupini obučениh profesionalaca, uključujući kapetane, inženjere, medicinske djelatnike, psihoterapeute, prevođitelje koji govore neeuropske jezike, medijske djelatnike i zagovornike prava migranata. Njihov rad podržavaju tisuće ljudi koji doprinose novčanim donacijama i drugim resursima.

Kako bi održali posadu i spašene (tj. goste) tijekom dugih boravaka na brodu i čekanja u lukama, aktivisti Sea-Watcha razvili su prakse i protokole međusobne podrške tehnologije skrbi (koristimo prošireni pojam "tehnologije" koji obuhvaća širok raspon nematerijalnih alata koje zajedno stvaramo - protokole, sporazume, apstrakcije, figuracije i procese donošenja odluka koji omogućuju suradnju, održavaju život i omogućuju slobodu). Te su tehnologije jednako važne kao i svaki stroj.

U (auto)etnografskom prikazu koji su razvili za Pirate Care Syllabus, članovi Sea-Watcha Morana Miljanović i Christian Grodotzki ističu pet protokola za skrb na brodu: sustav prijateljstva i podrške između članova posade; psihološku podršku grupi prije i nakon svake misije; dijeljenje vještina među članovima posade; zajedničko čišćenje i održavanje broda; i sveobuhvatan program za brigu o spašenima.

Iako brod zahtijeva jasnu podjelu odgovornosti, Sea-Watchu je također bitno uklanjanje podjele između domaćina (posade) i gostiju (spašenih) održavanjem dnevnih sastanaka i „uključivanjem“ gostiju u potragu za brodovima u nevolji dalekozorom, u zadatke održavanja broda i [u] pripremu obroka.“ Sustavi ugnjetavanja često ovise o fiksnim ulogama onoga tko je skrbnik, a tko je onaj o kojem se brine. Razbijajući te podjele, ljudi na brodu osporavaju tu logiku i osmišljavaju drugačije način pružanja skrbi i brige.

Piratski vrtići

Vrtići su zanimljiva mjesta za ispitivanje kroz perspektivu piratske skrbi jer su rani odgoj i obrazovanje pod kontrolom države i često su meta vjerskih skupina kao prostor za regrutaciju.

Istovremeno, rastuće tržište profitira na strahovima i nadama roditelja, potičući ih da svoju djecu tretiraju kao ulaganje i da se žrtvuju kako bi ih upisali u visoko rangirane škole koje obećavaju bolje šanse u životu. Ovaj trend pojačava rasne i klasne nejednakosti. U razdoblju mjera štednje sve je više djece isključeno čak i iz javnih vrtića, jer su javni obrazovni sustavi pucali zbog rezova u financiranju. Ti rezovi dovode do preopterećenih učitelja, loše infrastrukture i manjeg broja usluga za djecu s različitim potrebama.

Ova situacija potaknula je obnovljeni interes za zajedničkim, u zajednici utemeljenim načinima skrbi za malu djecu, osobito među onima čije su obitelji na jedan ili više načina isključene iz glavnih sustava - jer ne ispunjavaju birokratske uvjete za pristup javnim vrtićima, često zbog nedostatka pravnog statusa ili ograničene dostupnosti; jer ne zarađuju dovoljno da si priušte privatnu skrb o djeci; ili jer žive izvan tradicionalnih obiteljskih modela, kao što su queer obitelji ili kolektivi.

Jedan od odgovora je Soprasotto, samoupravni dječji vrtić osnovan u Milanu 2013. godine, nadahnut ranijim feminističkim inicijativama poput samoupravnog vrtića Porta Ticinese iz 1970-ih. Soprasotto okuplja odgojitelje, roditelje i djecu.

Kolektiv je objavio internetski vodič pod nazivom "Kako izgraditi piratski vrtić u svom susjedstvu", koji pomaže drugima u izgradnji sličnih projekata. Nudi savjete o zajedničkom donošenju odluka i refleksivnim praksama, kao i praktične smjernice za snalaženje u složenim i skupim pravnim zahtjevima koji bi inače mogli otežati takvu zajedničku skrb o djeci.

U Barceloni je srodna praksa poznata kao grupos de crianza compartida (grupe za zajedničko odgojiteljstvo) postala sve češća, stvarajući neformalne mreže za zajedničku skrb o djeci. Te grupe odgovaraju na hitne potrebe nesigurnih i migrantskih roditelja koji su isključeni iz javnih usluga i ne mogu si priuštiti privatne opcije. Unatoč važnosti ovih praksi, suočavaju se s teškom situacijom: pri prijavi za financiranje često su odbijene jer nisu dovoljno raznolike u pogledu klase ili podrijetla ili ne ispunjavaju određene feminističke kriterije, budući da ih mnoge uglavnom vode

majke. Ova vrsta birokratskog nadzora pokazuje proturječna očekivanja koja se postavljaju pred takve inicijative, pri čemu se zanemaruje njihov transformativni potencijal.

Jasan primjere takvih izazova predstavlja Koko Lepo, autonomni dječji vrtić koji je djelovao u Beogradu od 2013. do 2016. godine. Osnovan je u suradnji anarhističkih aktivista iz skvota InexFilm u četvrti Karaburma i romskih obitelji iz obližnjeg neformalnog naselja Deponija mahala. Projekt je imao za cilj premostiti duboke društvene, rasne i klasne podjele, ali se suočio s unutar-njim i vanjskim poteškoćama. Neki članovi skupine InexFilm davali su prednost kulturnom radu i nisu prepoznavali važnost dječjeg programa. Istovremeno, kritičari su tvrdili da Koko Lepo pruža "uslugu" Romima, što je riskiralo reproduciranje paternalizma i nejednakih odnosa moći. Odluka da se vrtić ne registriira kao službena nevladina organizacija pomogla je da se zadrži odgovornost i ravnopravnost u kontekstu obilježenom snažnom diskriminacijom prema Romima.

Na drugim mjestima, briga o djeci osmišljena kao važan dio političkih prosvjeda, kao što je bio slučaj tijekom Pokreta dvorište 2020. godine u Minsku, u Bjelorusiji. Kako je opisao jedan anonimni sudionik, ljudi bi ostavljali djecu u jednom stanu i naizmjenice se brinuli za njih, što je drugima omogućavalo da se pridruže prosvjedima, rade ili podrže članove obitelji.

Pokret dvorišta (Yard Movement) raširio se tijekom protuvladinih prosvjeda u Bjelorusiji 2020. godine, stvarajući snažnu mrežu međusobne skrbi kao odgovor na političku represiju i pandemiju bolesti COVID-19. Nazvan po dvorištima stambenih četvrti u Minsku, pokret je započeo kada je vlad 9. kolovoza 2020. isključila internet, zbog čega su se ljudi počeli okupljati vani kako bi razmjenjivali informacije. Kako su vlasti blokirale središnje javne prostore i gušile neslaganje, aktivnosti su se preusmjerile na decentralizirana susjedna okupljanja. Događanja u tim dvorištima nisu uvijek bila otvoreno politička, već su se usredotočila na podršku zajedničkim ranjivostima zajednice. Uključivala su koncerte, igre, čitanja, druženja uz čaj i čuvanje djece, pokazujući kako te lokalne mreže nisu imale za cilj samo odupirati se pritisku, već i stvarati trenutke radosti.

#PirateCareSyllabus

U društvenim pokretima, #silabi – poput #StandingRockSyllabus, #FergusonSyllabus itd. – funkcioniraju kao oblik kolektivne brige za ono što teoretičari radikalne pedagogije nazivaju "doista korisnim znanjem", odnosno znanjem koje se može koristiti za suprotstavljanje ugnjetavanja.

#PirateCareSyllabus još je jedan primjer takvog znanja, a autori knjige "Pirate Care" opisuju njegovo stvaranje ovako:

"U našoj vlastitoj praksi sa Silabom piratske skrbi nastojali smo stvoriti obrazovni resurs koji objedinjuje pragmatično znanje i situiranu analizu iz raznoških potlačenih praksi skrbi, od borbi za stanovanje i transhakefeminizma do međusobne zdravstvene podrške, misija spašavanja migranata i digitalnog piratstva. Naša je pretpostavka bila da se te prakse mogu kontrastirati i povezati, učeći od antagonizma do antagonizma, prenoseći vatru na vatru, predajući znanje od militanta do militanta, kako bi se sastavio ekosustav federiranih uzajamnih odnosa.

Iako smo bili nadahnuti #silabima, željeli smo se zaštititi od njihove prolaznosti. Budući da ovise o korporativnim platformama društvenih medija, njihov je vijek često neizvjestan, a budući da se često stvaraju u žurbi, njihovi tvorcima ne razmišljaju uvijek dugoročno o održavanju web-stranica ili baza podataka. Mnogi linkovi u #silabima stvoreni su tijekom proteklog desetljeća više ne rade ili je materijal nestao iza paywalla. Iako #silabi nalikuju drugim efemernim medijima društvenih pokreta poput letaka, zina i blogova, u tradiciji radikalnih arhivista nastojimo sačuvati te resurse kako bismo održali međugeneracijske veze između prošlih iskustava i suvremenih borbi.

U sklopu Silaba piratske skrbi surađivali smo s malom ekipom praktičara piratske skrbi na digitalizaciji i očuvanju njihovih obrazovnih alata u formatima običnog teksta, HTML-a i PDF-a (koji se pokazali najotpornijima na digitalno propadanje) koristeći besplatnu softversku platformu koju smo izradili pod nazivom Sandpoints. Možda neće trajati zauvijek, ali zasigurno duže od samostalno izrađenih web-stranica ili društvenih mreža koje rade na cloudovima korporativnih poslužitelja. Većina resursa navedenih u #silabima izvorno je bila zaključana iza paywalla, uključujući digitalne knjige, akademske tekstove i novinske članke. Kako bismo uklonili te prepreke, ugradili smo digitalnu knjižnicu unutar Silaba piratske skrbi na platformi Sandpoints, nudeći sve navedene dokumente, knjige i članke besplatno u PDF formatu.

I nastavni plan i povezana knjižnica mogu se preuzeti kao statična web-stranica na USB stick kako bi se koristili lokalno, bilo u zatvoru, zabačenom logoru branitelja voda ili bilo gdje gdje je pristup internetu ograničen ili nadziran.

Željeli smo pokrenuti i obogatiti Silab piratske skrbi tijekom okupljanja koje smo planirali za 2020. godinu, ljetnog kampa za pirate-skrbnike na otoku gdje bi ljudi mogli zajedno učiti i proširivati nastavni plan.

No, dolazak pandemije bolesti COVID-19 učinio je to nemogućim. Međutim, kako su teme skrbi i neposluha postale važnije no ikad, Silab piratske skrbi drugi su autonomno preuzeli, koristili i transformirali na načine koje nismo mogli očekivati. Bio je to podsjetnik da decentralizirane popularne pedagogije imaju vlastiti život i da, iako se lokalne stvarnosti mogu razlikovati, ljude ugnjetavaju iste sistemske sile.”

Kolektiv GynePunk

U katalonskim planinama zapadno od Barcelone, kolektiv GynePunk nastao je u jedinstvenom okruženju Calafoua, postkapitalističke, ekoindustrijske zajednice. Poznat po svojim inovativnim prostorima, Calafou uključuje studio za obradu drveta, ljevaonicu i hackerspace Pechblenda Bio-translab. Nastao iz zapažanja da „transhakefeministkinje“ nisu dovoljno naglašavale tijelo, GynePunk strastveno zalazi u područja queer aktivizma, biohackinga i pokreta kreatora. S nepokolebljivom predanošću autonomiji i brizi o sebi (self-care), GynePunk izrađuje inovativan hardver otvorenog koda za samodijagnostiku. Među njihovim značajnim inovacijama su 3D printani spekuli za samostalno obavljanje Papa testova i niz funkcionalne DIY laboratorijske opreme, domišljato prenamijenjene od odbačenih tehnoloških ostataka, uključujući motore tvrdih diskova i web kamere.

Rad GynePunka podsjeća na feminističke prakse samopomoći razvijene krajem 1960-ih i 1970-ih u Sjedinjenim Državama koje su se proširile svijetom. Mnoge takve inicijative usmjerene su na reproduktivno i seksualno zdravlje, nudeći laičke DIY ginekološke preglede, Papa testove i postupke poput "vađenja menstruacije" za ublažavanje bolne menstruacije, njezin potpuni prestanak ili za izvođenje pobačaja u ranom terminu. U feminističkim prostorima razgovora, iscjeljivanja i proizvodnje znanja, poput feminističkih konzultacijskih centara u Italiji (koji su barem u početku bili samoupravni), pitanja zdravstvene pravde obično su se ispreplitala s razgovorima o politici užitka i taktikama za brigu o sebi.

Godine 2015. GynePunk je predstavio biolaboratorijsku kutiju za hitne slučajeve dizajniranu za DIY biohacking. Ovaj komplet olakšava analizu različitih tjelesnih tekućina, uključujući krv, urin i vaginalne sekrete. Njihova je šira vizija stvoriti sveobuhvatni komplet alata za hitne ginekološke slučajeve. Ovaj komplet ima ogroman potencijal, ne samo za marginalizirane populacije poput migranata kojima je uskraćen pristup zdravstvenom osiguranju ili su zatvoreni u centrima za prihvat izbjeglica, već i za seksualne radnic/ke i nebinarne osobe, koje su često diskriminirane unu-

tar zdravstvenog sustava. Članice GynePunk zajednice koriste komplet za održavanje edukativnih radionica, koje često vode kulturne i umjetničke institucije.

Uz ove opipljive inovacije, kolektiv se upustio u istraživačku domenu post-porno performativnosti tijela. Zaronili su u reinterpretaciju seksualnih paradigmi, crpeći inspiraciju iz ekoseksualnog pristupa Annie Sprinkle i Beth Stephens o „degenitalizaciji“ seksualnosti i širenju senzualnih i iscjeljujućih odnosa na ekosustave. Organiziraju radionice o stvaranju prirodnih lubrikanata i biljnom liječenju vaginalnih stanja, oživljavajući drevne zapadnoindijske biljne tehnike koje potiču ili podržavaju menstruaciju.

U tom smislu, GynePunk predstavlja alternativni nacrt za one koji žele preoblikovati svoje društveno postojanje pristupačnom i učinkovitom političkom praksom, utemeljenom na praktičnoj improvizaciji i kršenju prihvaćenih binarnih pojmova poput tradicionalne/moderne medicine, produktivnih/reproduktivnih napora, proizvedene/organske tvari, tehničkog/političkog znanja i projektiranih/divljih tijela.

Paula Pin, članica kolektiva, naglašava da hakiranje tijela osnažuje članove GynePunka da vlastita tijela percipiraju kao „tehnologiju koju treba hakirati“, kroz metode koje se kreću „od ustaljenih ideja o rodu i spolu, do istraživanja sposobnosti da počnemo istraživati sebe, da pronađemo vlastite ideje i tehnologije“. Druga istaknuta

članica, Kinki Klau, naglašava da ginekologija i njezine tehnologije moraju biti dekolonijalizirane i ukazuje na korijene tog područja medicine u brutalnim eksperimentima koje je „otac moderne ginekologije“, J. Marion Sims, proveo na porobljenim crnim tinejdžerkama, na temelju kojih je razvio moderne tretmane i instrumente poput spekuluma. Iako su članice i članovi od tada prešli na rad na drugim projektima, rad i pristup kolektiva GynePunk pomažu nam da zamislimo teren borbi oko reproduktivnog rada (i fizičkog i društvenog) protiv struktura kapitalističke proizvodnje i njihovih tehnoloških posredovanja.

Strategije transformacije

Ova metodologija nudi sudionicima kognitivnu mapu za razmišljanje o sustavnim promjenama u kontekstu odrasta. Pokazuje da duboka transformacija ekonomije ne proizlazi iz jedne jedinstvene strategije, već iz kombinacije različitih pristupa – izgradnje alternativa, zagovaranja nereformističkih reformi i stvaranja pokreta. Te se strategije mogu međusobno ojačati, ali i stvoriti tenzije. Ova nam metodologija pomaže razumjeti zašto nije dovoljno samo stvarati primjere dobre prakse; moramo se baviti i moću i političkim institucijama ako želimo postići promjenu na široj razini. Istovremeno, ona postavlja pitanje kako prevladati sukobe između pojedinačnih strategija i, umjesto da se natječemo, tražiti njihove smislene poveznice i kombinacije. Osobna razina također je važna komponenta: sudionici imaju priliku povezati pojedinačne strategije sa sobom, shvatiti koje im najviše odgovaraju i prepoznati gdje mogu sami odigrati ulogu u ekosustavu sustavnih promjena.

Trajanje: 90 minuta (1 sat i 30 minuta)

Broj sudionika: 8–30 sudionika

Alati: projektor, računalo, flipchart papir, flomasteri

Oznake: ad u grupama, strategija

Tema: izgradnja utopija, reforme koje zapravo nisu reforme, konfrontacijski pokreti

---

- Ciljevi radionice:**
- **Razumijevanje različitih strategija za sustavne promjene:** Sudionici će steći osnovno razumijevanje o tome kako razmišljati o promjeni ekonomskog sustava – koji pristupi postoje, kako se razlikuju te koje su njihove prednosti i ograničenja.
  - **Analizirati odnose između strategija:** Sudionici će moći opisati kako se pojedinačne strategije mogu međusobno ojačati (sinergije) ili oslabiti (rizici) te identificirati te napetosti pomoću konkretnih primjera.
  - **Povezati strategiju s vlastitom ulogom:** Sudionici će razmisliti o tome koje strategije s njima osobno rezoniraju, što im se sviđa i gdje mogu iskoristiti svoje snage unutar ekosustava sustavnih promjena.

Uvod:

Ako težimo dubljoj transformaciji gospodarskog sustava, ima smisla pogledati kako su ljudi u prošlosti pokušali provesti promjene - i što danas možemo naučiti iz njihovih strategija. Razni pokreti koji su odgovarali na nepravdu, iskorištavanje ili ekološke krize koristili su različite pristupe za stvaranje promjena. Unutar odrasta rasprava o strategijama prvenstveno se oslanja na rad sociologa Erika Olina Wrighta. Na temelju povijesnog iskustva, Wright razlikuje tri osnovne vrste strategija za sustavne promjene. Sad ćemo ukratko predstaviti te strategije kako bismo s njima mogli dalje raditi.

Strategije za sustavne promjene - ➤ Prezentacija (15 minuta)

1. Izgradnja alternativa (sadtopije / nowtopias, od engleskog “interstitial strategy”)

Ova strategija podrazumijeva stvaranje alternativnih institucija i praksi danas - “u pukotinama sustava”. To su takozvane “stvarne utopije”: postojeći ili nastajući oblici organizacije koji djeluju na načelima različitim od onih dominantne ekonomije - poput suradnje, solidarnosti ili demokracije. Cilj nije čekati da se sustav promijeni, već početi stvarati promjenu ovdje i sada.

Primjeri:

- zadrukarstvo
- zajednička energija
- prehrambene inicijative (poljoprivreda koju podržava zajednica)
- projekti dijeljenja i zajedničkih dobara

Ova se strategija uvelike oslanja na anarhističku tradiciju - naglašava promjenu odozdo i van aparata države.

2. Nereformističke reforme (simbiotske strategije)

Ova strategija nastoji postići promjenu kroz postojeće institucije, pogotovu državu i javne politike. Međutim, to nisu obične reforme koje samo “popravljaju” sustav, već one koje postupno potkopavaju njegovu logiku rasta i otvaraju prostor za dublju transformaciju. Cilj je koristiti postojeće strukture kako bi se postigla promjena koja će nas približiti svijetu u kojem su potrebe svih zadovoljene unutar planetarnih granica.

Primjeri:

- skraćivanje radnog vremena
- jačanje javnih usluga
- regulacija korporacija
- politike dekomodifikacije (npr. pristupačno stanovanje)

Ova strategija koristi državu kao instrument promjene.

3. Rupturna strategija (izgradnja protestnih pokreta)

Ova strategija oslanja se na kolektivno djelovanje i izravan pritisak na strukture moći. To je najviše konfrontacijska strategija i izravno izaziva interese onih na vlasti. Dovodi u pitanje legitimnost postojećeg sustava i nastoji promijeniti društveni konsenzus. Bez tog pritiska, duboke promjene često se ne događaju.

Primjeri:

- prosvjedni pokreti (npr. klimatski pokret)
- radnički štrajkovi
- izravne akcije protiv korporacija ili institucija

Ova strategija dovodi skupinu u otvoreni sukob s državom ili gospodarskim silama.

Nakon prezentacije pitajte sudionike imaju li pitanja i odvojite vrijeme za odgovore.

Koja je strategija najučinkovitija? (10 minuta):

Zatim zamolite sudionike da ustanu. Napišite nazive triju strategija na papiriće i rasporedite ih u trokut u prostoriji.

Objasnite grupi da se trebaju pozicionirati kraj one strategije koju smatraju najrelevantnijom i najučinkovitijom za današnjicu. Na temelju toga grupa će se podijeliti u tri grupe – nije moguće stajati “negdje između”; svi sada moraju odabrati jednu strategiju. U manjim grupama imat će 8 minuta da rasprave zašto misle da je njihova strategija najbolja i koje prednosti ima u odnosu na druge. Ako je u grupi više od 5 osoba, preporučljivo je podijeliti je na manje podgrupe kako bi svatko imao priliku sudjelovati.

Pitanja za raspravu:

- *Zašto sam odabrao/la baš ovu strategiju?*
- *Kako je i zašto bolja od ostalih?*

Identificiranje sinergija i rizika (25 minuta)

Priprema flipcharta prije aktivnosti: Pripremite matricu koja će se popunjavati na flipchartu. Matrica ima tri reda i tri stupca. U gornjem lijevom kutu piše strategija dane grupe, a pored nje su imena dviju drugih strategija.

Stupci imaju sljedeće naslove:

- Potencijalne sinergije
- Potencijalni rizici

Flipchart za grupu: Izgradnja alternativa (sadtopije)

Izgradnja alternativa	Nereformističke reforme	Izgradnja protestnih pokreta
Potencijalne sinergije		
Potencijalni rizici		

Flipchart za grupu: Nereformističke reforme

Nereformističke reforme	Izgradnja protestnih pokreta	Izgradnja alternativa
Potencijalne sinergije		
Potencijalni rizici		

Flipchart za grupu: Izgradnja protestnih pokreta

Izgradnja protestnih pokreta	Izgradnja alternativa	Nereformističke reforme
Potencijalne sinergije		
Potencijalni rizici		

Cilj je formirati grupe od 4-5 osoba i svakoj grupi dati flipchart s strategijom koju su identificirali kao najučinkovitiju. Ako za određenu strategiju bude više sudionika (npr. oko 10), podijelite ih u dvije manje grupe i svakoj dajte vlastiti flipchart. Manje grupe omogućit će svima sudjelovanje u raspravi.

Zadatak za grupu: Razmislite o tome kako druga dva tipa strategija mogu podržati vašu strategiju – to jest, gdje bi mogle nastati sinergije među njima. Istovremeno, identificirajte načine na koje bi vam mogle predstavljati prijetnju ili rizik. Ne raspravljajte o općim prednostima i nedostacima pojedinačnih strategija. Umjesto toga, uvijek promatrajte dane strategije iz perspektive vlastite strategije. Imate 20 minuta za raspravu. Zapišite pojedinačne sinergije i rizike na način koji je razumljiv drugima koji nisu u vašoj grupi.

Na primjer: ako smo grupa koja “gradi utopiju”, pitamo se:

- Na koji nam način strategija konfrontacijskih pokreta može biti korisna?
- Na koji nam način, s druge strane, može predstavljati prijetnju ili rizik?

Na taj način analiziramo odnose između strategija, a ne same strategije.

Također podsjetite sudionike da koriste što više konkretnih primjera. Na primjer: zamislite da osnivam energetska zadrugu – kako bi mi mogao biti koristan klimatski pokret koji blokira infrastrukturu fosilnih goriva? Rasprava temeljena na specifičnim situacijama je produktivnija, primjenjivija i lakša za razumjeti. Ako ostanete na vrlo apstraktnoj razini, nekima je teže sudjelovati, a rasprava je obično manje živahna.

Zamolite grupu da na kraju odabere jednu osobu koja će predstaviti zaključke (otprilike 3 minute).

Savjet voditeljici/u: Dok rade, prošetajte među grupama i uvjerite se da se zaista fokusiraju na odnose između strategija (sinergije i rizici), a ne samo na opće prednosti i nedostatke svake strategije.

Grupe prezentiraju (15 minuta):

Prije prezentacija podsjetite sudionike da uvijek ilustriraju opća načela specifičnim primjerima. Sudionici lakše razumiju i zanimljivije im je kad su tvrdnje temeljene na primjerima iz stvarnog svijeta.

Primjer:

- **Generalna tvrdnja:** Izgradnja pokreta može polarizirati društvo i spriječiti provedbu određenih reformi.
- **Specifičan primjer:** Izgradnja pokreta može polarizirati društvo i ometati provedbu određenih reformi - na primjer, kad klimatski pokret blokira infrastrukturu fosilnih goriva ili organizira radikalne prosvjede protiv rudarenja, može izazvati snažnu negativnu reakciju dijelova javnosti i političkih aktera. Oni onda mogu odbaciti čak i umjerenije mjere, poput regulacije energetske tvrtke ili podrške obnovljivim izvorima energije, jer ih doživljavaju kao dio "pretjerano radikalnog programa".

Svaka grupa ima oko 3 minute za svoju prezentaciju. Nakon toga, ostale grupe imat će priliku postaviti sva pitanja koja imaju.

Refleksija (20 minuta)

Pogled na radionicu

- *Koje ste uvide stekli o strategijama promjene tijekom rasprava i prezentacija?*
- *Koja je, po vašem mišljenju, najbolja strategija? (Cilj je ovdje pokazati da su sve strategije nužne – iako se njihova važnost može razlikovati ovisno o kontekstu. Na primjer, tijekom razdoblja relativne stabilnosti, izgradnja alternativa mogla bi biti najlogičniji pristup, dok je u vremenima krize primjena pritiska kroz pokrete i zagovaranje nereformističkih reformi često učinkovitije.)*
- *Jesu li se pojavila kakva kontroverzna pitanja ili neslaganja?*
- *Gledate li sada neke strategije drugačije nego na početku?*

Širi pogled

- *Koja vam se od ovih strategija čini najmanje zastupljenom u Hrvatskoj?*
- *Koje strategije ima smisla usvojiti, na primjer, tijekom energetske krize (ili druge trenutne situacije)?*

Refleksija kroz individualno pisanje (5 minuta):

- *Gdje vidim svoju ulogu u ovim strategijama transformacije?*

Prvo, neka sudionici odgovore pojedinačno putem kratkog pisanja. Nakon toga mogu u parovima, a po želji i s cijelom grupom, podijeliti što su naučili iz aktivnosti.

Ključne akademske studije i knjige povezane s temom

Wright, E. O. (2010). *Envisioning Real Utopias*

Wright predstavlja utjecajnu tipologiju strategija za sustavne promjene koja pomaže prevladati pojednostavljenu dihotomiju "reforma nasuprot revoluciji". On razlikuje tri komplementarna pristupa – izgradnju alternativa, nereformističke reforme i mobilizacijske (rupturne) strategije – i pokazuje da povijesne promjene nastaju njihovom kombinacijom. Ključni doprinos je naglasak na "stvarnim utopijama": postojećim ili zamislivim institucijama koje narušavaju logiku kapitalizma, a pritom ostaju praktično izvedive. Tekst pruža snažan analitički okvir za razmišljanje o strategijama promjene kao o ekosustavu, a ne kao o međusobno konkurentskim putevima.

Barlow et al. (2022) *Degrowth & Strategy*

Ova publikacija istražuje strateško razmišljanje o odrastničkoj transformaciji u kontekstu ekološke krize i nadovezuje se na Wrightovu tipologiju. Naglašava da nijedna pojedinačna strategija nije dovoljna i da je ključno njihovo svjesno kombiniranje (pristup "i/i").

Tekst naglašava dekomodifikaciju, brigu i reproduktivnu sferu kao srž transformacije, a istovremeno promišlja borbe za moć koje neizbježno prate promjene. Vrijedan je jer povezuje apstraktne strateške okvire sa specifičnim sektorima (energija, stanovanje, rad) i pokazuje kako bi koordinirana strategija odrasta mogla izgledati u praksi.

Od poduhvata do sustava: skaliranje zadruga

Kako se zadruge i solidarna ekonomija mogu razvijati na način koji ih sprječava da postanu puka izolirana otočja unutar kapitalističke ekonomije? Ova radionica predstaviti će pet studija slučaja iz različitih dijelova svijeta – od sjeverne Italije do Urugvaja i Kerale u Indiji, od Prestona u Engleskoj do današnje Budimpešte. Sudionici će zajedno istražiti ulogu koju širi ekosustav suradnje ima u razvoju zadruga: odnose između zadruga, podršku sindikata, lokalne uprave ili države. Cilj radionice je zaokrenuti perspektivu s pojedinačnih poduhvata na šire strukture koje omogućuju zadrugama da rastu, surađuju i dugoročno transformiraju gospodarstvo.

Trajanje: 90 minuta (1 sat i 30 minuta)

Broj sudionika: 8-30

Alati: tiskane studije slučaja, pisaći pribor, papir

Oznake: rad sa studijama slučaja, vizija, strategija

Tema: zadruge, skaliranje, solidarna ekonomija

Ciljevi radionice: Sudionici će:

- prepoznati i analizirati prepreke koje priječe stvaranje i razvoj zadruga te drugih nekapitalističkih poduzeća (npr. financijske, pravne, kulturne ili institucionalne),
- razumjeti da razvoj zadruga ne ovisi samo o osnivanju pojedinačnih poduzeća već i o širem institucionalnom i političkom ekosustavu koji uključuje suradnju s akterima kao što su gradovi, sindikati, građanske inicijative ili država,
- moći opisati specifične strategije i mehanizme koji su doprinijeli razvoju i skaliranju zadruga u različitim kontekstima (npr. javna nabava, uloga sindikata, lokalna politika, suradnja među zadrugama),
- moći promišljati strategije, saveznike ili institucije koje bi mogle podržati razvoj zadruga u njihovoj vlastitoj regiji ili kontekstu.

Uvod:

U ovoj analizi želimo prijeći s razine poduzeća na šire sustave i specifične strategije koje mogu biti uspješne u skaliranju i razvoju tzv. odrastničkih poduzeća – odnosno poduzeća koja su po svojoj prirodi prvenstveno neprofitna, gdje profit nije cilj već sredstvo za postizanje cilja, vlasništvo je zajedničko, a poslovanje se vodi demokratski (detalji o odrastničkim poduzećima mogu se pronaći u metodologiji o odrastničkom poduzetništvu).

Evokacija (15 minuta)

Pitanja za grupu: Što mislite zašto ne postoji više zadruga ili drugih nekapitalističkih tipova poduzeća? Koje su prepreke njihovom širenju? Kada biste željeli pokrenuti takvo poduzeće, s kojim biste se preprekama vjerojatno suočili?

Zapišite odgovore na flipchart. Tipične prepreke mogu uključivati:

- niska razina svijesti o zadrugama
- nedostatak financiranja
- konkurentski pritisak profitnih tvrtki
- pravne prepreke, teže ih je osnovati
- nedostatak iskustva
- dominantna kultura individualizma

Ovaj popis ćete koristiti u sljedećem dijelu radionice.

Rad s primjerima (20 minuta)

Okvir: Iako su rasprave o odrastničkim poduzećima relativno nove u društvu, kritika tradicionalnih privatnih kompanija usmjerenih na maksimiziranje dobiti ima dugu povijest. Ljudi u raznim dijelovima svijeta nastojali su zadovoljiti svoje potrebe udruživanjem u zadruge. Stoga, ako razmišljamo o širenju odrastničkih poduzeća, nadahnuti se možemo mjestima gdje zadrugarstvo buja i učiti iz tih strategija u vlastitom kontekstu.

Budući da ćemo raditi s pet studija slučaja, grupu bismo idealno trebali podijeliti na pet grupa s jednakim brojem članova. Svaka će grupa dobiti dovoljan broj primjeraka jedne studije slučaja.

Upute za grupe: Zajedno pročitajte studiju slučaja, a zatim raspravite o sljedećim pitanjima:

- Što vas je najviše zaintrigiralo u ovoj studiji slučaja?
- Koje su specifične strategije pomogle razvoju ili širenju zadruga u ovom slučaju?
- Koje prepreke s našeg popisa pomažu prevladati ove strategije? Kako?

Svaki od članova grupe zabilježit će specifične strategije na post-it. Njih ćete zatim podijeliti tijekom sljedeće grupne aktivnosti, u različitim grupama.

Potičite grupu da bude što konkretnija. Možete je poticati i tako da tijekom aktivnosti prolazite među grupama i provjeravate jesu li njihove strategije dovoljno konkretne. Ako nisu, postoji velika vjerojatnost da ostale grupe neće razumjeti kako strategija funkcionira.

- npr. umjesto “ugovora o javnoj nabavi” -> ključne institucije postavljaju pravila javne nabave kako bi ih lokalne zadruge mogle dobiti
- npr. umjesto “financijska potpora” -> članovi takve federacije doprinose 3% svoje dobiti fondu za podršku osnivanju novih zadruga

Dijeljenje u mješovitim grupama (30 minuta)

Formirajte nove grupe od pet osoba tako da svaka grupa uključuje osobu s različitim studijom slučajem. Kako biste ubrzali proces formiranja novih grupa možete, na primjer, označiti studije slučaja određenim simbolom ili ih odmah rasporediti na bojama ploču, tako da do kraja grupe obuhvate sve studije slučaja.

Svaka će osoba ukratko predstaviti svoju studiju slučaja, kao i specifične diseminacijske strategije koje je njezina grupa identificirala pomoću post-ita. Zatim će objasniti koje prepreke s flipcharta ove strategije pomažu prevladati.

Na kraju, pokušajte sastaviti popis financijskih, institucionalnih ili zakonodavnih strategija ili suradnja s određenim dionicima, a koje nam omogućuju prevladavanje prethodno utvrđenih prepreka.

Popis strategija:

- financijske strategije
  - zadružne financijske institucije (Italija) – članovi federacije doprinose 3% svoje dobiti fondu namijenjenom podršci osnivanju novih zadruga, prenamjeni konvencionalnih kapitalističkih poduzeća u zadruge ili širenju postojećih zadruga
  - zadružna osiguravajuća društva (Italija)
  - državni zajmovi s niskom kamatnom stopom (Urugvaj)
- zakonodavne strategije
  - zakon koji od poreza na dobit oslobađa nepodijeljenu zadružnu dobit deponiranu u rezervnim fondovima (Italija)
- institucionalne strategije
  - zadružne federacije (Italija) – porezno savjetovanje, računovodstvo, pravno savjetovanje, savjetovanje o zaštiti na radu, kolektivno pregovaranje ili ulaganja
  - centri za obuku (Italija), inkubator za zadruge (Mađarska)
  - zadružne federacije (Urugvaj)
  - ključne institucije i progresivna uporaba javnih nabava (Engleska)
  - Preston Cooperative Development Network – mreža koja povezuje postojeće zadruge u regiji i podržava osnivanje novih (Engleska)
  - Ministarstvo suradnje (Kerala) – izradilo ključni zakonodavni okvir za zadruge kako bi podržalo profesionalizaciju zadruga, njihovu financijsku stabilnost i razvoj tehnoloških inovacija
- suradnja s određenim dionicima
  - Vrijednosni lanci temeljeni na solidarnosti (Italija) – koji omogućuju maksimizaciju cirkulacije vrijednosti unutar zadružnog ekosustava i sprječavaju odljev vrijednosti izvan njega
  - Suradnja s radničkim pokretom (Urugvaj, Mađarska)

Refleksija (25 minuta)

Sada ćemo ponovno razmotriti prepreke koje smo identificirali i strategije koje ste pronašli u studijama slučaja, a koje pomažu u njihovom prevladavanju. Proći ćemo kroz svaku prepreku jednu po jednu i grupa će objasniti koje strategije pomažu u njihovom prevladavanju.

Zatim pitajte: *Koji su akteri bili ključni u kojoj od ovih studija slučaja?*

Mogući odgovori:

- aktivna skupina civilnog društva u Budimpešti
- sindikati u Urugvaju
- zadruge -> zadrugarstvo u Italiji
- Laburistička stranka u Prestonu
- sindikati i politička stranka u Kerali

Savjet voditelju: Ovdje također možete istaknuti činjenicu da ti akteri imaju različite stupnjeve moći u različitim situacijama. Primjerice, napori za promicanje zadruga u Budimpešti tek su u pojivima, dok su drugdje (Kerala, Preston) na vlasti političke stranke koje aktivno podržavaju zadruge.

Za kraj, rasporedite se u parove i postavite dva retrospektivna pitanja:

- *Koja studija slučaja pruža najrelevantniju inspiraciju za vaš lokalni kontekst i zašto? Što bismo mogli primijeniti ovdje?*
- *Što ste naučili iz ove sesije o strategijama za skaliranje postkapitalističkih poduzeća?*

Neka 3 do 5 osoba podijeli svoja razmišljanja.

Analiza primjera iz prakse I. – Sjeverna Italija: ekosustav umjesto monolita

Emilia-Romagna regija je u sjevernoj Italiji u kojoj živi gotovo pet milijuna stanovnika. Važnost zadruga u lokalnoj ekonomiji te regije golema je: **više od 40 posto BDP-a stvaraju zadruga**, koje djeluju u gotovo svakome sektoru gospodarstva. U Bologni, regionalnome središtu, dvije od tri osobe članovi su najmanje jedne zadruga. Njihova dobro povezana mreža pokazuje kako gospodarska suradnja može napredovati i stvoriti strukturu usporednu korporativnome kapitalizmu.

Zadugarstvo u Italiji ima duboke korijene koji sežu u 19. stoljeće, s ishodištima kako u kršćanskoj misli (s naglaskom na suradnju kao temeljni vid ljudskih odnosa) tako i u tradiciji socijalizma. Emilia-Romagna stoga je imala aktivnu zadružnu mrežu još i prije Drugoga svjetskog rata. U tome ratu bila je najrazorenija talijanska regija, a nakon njegova završetka vlast je preuzela ljevica koja je aktivno podržavala zadruga. Zadruga su dodatno ojačale svoj položaj kada je tadašnja vlast potvrdila njihovu važnost novim člankom ustava o zadrugama i njihovoj ulozi u društvu te osigurala državnu potporu za njih.

Godine 1977., talijanska država donijela je **zakon kojim se neraspodijeljena dobit zadruga zadržana u rezervnim fondovima oslobađa poreza na dobit**. Ta mjera značajno je poduprla samofinanciranje zadružnih saveza i sindikata te doprinijela **stvaranju zadružnih financijskih i osiguravajućih institucija, kao i razvojnih i obrazovnih centara**, što je zadrugama omogućilo da se nastave širiti.

Raznolikost i uravnotežena zastupljenost različitih sektora i područja temelj su uspjeha sjevernotalijanskoga primjera. Ondje istodobno djeluju četiri vrste zadruga:

1. **Potrošačke zadruga** okupljaju ljude koji žele povoljnije zajednički upotrebljavati ili kupovati proizvode i usluge. Tipične su za maloprodajne mreže, osiguranje, kreditiranje ili stanovanje. Potrošačke zadruga saveza Lega najveća su maloprodajna mreža u cijeloj Italiji. U ovu kategoriju ubrajaju se i stambene zadruga.
2. **Proizvođačke zadruga** okupljaju male pojedinačne proizvođače kako bi svoje proizvode prodavali pod jednom zadružnom markom, što olakšava distribuciju, promociju i prerađivanje. U ovu kategoriju ubrajaju se i poljoprivredne zadruga.
3. **Radničke zadruga** odnose se na zadružna poduzeća u izravnome vlasništvu radnika, koji pak sudjeluju i u njihovu upravljanju.
4. **Socijalne zadruga** pružaju socijalne usluge različitim ranjivim skupinama. Okupljaju socijalne radnike koji žele pomagati zajednici ili zadovoljiti individualne potrebe u demokratskom okruženju te ih povezuju s korisnicima njihovih usluga. Istodobno zapošljavaju osobe s različitim vrstama poteškoća.

Ključni čimbenik jest to što suradnja u sjevernotalijanskome zadružnom modelu ne znači samo suradnju unutar zadruga, nego i između njih, kako to propisuje šesto zadružno načelo. Ta suradnja očituje se na mnogo načina.

Zadruga u istoj regiji ili gospodarskome sektoru dodatno se povezuju u takozvane sekundarne zadruga, koje su tipično obilježje sjevernotalijanskoga modela. Slično usmjerene zadruga udružuju se zbog suradnje u saveze i udruženja te stvaraju zajedničku infrastrukturu. **Zadružni savezi** svojim članovima nude usluge poput poreznoga savjetovanja, računovodstva, pravne pomoći, savjetovanja o zaštiti na radu, kolektivnog pregovaranja ili ulaganja.

Usto, zadruge međusobno stvaraju i **solidarne lance vrijednosti**, koji omogućuju maksimalno kruženje vrijednosti unutar zadružnog ekosustava i sprječavanje njezina odljeva. To im omogućuje da velik dio lokalnoga gospodarstva zadrže pod kontrolom izvan kapitalističkoga tržišta i suoče se s kapitalističkom konkurencijom. Primjerice, poljoprivredne zadruge lokalnim parmezanom opskrbljuju ponajprije trgovine potrošačkih zadruga s kojima su u dobrim odnosima. To im omogućuje izbjegavanje posrednika usmjerenih na dobit i maksimiziranje koristi za male poljoprivrednike s jedne i potrošače s druge strane.

Naposljetku, zadruge grade i **zadružne financijske institucije**. Time postaju neovisne o kapitalističkim bankama i mogu razvijati različite dijelove lokalnoga gospodarstva prema vlastitim potrebama, a ne prema onome što je profitabilno dalekim dioničarima i ulagačima. Te institucije uključuju zadružne razvojne fondove kojima upravlja jedan od zadružnih saveza. Članovi takvoga saveza izdvajaju tri posto svoje dobiti u fond za potporu osnivanju novih zadruga, pretvaranju klasičnih kapitalističkih poduzeća u zadruge ili širenju postojećih zadruga. Zadružne banke svojim članovima osiguravaju povoljne kredite za razvoj njihovih aktivnosti i istodobno jamče etično ulaganje štednje. Postoje i zadružna osiguravajuća društva, koja osnivaju skupine zadruga u svrhu osiguravanja svojih članova te nude i dopunske oblike životnog osiguranja ili osiguranje u slučaju nesreće. I neka velika talijanska zadružna osiguravajuća društva (primjerice Unipol) ulažu svoje rezerve u daljnji razvoj zadruga.

Izvori

Zamagni, Vera. "Learning from Emilia Romagna's Cooperative Economy." 2016.

The Next Systems Project. <https://thenextsystem.org/learning-from-emilia-romagna>.

Analiza primjera iz prakse II. – Urugvaj: međusobna pomoć za izlazak iz krize stanovanja

Urugvajski savez stambenih zadruga, FUCVAM (*Federación Uruguaya de Cooperativas de Vivienda por Ayuda Mutua*), osnovan je 1970. godine kao savez zadruga čiji članovi svoje domove zajednički grade i zajednički ih i posjeduju. Savez djeluje prema načelu uzajamne pomoći: članovi zadruga ulažu tisuće sati fizičkoga rada u izgradnju vlastitih domova i istodobno sudjeluju u svim odlukama vezanim uz planiranje i gradnju, a poslije i upravljanje zajedničkom nekretninom. Ovaj model omogućio je stotinama tisuća ljudi s niskim prihodima pristup dostojanstvenom stanovanju izvan tržišta nekretnina, često u boljim uvjetima od onih koje nudi komercijalno ili državno stanovanje.

FUCVAM se od samoga početka usredotočio na one skupine stanovništva kojima je posjedovanje doma bilo nedostižno, posebice radnike, javne službenike ili nezaposlene. Počeo je bez financijske i državne potpore, ali unatoč tomu, kroz nekoliko pilot-projekata uspio je pokazati da uzajamna pomoć i kolektivno vlasništvo uistinu jesu put do priuštiva stanovanja. Krajem 1960-ih, FUCVAM je uspio osigurati pravno priznanje svojega zadružnog modela i **pristup niskokamatnim državnim kreditima**, što je omogućilo da se cijela mreža brzo raširi. Tako je nastala stvarna alternativa individualističkome konceptu vlasništva i privatnome tržištu nekretnina, alternativa koja je bila i gospodarski učinkovita i društveno pravedna. Početkom 21. stoljeća Savez je obuhvaćao stotine zadruga i tisuće stambenih jedinica diljem Urugvaja. Pojedine zadruge djeluju neovisno, ali dijele pravila koja postavlja Savez, te se kroz praktičnu obuku i stalno mentorstvo koriste njegovim iskustvom, kao i pravnom i tehničkom podrškom.

Suradnja s urugvajskim sindikalnim pokretom igrala je veliku ulogu u nastanku FUCVAM-a. Mnogi osnivači zadruga i sami su bili sindikalisti ili politički aktivisti. Zadruge nisu služile samo kao alat kojim će se osigurati stanovanje, nego i kao prostor za političko obrazovanje i organiziranje. U nekim slučajevima sindikati su pomagali zadrugama oko građevinskih radova ili logistike, dok su članovi FUCVAM-a sindikatima zauzvrat pružali prostor ili podršku tijekom prosvjeda. Kada je 1973. uspostavljena vojna diktatura, sindikati i političke stranke bili su zabranjeni, a mnogi njihovi članovi osuđivani su na dugogodišnji zatvor ili egzil. Međutim, zahvaljujući svojim naizgled apolitičnim aktivnostima, FUCVAM je uspio nastaviti djelovati te je povremeno bio jedina zakonska struktura u kojoj su se ljudi mogli skupno sastajati, organizirati i izražavati neslaganje. Unatoč tomu što je bio pod nadzorom, FUCVAM je uspio nastaviti gradnju i širiti vrijednosti solidarnosti, jednakosti i demokracije.

Pod diktaturom, svaki se oblik kolektivne organizacije promatrao sa sumnjom pa su zadruge često postajale metom pritisaka. Neki zadrugari bili su nadgledani, drugi su izgubili posao ili pak bili prisiljeni emigrirati. Savez je svejedno opstao. Odigrao je bitnu ulogu u porazu diktature i povratku demokracije. Godine 1984., kada je režim pokušao promijeniti zakon kako bi ukinuo kolektivno vlasništvo i omogućio privatizaciju zadružnih stanova, u samo jednom danu članovi Saveza prikupili su više od 300 000 potpisa protiv te promjene. Nakon povratka demokracije, Savez zadruga postao je jedan od pobjednika i imao veliku ulogu u obnovi socijalne države. Aktivno je sudjelovao u pregovorima o novim uvjetima financiranja zadruga, pridonio je razvoju stambene politike i proširio međunarodnu suradnju. Njegov model preuzele su i druge latinskoameričke zemlje, a posluzio je i kao nadahnuće za mreže stambenih zadruga u Europi i Africi.

FUCVAM naglašava da stanovanje nije roba, nego temeljno ljudsko pravo. U svim svojim aktivnostima, Savez povezuje praktične ljudske potrebe s političkom borbom za strukturnom promjenom: nije tek alternativni oblik poduzeća, nego i društveni pokret. Protivi se privatizaciji, gentrifi-

kaciji i zemljišnim špekulacijama. Osim izgradnjom, bavi se i obrazovanjem, kulturnim aktivnostima i skrbi u zajednici. U mnogim slučajevima zadruge su doprinijele revitalizaciji propadajućih gradskih četvrti bez raseljavanja njihovih izvornih stanovnika. Uspjeh FUCVAM-a ne temelji se na novim tehnologijama ili velikodušnosti ulagača, nego na dugotrajnome zajedničkom radu, povjerenju među ljudima i sposobnosti suočavanja s nepovoljnim uvjetima. Ono što je započelo kao oblik samopomoći u krizi stanovanja danas je snažan društveni pokret s jasnom političkom vizijom i sposobnošću djelovanja i zagovaranja vlastitih interesa i na lokalnoj i na nacionalnoj razini.

U tekstu povodom pedesete godišnjice FUCVAM-a, Benjamín Nahoum, inženjer i njegov dugogodišnji tehnički upravitelj, ističe da se uspjeh Saveza, osim na dugogodišnjemu strpljivom praktičnom radu i prikupljenome znanju, temelji i ne **četirima načelima** koja on naziva „**četirima herezama**“ jer se „izravno protive paradigmi nametnutoj ljudima u današnjemu kapitalističkom svijetu“ i „pokazuju da su druge vrijednosti moguće“.

Prva hereza je solidarnost, utjelovljena u praksi međusobne pomoći. Jači i bogatiji pomažu slabijima i siromašnijima; obrazovaniji i iskusniji pomažu manje obrazovanima i manje iskusnima. Tijekom „dánā solidarnosti“, oni koji već imaju domove pomažu onima koji ih nemaju. Pojedinačno poduzetništvo i konkurencija zamjenjuju se zajedničkom, planskom aktivnošću koja omogućuje maksimalno iskorištavanje snage suradnje.

Druga hereza je samoupravljanje. Suradnja u tako zahtjevnome pothvatu kao što je to zajednička gradnja domova nije jednostavna. Da bi uspjela, ljudi moraju preuzeti zajedničku odgovornost i pronaći put prema međusobnom povjerenju. No kada im se pruže pravi uvjeti i podrška, mogu uspjeti, i to bez nadređenih i podređenih.

Treća hereza je zajedničko vlasništvo. Domovi nisu u vlasništvu pojedinaca kroz privatne udjele, kao u tipičnim češkim stambenim zadrugama, nego same zadruge. Pojedinci imaju samo pravo korištenja stanova i pravo sudjelovanja u donošenju odluka. Ne mogu prodati nekretninu niti je naslijediti. Zajedno grade, zajedno odlučuju, zajedno žive.

Četvrta hereza je podrška države. Suprotno neoliberalnoj dogmi prema kojoj bi gospodarstvom trebao upravljati privatni kapital bez ikakvih ograničenja, dok mu država tek uklanja prepreke, FUCVAM zagovara model koji se izričito temelji na državnoj podršci. Prema FUCVAM-u, stanovanje je opće ljudsko pravo. Država bi trebala preuzeti odgovornost da se to pravo i ostvari te omogućiti pristup stanovanju kroz financijsku podršku, osiguravanje zemljišta, urbanističko planiranje i druge oblike pomoći.

Izvori

Nahoum, Benjamín.

“Forty Years of Self-Management in Popular Housing in Uruguay: The ‘FUCVAM Model.’” In *Cooperatives and Socialism: A View from Cuba*, edited by Camila Piñeiro Harnecker. Palgrave Macmillan UK, 2013. <https://doi.org/10.1057/97811372777569>.

Analiza primjera iz prakse III. – Preston, Engleska: izgradnja zajedničkoga bogatstva na poslijeindustrijskoj periferiji

Priča o sjevernoengleskome gradu Prestonu može poslužiti kao primjer uspješne suradnje lokalne vlasti i šire zajednice, pokazujući kako razvoj solidarne ekonomije može značajno poboljšati gospodarsku situaciju u rubnim područjima, zaostalim u razvoju zbog neujednačeno raspoređenog neoliberalnoga gospodarskog rasta. S tek nešto više od sto tisuća stanovnika, Preston je pedeseti najveći grad u Engleskoj, veličinom sličan češkome gradu Liberecu.

Tijekom posljednja četiri desetljeća grad se suočavao s nekontroliranom deindustrijalizacijom, gospodarskim nenapredovanjem i rezovima u proračunu. Kao i u pogođenim unutarnjim periferijama drugih europskih zemalja, pokušaji vlasti da potaknu gospodarstvo, obično kroz velikodušne investicijske poticaje za privlačenje korporativnih ulagača, nisu značajno promijenili situaciju. Projekti zasnovani na stvaranju slabo plaćenih i manje cijjenjenih poslova u pozivnim centrima, distribucijskim skladištima ili trgovačkim centrima samo su produbili odljev vrijednosti iz lokalnoga gospodarstva i opće propadanje, a posljednji čavao u lijesu bio je novi val rezova i ograničenja nakon gospodarske krize 2008. godine.

Poslije izbora 2011., gradsko vijeće pod vodstvom lokalne Laburističke stranke, odlučilo je pokušati nešto sasvim drugačije: prestati se nadati spasu kroz vanjska privatna ulaganja, osloniti se na resurse pod lokalnom kontrolom i, uz uključivanje šire zajednice, razvijati solidarnost i društveno poduzetništvo, uključujući zadruge u vlasništvu radnika. Vijeće je preuzelo iskustva siromašnih dijelova Sjedinjenih Američkih Država i baskijskoga Mondragóna te ih prilagodilo konceptu „**izgradnje zajedničkoga bogatstva**“, pojmu koji je danas sinonim za ono što se naziva **preston-skim modelom**.

Prestonski model temelji se na uspješnome kombiniranju međusobno povezanih strategija:

- prepoznavanju takozvanih **sidrenih institucija**: lokalnih institucija financiranih iz javnih proračuna koje i dalje raspolažu značajnim resursima te stoga imaju iskoristivu gospodarsku moć: primjerice gradskih vijeća, sveučilišta, škola i bolnica. Unutarnja analiza takvih ustanova potom pokazuje koliki dio njihove potrošnje „**istječe**“ iz regije. U slučaju Prestona to je bilo 61 posto.
- sustavno traženje načina da se što veći dio te potrošnje preusmjeri lokalnim proizvođačima roba i usluga (uzimajući u obzir socijalne i ekološke kriterije te radne uvjete), poznato kao **progresivna javna nabava**.
- popunjavanje praznina u lokalnome gospodarstvu **stvaranjem zadruga i drugih institucija solidarne ekonomije temeljenih na zajedničkom vlasništvu**. Gradsko vijeće namjerno bira sektore u kojima lokalna poduzeća nemaju dovoljno kapaciteta da bi zadovoljila potražnju, te u tim područjima počinje podupirati osnivanje novih poduzeća pod demokratskom kontrolom radnika i lokalne zajednice. Tako je Preston osnovao **Prestonsku zadružnu razvojnu mrežu** (Preston Cooperative Development Network), koja je počela povezivati postojeće zadruge u tome području i podržavati stvaranje novih. Danas grad ima informatičku zadrugu, zadružnu taksu službu i zadružni obrazovni centar, a planiraju se nove inicijative u skrbi, uslugama čišćenja, građevinarstvu, prevođenju i reintegraciji bivših zatvorenika.

- uštedena i nakupljena sredstva namjerno se **ulažu u daljnji razvoj kvalitete života i imovine u vlasništvu zajednice**. Preston je postao prva lokalna vlast na sjeveru Engleske koja se obvezala svim svojim zaposlenicima isplaćivati minimalnu plaću dostatnu za život, a namjerava uložiti milijune funta u gradsko stanovanje, obnovljive izvore energije i izgradnju novoga kulturnog i rekreacijskog centra u vlasništvu grada. Zahvaljujući lokalnome vlasništvu, svi viškovi mogu se ponovo ulagati u daljnji lokalni gospodarski razvoj, a zajedno sa susjednim gradovima i regionalnim institucijama, Preston u budućnosti namjerava osnovati i vlastitu neprofitnu zajedničku banku.

Rezultatima prestonskoga eksperimenta danas se dive diljem Ujedinjenoga Kraljevstva. Godine 2020. grad je dosegnuo najvišu stopu zaposlenosti u posljednjih petnaest godina, a 2018. u nekim indeksima kvalitete života bio je bolje rangiran od Londona. Godinu prije, Britanska laburistička stranka ostvarila je najbolji rezultat na općim izborima u posljednja dva desetljeća, s gospodarskim programom temeljenim na iskustvu Prestona. Priča o Prestonu mogla bi biti od posebne važnosti za slične gradove u češkim krajevima pogođenim deindustrijalizacijom ili pripremanima za napuštanje industrije ugljena.

Izvori

Jones, Rhian E., and Matthew Brown.

Paint Your Town Red: How Preston Took Back Control and Your Town Can Too. Repeater, 2021.

Analiza primjera iz prakse IV. – Kerala, Indija: razvoj bez (gospodarskoga) rasta

Savezna država Kerala na jugu Indije ima dugu povijest snažnih radničkih pokreta i sindikalnih organizacija. Ima i dugogodišnju kooperativnu tradiciju koja se počela razvijati početkom 20. stoljeća zajedno sa kooperativnim bankarstvom, koje je osiguravalo financiranje novih zadružnih projekata.

Velik zamah kooperativizma dogodio se 1980-ih, kada je na vlast došla Lijeva demokratska fronta (LDF), sastavljena od lokalne Komunističke partije i deset drugih manjih lijevih stranaka. Uz kratke prekide, ta stranka upravlja državom sve do danas te, zajedno s poduzetnim radničkim pokretom, aktivno podržava razvoj zadruga. Pomalo iznenađujuće za političku snagu predvođenu komunistima (iz europske perspektive), njezina popularnost proizlazi iz podrške decentraliziranim demokratskim strukturama odlučivanja, uključujući ljude u upravljačkim strukturama, i na razini zajednice (unutar općina), i na razini radnoga mjesta: kroz sindikate i zadruge.

Vlada je osnovala posebno „**Ministarstvo suradnje**” za zadruge i druge oblike demokratske ekonomije. To je ministarstvo, primjerice, izradilo bitne zakone o zadrugama usmjerene na njihovu profesionalizaciju, financijsku stabilnost i razvoj tehnoloških inovacija. Drugi oblici državne potpore zadrugama uključuju povoljne kredite i sustav javne nabave povoljan za zadruge.

Zadruge u Kerali uspješne su i jer nisu izolirane: međusobno su povezane kroz lokalnu vlast, mehanizme financiranja zadruga i proizvodne lance, tvoreći uspješan pokret ekonomije solidarnosti. Uspijevaju se nadmetati s velikim korporacijama čak i u ključnim sektorima poput prijevoza, poljoprivrede ili građevinarstva. Neki zadružni projekti (poput malabarskoga mesa) uspješno povezuju poljoprivredne radnike i prerađivačku industriju: mesoprerađivačka zadruga otkupljuje proizvode od brojnih lokalnih stočara po pravednim cijenama te ih povoljno prodaje kroz svoju široku mrežu prodajnih mjesta.

Još jedan uspješan primjer suvremenih zadružnih inicijativa u Kerali jest projekt Kudumbashree (Prosperitet obitelji): državni program koji jača ekonomska prava žena kroz programe zapošljavanja. Svako kućanstvo može predložiti jednu ženu da sudjeluje u programu i pritom dobiti državnu potporu za zapošljavanje u odabranim sektorima. Skupine od četiriju do deset žena dobivaju, primjerice, poljoprivredno zemljište u povoljan zakup prema zadružnom modelu. Urod se najprije raspodjeljuje među članicama, a višak se prodaje na lokalnim tržnicama. Od države dobivaju kredite s niskim kamatama za kupnju sjemena, alata ili gnojiva. Kroz ovaj model u zajedničku poljoprivredu uključeno je više od 320 000 žena i gotovo 60 000 zadruga. Program je nastao kao odgovor na duboku poljoprivrednu krizu u Indiji, koja je mnoge obitelji gurnula u krajnje siromaštvo i uzrokovala velik porast samoubojstava među poljoprivrednicima. U Kerali, ti trendovi uspješno se mijenjaju zahvaljujući ovakvim inicijativama.

Danas u Kerali djeluje gotovo 12 000 zadruga u većini važnih sektora, uključujući bankarstvo. Značajna uloga zadruga u gospodarstvu, snažni sindikati i naglasak na javnim uslugama poput obrazovanja i zdravstva doveli su do rezultata kojima se divi svijet, čak i u kontekstu ekološke krize. Zahvaljujući „keralaskome razvojnom modelu”, kvaliteta života u toj saveznoj državi smatra se vrlo visokom prema standardima globalnog juga: indeks ljudskoga razvoja Kerala svrstava iznad indijskoga prosjeka u pogledu pismenosti, očekivanoga životnog vijeka, kvalitete obrazovanja, razine siromaštva i pristupa zdravstvenoj skrbi. Sve to postignuto je uz relativno nisku stopu rasta BDP-a u usporedbi s indijskim normama. Razvoj je usmjeren na ključne aspekte kvalitete života, a ne na prikupljanje privatnoga kapitala. Snaga radnika, kroz zadruge, sindikate i državu,

omogućuje im da izvuku veću korist iz količinski „manjega” gospodarstva. Te tri sile međusobno se dopunjuju: **sindikati povećavaju plaće u privatnome sektoru, dok zadruge pružaju tržišnu konkurenciju**. Vlade LDF-a i lokalne općine služe se svojom gospodarskom i političkom moći kako bi podržale oboje te ih dopunile snažnim javnim uslugama.

Zahvaljujući participativnim i ciljanim lokalnim razvojnim programima, Kerala bi ove godine trebala postati prva indijska država koja će iskorijeniti krajnje siromaštvo. Taj uspjeh djelomično je rezultat razvijenog i **desetljećima usavršavanog modela decentraliziranoga gospodarskog planiranja koji koordinira Državni odbor za planiranje**. Vlade LDF-a postupno su prenijele znatan dio ovlasti i **financijskih resursa na općine, što je neuobičajeno prema indijskim standardima**. Od 2021. godine, vlada u suradnji s općinama sustavno mapira sva kućanstva koja žive u krajnjemu siromaštvu; njihove probleme i potrebe. Proces utvrđivanja kućanstava strogo se provjeravao kroz četiri koraka; u općinskim uredima, lokalnim skupštinama, kroz osobne razgovore i revizije, čime se osigurala točnost i spriječila zlouporaba javnih sredstava. Tim ispitivanjem procjenjivale su se četiri dimenzije krajnjega siromaštva: nedostatak hrane, prihodi, stanovanje i zdravstvena skrb. Te detaljne informacije omogućile su da se zahvat prilagodi svakome kućanstvu: od kratkoročne pomoći (hrana i medicinska pomoć) do dugoročnih rješenja (potpora za gradnju priuštiva stanovanja ili stvaranje radnih mjesta kroz zadruge).

Strukture solidarnosti i participacije, zajedno sa snažnim javnim sektorom, čine Kerala vrlo otpornom na krize i izazove 21. stoljeća. Kada su 2018. Kerala pogodile najgore poplave u posljednjih sto godina, zadruge su mobilizirale tisuće svojih članova da volonterski pomažu. Građevinske zadruge besplatno su obnovile stotine kuća, a zadruge programa Kudumbashree prikupile više novca od svojih članova nego što je donirala Zaklada Billa i Melinde Gates. Kada je dvije godine poslije izbila pandemija bolesti COVID-19, Kerala se zahvaljujući snažnome javnom zdravstvenom sustavu s time nosila bolje od bilo koje druge indijske države. Od 2016., kroz program Haritha Keralam (Zelena Kerala), koji uključuje obnovu rijeka, recikliranje otpada i potporu ekološkoj poljoprivredi, vlada uključuje i okolišne ciljeve u lokalno planiranje. Država namjerava proizvoditi 50 posto vlastite električne energije iz obnovljivih izvora do 2030., a 100 posto do 2040. godine.

Izvori

Kuruvilla, Benny. “Kerala’s Web of Cooperatives: Advancing the Solidarity Economy.” In *Public Finance for the Future We Want*, edited by Satoko Kishimoto and Lavinia Steinfort. Transnational Institute, 2019.

Thomas Isaac, T. M., and Richard W. Franke. *People’s Planning: Kerala, Local Democracy and Development*. LeftWord Books, 2021.

Analiza primjera iz prakse V. – Budimpešta: suradnja unatoč neoliberalizmu i Orbánu

Ljudi koji žive na Zapadu suvremenu Mađarsku obično ne smatraju primjerom dobre prakse. Međutim, upravo se ondje provode neki od najzanimljivijih eksperimenata u solidarnoj ekonomiji, u uvjetima sličnim onima koje imamo mi u Srednjoj i Istočnoj Europi.

Za razliku od Poljske ili Češke republike, u Mađarskoj je tradicionalno zadrugarstvo gotovo nestalo. Neoliberalne gospodarske reforme uveo je s⁸ komunistički režim, a zemlja je poslije postala školski primjer uspješne neoliberalne postsocijalističke preobrazbe. No samo dva desetljeća poslije dogodio se neočekivan obrat kada je nekoć liberalni pokret FIDESZ pobijedio na izborima, ovdje puta s nacionalno-konzervativnim programom koji je postao uzor krajnjoj desnici od Izraela do Sjedinjenih Država. Premda ugnjetava manjine i organizira nacionalističke mobilizacije protiv „ugnjjetavanja” Europske unije, Orbánov režim još uvijek zadržava povoljnu „investicijsku klimu” i jeftinu radnu snagu za zapadne (a u novije doba i kineske) korporacije, djelujući u izopačenoj simbiozi sa zapadnoeuropskim neoliberalnim kapitalizmom.

Nove lijeve inicijative u Mađarskoj razvijale su se u oporbi: kako Orbánovu režimu, tako i neoliberalnoj europskoj prevladavajućoj struji. Jedan od najvažnijih sudionika među njima zadružni je društveni centar *Gólya* (Roda) u srcu Budimpešte. *Gólya* je osnovana 2012. kao mali zadružni klub u unajmljenome prostoru. Nakon što se taj klub pokazao uspješnim, kolektiv je s pomoću uštedevine i zajmova kupio zgrade bivše tvornice tramvaja (*Ganz*) u širem središtu Budimpešte.

Gólya danas djeluje kao zajedničko vlasništvo i zajednički centar koji na mnogo načina služi lokalnoj zajednici, istodobno pružajući infrastrukturu za širok raspon inicijativa. Danas centar ne uključuje samo klub, bar i koncertni prostor, nego i samoupravni vrtić, teretanu i društvenu radiopostaju. Pruža i bazu za druge zajedničke poduzetničke aktivnosti, poput zadružne biciklističke kurirske službe koja se uspješno nadmeće s platformskim korporacijama, te tvrtke za obnovu interijera u vlasništvu radnika.

Gólya je i mjesto proizvodnje alternativnoga znanja: uz glavne mađarske lijeve internetske novine *Mérce*, ondje djeluju i Istraživački centar *Periféria*, koji se bavi sociologijom stanovanja i rada, te sociološka radna skupina *Helyzet* (Situacija). *Helyzet* je 2010. osnovala skupina studenata nezadovoljnih hegemonijskim prikazom mađarske stvarnosti u medijima i znanstvenoj zajednici, s ciljem boljega razumijevanja prilika u postkomunističkoj Istočnoj Europi. Tijekom godina rada, *Helyzet* je razvila sustavnu analizu istočnoeuropske stvarnosti, temeljenu na kritičkoj političkoj ekonomiji, posebice na analizi svjetskih sustava. Pokrenula je teorijski časopis *Fordulat*, koji je objavljivao sustavne opise dubinskih uzroka istočnoeuropskih izazova i iznosio strategije kako ih prevladati. Prema radnoj skupini *Helyzet*, jedna od tih strategija bio je razvoj solidarne ekonomije.

Taj teorijski rad danas se praktično nastavlja kroz drugu organizaciju sa sjedištem u *Gólyi*: Centar za solidarnu ekonomiju (SEC). SEC djeluje kao **zadružni inkubator**, usmjeren na inicijative u području osnovnih ljudskih potreba: hrane, stanovanja i energije, koordinirane kroz tematske radne grupe. U području hrane SEC organizira mrežu poljoprivrede koju podržava zajednica (CSA), a koja trenutačno opskrbljuje više stotina ljudi u Budimpešti. U području stanovanja, SEC je pomogao pokrenuti Udruhu za zadružni razvoj nekretnina (ACRED), koja povezuje *Gólyu* s drugim zajednički posjedovanim zgradama i radi na otvaranju puteva prema priuštivu zadružnom stanovanju (slično češkomu projektu *Sdílené domy*). Energetska radna skupina osnovala je centar *Transzformátor*, koji podržava razvoj zajedničke energetike u Mađarskoj i koji je na krovu *Gólye* izgradio probnu solarnu elektranu.

S obzirom na to da solidarna ekonomija u Mađarskoj nema ni živu tradiciju ni javnu podršku, SEC i s njim povezane inicijative **sustavno rade na izgradnji veza s mađarskim sindikatima te podržavaju i sindikalno i zadružno udruživanje**. Mnogi članovi SEC-a rade kao sindikalni organizatori u sektorima poput skrbi, obrazovanja, maloprodaje i proizvodnje. SEC aktivno traži načine kako osigurati da njegove inicijative ne budu namijenjene samo ideološki motiviranim entuzijastima, nego **relevantne i korisne svakodnevnim radnicima**, dakle većini mađarskoga društva. Primjerice, prehrambena mreža surađuje sa sindikatima u sektoru skrbi, koji pomažu u raspodjeli hrane na radnim mjestima, te s roditeljskim skupinama organiziranim oko brige za djecu. Zahvaljujući tomu mreža je došla do razine na kojoj više ne ovisi isključivo o volonterskome radu te je postala održivija. U području stanovanja, SEC je proveo istraživanje među članovima sindikata kako bi utvrdio probleme stambenog i energetskog siromaštva, a trenutačno traži prilike u kojima sindikati mogu raditi pritisak na općine da podrže priuštivo zadružno stanovanje.

Premda je situacija u Mađarskoj teška, umnogome slična onoj u Češkoj, nova generacija mađarskih zadrugara i sindikalista odlučna je suočiti se s njome suradnjom i kreativnošću. Njihov primjer pokazuje da istočnoeuropsko iskustvo nije poticajno samo svjetskoj krajnjoj desnici, te da, kada zanemarujemo zemlje istočno od nas, činimo to sebi na štetu.

Izvori

<https://szolidarisgazdasagkozpont.hu/>

<https://golyaszovetkezeti.hu/>

<https://helyzet.wordpress.com/english/>